

Falusi voltam, fésületlen álmok
kócolták poros félszégességemet
fűzizegéstől, vízsuhogástól
tanultam egykor tiszta éneket

és igazat, lelkemből lelkedzett
a tisztesség, a nyíltan emberi
nem kísérheti rágalom, ármány
azt, aki a szépet szívből szereti.

(Aki a szépet..., 2006)

Szirmay Endre

KASSÁTÓL

KAPOSVÁRIG

ISBN 963-9660-65-5

9 789639 660656

Szirmay Endre

KASSÁTÓL – KAPOSVÁRIG

Szirmay Endre

KASSÁTÓL – KAPOSVÁRIG

Révai Digitális Kiadó Kft.
Tel: 365 10 63, Fax: 365 10 65
E-mail: info@konyvsinalo.hu
www.konyvsinalo.hu

I. RÉSZ

1. PREFÁCIÓ

Az emlékezés ringató ritmusa visszatért velem a múltba, hogy megismerhessem saját születésem és sorsom mozgató erőit, környezetét, valóságtényeit. Visszaléphettem – átléptem hát a magam létének sejtésküszöbén – és megidézve önmagamát -rácsodálkozhattam a vágyak, remények, lobogó lázak és történések hömpölygésére, amelyek ideszóllítottak erre a világra és vezettek életutamon.

Szigorúan ezért lettem annakidején az, aki így-ahogy lehettem-lettem.

Amikor két tenyerem falát arcom felé emeltem, valaki megszólított. Visszafordultam. Láttam, hogy a múlt kódének hűvöséből elő-elővillan egy-egy szempár, arc, mozdulat, táj, esemény. Ájult szavak, szakadozott mondatok figyelmeztetnek a hátráló időre, a sápadó emlékek hullámsására, meg sodró áradására.

Ami mögöttem tornyosul az megmásíthatatlan. Vállalt, kényszerű vagy megtagadott sors. – De vajon csak az enyém? Csak én éltem át mindezt így, ennyi hittel, vággyal, sejtéssel, félelemmel? Csak bennem sajgott a hazát-lanság keserősége és a hazátlanság öröme? Csak az én szándékaim vívódtak a lázas törekvések miatt? Velem packáztak a szélhámosságok – vagy csak engem biztattak a testvérek, rokonok, barátok, szeretők? Az életem mindenkitől és mindentől független, egyetlen élet...?

Igen: egyetlen, megismételhetetlen és egyedi. De nem független mindentől és mindenkitől! A mai napig zárt, szövevényes bonthatatlan. De számos arca még vak, sok hangja néma. Vagy csak meglibbentette a szél a lángot, elmosta a fakuló hangokat? Mintha egy magányos, szomorú leány dúdolna magában az őszi szélben.

Talán meghallja valaki. Hiszen olyan tiszta, olyan őszinte...

Mintha egy ősi ballada zengene vissza a múltba merülő évtizedek homályából. Szegények, tiszta lelkű emberek lázadó sorsának, viszontagságos életének lüktetése. – A hullongó ködön átüt ugyan olykor a bizakodás halvány sugára. De a tétova mosoly is gyakran – bánatos fintorrá torzul. Csak az akarat, a hit, a tények, a vágyak, a legendák, az áldozatok hullámsága, az emberiség ereje emeli föl újra meg újra konok fejét a soha nem szűnő kárpáti szélben. Hümmög, dunnyog, cibál, cirógat. Makacsul duruzsolja: csak az igazat, mindig csak a valóság igazát szabad örökölni hagyni; védeni, őrizni, hirdetni. – És megosztani mindenkivel.

Mert az ősi ballada zengése soha el nem múlik. – A megpróbáltatások pedig igaz emberré formálják a következő generációk egyedeit.

2. TŰNÉKENY MESSZESÉG

A közelmúlt háromszáz esztendejében minden elődöm a Kárpát medence északi harmadában terelte halandó élete napjait. A történelem és a hely szelleme rajtuk hagyta lenyomatát. A vidék hagyományai szerint a családok meghatározó magyar ágát a német vagy a szlovák társulás erősítette. Hiszen anyai nagyanyám Fischer Anna volt, aki, – úgy mondták- jobban tudott németül, mint magyarul. Apai nagyanyám Gonda Anna mindennapi harcát viszont a XVIII. század óta pereskedő kurtanemes Styavniczykaktól kapták a lüktetően változatossá. Nálunk pedig inkább a szlovák nyelv volt meghatározóan kiegészítő.

Igylett színész, fordulatossá tett élő emberek sorsa. Mindenki természetesnek tartotta a józan alkalmazkodást – és a kölcsönös megbecsülést, tiszteletet. A helyi vallási, erkölcsi, nemzeti nyelvi hagyományok, szokások, átszöttek egész életüket.

Az apai ág tagjai Szepesolaszi, Lőcse és Kassa majd Hernádszadány napjait színesítették. Az anyai ág Késmárk, Miskolc, Hernádszadány, Bárca és ugyancsak Kassa lakóinak sorsában osztozott. Furcsa véletlen, hogy mind a két nagyapám asztalos és esztergályos mestervolt. Egyiküket még szekéren vitték le Szepesolasziból Budára, hogy a legjobb mesterektől sajátítsa el a szakma fogásait. A másik Miskolcon öt segéd társaságában gyakorolta érdekes mesterségét.

Nagyanyáim mindegyike a háztartás ellátásával, a család gondozásával teljesítette hitvesi, anyai, emberi kötelességét hivatását.

Nagyszüleim közül személyesen igazán egyiküket sem ismertem. Három nagyszülőm már régen a temetőben pihent, amikor én megszülettem. Tíz éves sem voltam, amikor apai nagyanyámtól elköszönhettem, aki akkor már jeges, szürke arccal, némán feküdt kassai ravatalán. Csak az utódok elbeszélései őriztek meg számomra életükből néhány mozzanatot.

Apai nagyapám jó mesterember és nyugtalan, vidám egyéniség lehetett. Hiszen – ahogy beszéltek – azt is megengedte magának, hogy feleségét Anna

napkor a városi rezesbandával köszöntse fel. Fiatal mesterként kivándorolt Amerikába, ahol azonban hamar megbetegedett – és rövidesen visszatért. Korán – alig negyven évesen halt meg, mert munka közben megsérült és vérmérgezésbe halt bele. – Anyai nagyapámról már maradt fénykép is; ezen láttam, hogy Kossuth-szakállas, csontos, erős ember lehetett. De ő is korán elhunyt. Mondták, jó mester, szorgalmas ember volt és szerette a természetet. – Szabad idejében kijárt a Sajóra és a Tiszára; csónakjával messze elkószált és eredményesen halászott. Sudár, szőke anyai – és alacsony barna apai nagyanyáimról nagyrészt az maradt meg emlékezetemben, amit az utódok számomra megőriztek és elmeséltek. Legtöbbször akkor esett szó az életükről, amikor halottak napján kilátogattunk sírjaikhoz a

Anyai nagyszüleim
CSORBA ANDRÁS – CS. FISCHER ANNA

temetőkhöz.

Távoli elődeimről mindössze ennyit őrzött meg a szóbeszéd, az emlékezet és a képzelet. Igazában a Kárpátok messze terpeszkedő déli peremén éltek a formálódó iparosság és a szorgalmas földműves középréteg tagjaiként.

Anyanyelvükön – a magyar nyelven kívül – értették és beszéltek a németet és a szlovák nyelvet. A monarchia szelleme, társadalmi erkölce és szokásai formálták életüket, szemléletüket, magatartásukat. A felvilágosodás gondolat- és érzésvilága alig-alig motiválta sorsukat.

Anyámat és apámat ez a vidék, ez a környezet, ez a társadalmi-történelmi mozgás szólította a világra. Mindketten 1886-ban születtek: egyikük Miskolcon, a másikuk Lőcsén.

Édesanyám
SZ. CSORBA MARGIT

Édesapám
SZIRMAY GUSZTÁV

3. SZÜLETÉSEM – az első sírás

A szenvedély, a minden mindegy lázadása, az öldöklő, pusztító világháború árnyékában élő, odaadó önkiteljesítés, meg a sorakozó igazságtalanságok – megidéztek. Anyám szerelmében, osztakozó szeretetében bátor vállalással megálmodtak, életre szólítottak. Apámmal együtt akarták, hogy legyek, hátha megvalósítom majd az ő lobogó álmaikat a lehetőségek kínálta változatokat.

Hiszen ők annyi szépet, nemeset, emberit akartak – amit az élet megtagadott tőlük. A körülmények, az élethelyzetek, az emberek által szervezett és irányított társadalom.

Igaz ugyan, hogy anyám előttem már három gyermeket szült.

Három fiút. Egyet halva, eleven életre. Mégis – én voltam az újabb lehetőség, a legigazibb megvalósulás, netán annak ígérete. Így én lettem az újabb változat, a megálmodott kiteljesedés vagy annak lehetősége. Úgy hitték: hadd legyek majd én a töretlen folyamat jelképe, az álmok valósága, a sejtések ígérkező beérése. A magyarság magyarsága.

Az októberi párálló hajnal szánakozva nézte, hogy én – a keservesen megszületett poronty, még sírni sem tudtam. De a segédkezők szeretetteljes pofonjai – mesélték a tapasztaltak – ráébresztettek, rákényszerítettek arra, hogy tetszik, nem tetszik -vállalni kell az örömek és bánatok élethordozta megnyilatkozásait. S erre biztattak a kert alatt surrogó Hernád duruzsoló hullámai, a ködöt hömpölygető kárpáti szél, anyám áldott meleg vére, fájdalma – meg a szeretet zsongató melege. Végül is életigenlően, hosszan, odaadóan és keservesen sírásra fakadtam. Íme, az életemet – közömbös hallgatás után – megadóan bánatos sírással kezdtem. Ez volt életem első gesztusa, születésem után az első őszinte megnyilatkozás: a sírás.

Időszámításunk szerint akkor 1920 októberét írták. Éppen másodikát.

4. BONTAKOZÁS

A föleszmélés lassú és félszeg volt. Szinte észrevétlen és ösztönös. Életem első négy évről alig őrök biztos emlékeket. Sokáig nem tudtam, hogy én vagyok-e én – vagy csak úgy hiszem. Gondolom hamar tanultam meg járni, csodálkozni, hinni és ragaszkodni – hallgatni, kapaszkodni és félni. Igen félni mindattól, ami nagyobb, erősebb, több, mint én. Sokáig ösztöneim, megérzéseim irányították cselekedeteimet, tájékozódásaimat. A kezdetek kezdetétől csak arra emlékszem, hogy mindenben olyan akartam lenni, mint a testvéreim, meg a körülöttem lévő természet. És gyakran elszomorodtam, mert ez nem mindig sikerült.

Anyám kevés időt tölthetett velem, mert legtöbbször az állatok és a kert gazdasági munkái – vagy éppen testvéreim szólították el tőlem. A füvek,

a bokrok, a dús fák – a felhők és az árnyékok – a kutya és a kíváncsi madarak biztatóan vettek körül. A patakok locsogása, a közeli Hernád vízének hömpölygése – meg keresztanyám csontos mosolya mindig megnyugtató. Mint a doromboló, bizalmaskodó fekete kutyánk. De el- eltöprengtettem anyám melegbarna szemén testvéreim tépelődéseim, kíváncsiságain vagy apám rozsdás hallgatásán. – A házon, az udvaron és a kerten túl mindig titokba burkolózott a világ.

Anyám bársonyos, meleg hangján olykor – főképp esténként – szépszomorúságú dalokat énekelt, dudorászott – vagy érdekes történeteket mesélt. Vacsora után, a konyhai pislákoló tűznél. A történetek koldusokról, tündérekéről vagy kutyákról szóltak. Törött lábú, öreg parasztokról és mocsári vízi-emberekről; árva gyerekekről és hazajáró, kísértő lelkekről. Néha fényes életéről, igazságról és megaláztatásokról, háborúról és szabadságról. De mindig csak úgy mesészerűen, hogy egyszer volt... valahol..., valamikor régen... és így tovább. Többször megidézte az első világháborút, ahol is anyám testvéröccse: Bandi elesett. Ki tudja, melyik tömegsírban pihen bajtársaival. De mesélt a hozzánk sodródott orosz hadifoglyokról Matykuról is, akit a jólelkű falusiak fölruháztak, feltarisznyáztak és elindítottak a Kárpátokon túli hazája, otthona felé. Ám senki sem tudta, hogy hazaért-e valaha is.

Testvéreim, Rozi a mosónő, valamint Alezár az öreg favágó tartózkodóak, zárkóztak voltak. S én nagyon sokáig sehogysem értettem, hogy az élet és a világ az micsoda – s egyáltalában mi és miért olyan, amilyen. A virágokat, a vizeket a madarakat és a kutyákat – az esőt a Napot, a fényeket, az árnyékokat, a köveket és az agyagos rögöket értettem leginkább. De erről soha senkivel nem váltottam, nem válthattam szót. – Apám különösen keveset tartózkodott a közelemben. Mindig éppen valahol másutt volt, mint én. Kötelességszerűen.

5. VÁNDORÚTON A HAZÁBAN

Ötéves voltam, amikor családunk szülőfalumból Hernádsadányból – egy közbülső váltással Hernádcsány – Kassa város közelében lévő faluba, Bárcára költözött. Itt éltünk aztán további huszonhárom évig – váltogatva

a bérelt lakásokat – öt különböző helyen. Idők múltán megértettem: erre a vándorlásra az kényszerítette családjunkat, hogy mi szegények voltunk. Hiszen nem volt saját házunk, földünk, s apámnak nem volt kenyere, állása, hivatala. Mindezt az a történelmi tény váltotta ki, hogy

A három testvér
Gusztó – Bandi – Ferkó

az I. világháború után falvaink és Kassa az újonnan alakult Csehszlovák Köztársaságba került. Mi pedig magyarok voltunk! És magyarságunkra – Így vagy úgy – ismételten emlékeztetett minket sorsunk további alakulása is. Igaz, Apám kaphatott volna állást, kedvező bérletet, kedvezményeket, ha vállalta volna, hogy minket, fiúkat szlovák iskolába irat – és később aláírta volna a „reszlovakizációs” nyilatkozatot. Ám ő nem akarhatott újból szlovákká válni, mert családjával együtt mindig is magyar volt. Az is maradt – hűségesen.

A későbbi esztendőök során összeállt előttem a kép. Apám érettségizett, tanult ember volt. De az államváltozás miatt falunkban megszűnt a munkahelye – s újabb állást nem kapott. Mert... magyar volt. Elkezdett hát kert- és földbérlettel együtt mezőgazdasági munkát végezni anyám segítségével. De a harmincas évek gazdasági válsága miatt nem tudtak eredményesen gazdálkodni. Igyekeztek hát közelebb húzódní a városhoz, ahol inkább szerezhettek alkalmi munkát. Apám aztán sok éven át fuvarozott, szenet

és fát szállított egyetlen lovával a kassai teherpályaudvarról. Többek között ezért költöztünk Bárcára. A falu ugyanis csak öt kilométerre volt a várostól.

Hanem a költözésnek volt még egy másik, súlyos indoka. Hernádszadányban, sőt Bárcán sem volt akkor magyar iskola! Szüleink pedig minket feltétlenül magyar iskolában akartak taníttatni. Az pedig Kassán volt. Kassán: Rákóczy, Batsányi, Kazinczy, Bethlen, Mikes Kelemen, Tinódy Sebestyén és Márai Sándor városában. A szorgalmas erdészek, az ügyes iparosok és kereskedők gyülekező helyén. – Mi azonban nem bérelhettünk lakást a városban, mert nem volt elég pénzünk; így hát a közeli faluban Bárcán telepedtünk le. Nekem aztán itt nyílt ki igazán a világ.

6. NEVELŐ FALUM

Visszaemlékezvén a falumra: Bárcára – mindent összevéve kellemes emlékeim maradtak róla. Hiszen itt lettem igazán szabad gyermek, siheder, ifjú és felnőtt. Felelősséggel élő és cselekvő ember. – És ide köt az a tény is, hogy édesapám a bárcai temetőben alussza örök álmát.

A község kétezer lelket számlált és Kassától délre öt kilométerre állt őrt a délnek terülő síkságok felé. Északra, tisztas távolságra az Alacsony-Tátra vonulatai húzódtak; két oldalról pedig szelíd dombvonulatok vették körül.

Tekintélyes fasorai három kastélyt őriztek: a Bárcai, a Zichy és a Berzeviczy családok egykori kúriáit. A harmincas években mindhárom kastély állami kezelésben volt. A Csehszlovák Köztársaság a Berzeviczy kastélyban postahivatalt, szövetkezeti irodát és élelmiszer üzletet működtetett. A Bárcai kastélyban, amely egy kisebb park közepén állott – később gazdasági leányiskola működött. Ugyanezen park déli oldalán a Zichy kastély szürke falai és bedeszkázott ablakai némán vigyázták a múlt éveket. – Humorosnak találtam, hogy a park keleti részében volt egy csöppnyi sziget egy kis tó közepén. A szigetcskén egy emlékkő jelezte, hogy a kastély egykori ura ide temetette kedvenc kutyáját.

Egyébként a falu három utcája észak-déli irányban vonult – egymással szinte párhuzamosan. S a Fő utcán, egymással szemben két templom állott: a római katolikus és a református templom.

A lakosság többsége szlovák anyanyelvű volt. A húszas években még mintegy 40 százalékuk magyar volt, de a harmincas esztendők végén a lakosságnak mintegy 25 százaléka volt csupán magyar anyanyelvű. Minden falusi ismerte mind a két nyelvet, de otthon, a családban egymás között az édesanya nyelvét használták a családtagok. A hivatalokban a szlovák volt a kötelező.

Föltűnt, hogy több csonka családot „amerikásnak” neveztek, mert a családfő az I. világháború előtti időszakban kivándorolt Amerikába, hogy munkát keressen, és pénzt szerezzen. Többen aztán már nem jöttek vissza, inkább az itteniek mentek ki utánuk.

Sok család életét erőteljesen befolyásolta a város közelsége. Többeknek – főképp az iparosoknak – állandó munkahelye volt Kassán, de sok kis- vagy középparaszt rendszeresen vagy időszakonként hordta a városba a tejet, a túrót, a gyümölcsöt, a zöldséget stb. Sokan szinte csak aludni jártak haza a faluba.

A különböző anyanyelvű és nemzetiségű falusi lakosok úgy éltek egymás mellett, hogy természetesen átvették egymás szokásaiból, kultúrájából, dalaiból, nyelvéből a különböző motívumokat. A kölcsönhatás fényes bizonyítéka, hogy például a falusiak mulatságaiban élt olyan énekelt vers, amelynek szövege felében magyar, felében szlovák volt. Tehát:

Sárga uborkának / zeleny list má / zöld a levele /
ennek a kislánynak / frajera ne má / nincs szeretője /
hogya nincsen néki / ona bude mať / majd lesz néki /
jó az Isten / bude pomahať / majd ad néki /.

De ugyanígy kölcsönös átvételeket tapasztalhatunk a népviseletekben, a lakodalmi, temetési népszokásokban – meg egyéb közösségi megnyilatkozásokban.

A XX. század első felében – a változó történelmi, államhatalmi körülmények között – így élt egymás mellett a Felvidéken több nép, nyelv és kultúra. – Az ellentétek csak a mélyben feszültek – a felszínen béke és kölcsönös megértés uralkodott.

7. ELSŐ SZÁMÜZETÉSEM

Az idők tornyaiban csak nagynéha duruzsolt a múlás szele. De én az árnyas visszhangokból is sokat megsejtettem. Az 1925-26-os esztendő több titkot

fölnyitott előttem – a sorsomból. A falum életéből, a magam és a közösség jövőjéből.

Egy augusztusi estén nyugtalan családi beszélgetés, eszmecsere után szüleim magukhoz szólítottak. Közölték, hogy kora ősszel már hat éves leszek, ezért iskolába kell mennem. Bárcán csak szlovák nyelvű iskola van, hát Kassán kell iskolát látogatnom. Úgy, mint a testvéreimnek. Hiszen otthonról naponta, oda-vissza tíz kilométert nem gyalogolhatok; ezért apám nővéréhez és húgához kell költöznöm: Kassára!

Részünkről persze mindezt családunk nem kívánta ingyen, ajándékba. Mondták, hogy szüleim majd rendszeresen adnak eltartásomért lisztet, zsírt, kenyeret, szalonnát, krumplit. Néném meg vigyázni fognak rám. Karácsonykor, húsvétkor és egyéb vakációkon mindig hazamehetek. De az iskoláztatásomra nincs más megoldás. Az iskola látogatása nem maradhat el.

Megriadtam és elszomorodtam. Valami belém nyilallt. Mi lenne, ha most azt mondanám, hogy nem!? Nem megyek! Hat éves vagyok, de ezután majd kihez tartozom igazán? Ha bánatom lesz, ki fog megsimogatni; ki vigasztal majd, ha valamiért sajog a szívem? A most még ismeretlen tanulótársaim? Vagy alig ismert néném? Kitől kérhetek védelmet, ha félek az éjszaka árnyaitól, a csönd bűgásától, a magány szorításától? És kivel oszthatom meg örömeimet, ha lesznek majd örömeim..?

Ki válaszol majd nyugtalanító kérdéseimre? Ki mondja meg, hogy mikor és hogyan kell cselekednem, ha tétovázok majd? Ki igazít el a mindennapok útvesztőiben..?

Bánatos lettem. De éreztem, tudtam, hogy nem ellenkezhetek. Kassára kell költöznöm – testvéreim útját követve – hogy magyar iskolába jár hassak. Hanem azt is éreztem, hogy szelíd, csöndes életemnek befellegzett. – És elkövetkezett életem első száműzetése: a magányba, az ismeretlen, komor, köves városba.

Igaz, a legutóbbi két évben a faluban leginkább szlovák pajtásaim, játszótársaim voltak. Meg is tanultam tőlük a „falusi” szlovák nyelvet, ők meg tőlem jónéhány magyar szót, kifejezést. Egyetértésben, békésen megvoltunk egymással – soha nem voltak „nemzetiségi” gondjaink. Embergyerekek maradtunk mindvégig.

Miután szüleim szereztek egy használt iskolatáskát, abécés könyvet, irkákat, palatáblát, palavesszőt és egyéb írószereket – egy szeptemberi reggel

édesanyám bevitt a városba. Nénéimnél lepakoltuk a holmit- és édesanyám elvitt az iskolába beíratni. Útközben tanított, hogy melyik utcán merre, hogyan kell majd mennem a lakástól a Hunyadi téri iskolába. Aztán lelkemre kötötte, hogy legyek szófogadó, szorgalmas, engedelmes. És ott hagyott. Nehéz szívvel, de mosolyogva. S én ott maradtam a nyugtalanító társas magányban.

8. KASSAI HONTALANSÁGOM

Kassa.

Csak arra vár, hogy egyszer

Rákóczi kürtjét újra megrikassa. – /Kosztolányi/

A kassai négy esztendő során sok újat ismertem meg. Megtanultam nemcsak olvasni, írni, számolni, beszélni és hallgatni – hanem azt is, hogy sokféle ember él a világban. Különböző természetűek és más-más szándék, akarat, elképzelés mozgatja cselekedeteiket. Mindenki élni, boldogulni akar – sőt egyre jobban szeretne élni! Meg tartozni valakihez, valahová...

Nénéin szerény, egy szoba-konyhás lakásban éltek a Kárpát utca és a Hold utca sarkán. – Az utcák neve jól jellemezte életünk színterét és körülményeit. – A porta kerítése mögött a Rozália nevű temető sírjai sorakoztak.

A szűk, kis lakásban legtöbbször négyen-öten tartózkodtunk: apai nagyanyám, két nagynéném, meg jómagam – két évig egyik iskolás bátyámmal együtt. – Egyébként lakott még a házban, szomszédunkban két család. Ők is szűkösen. Róluk csak azt tudtam, hogy egyikük eltartója kereskedő, a másikuké dohánygyári munkás. Velük a négy év során alig volt kapcsolatom. Csak olyankor hallottam őket, ha veszekedtek, átkozódtak, ordítottak; amikor a dohánygyárban dolgozó férfi berúgott. Ilyenkor legtöbbször megverte beteges, púpos anyósát. – Ezeken a napokon, este mindig félve tértem nyugovóra. Csak nem töri ránk egy éjszaka az ajtót...?

A kassai négy esztendőn át az említett három nőszemély dirigálta életem szekerét- és láthatatlan, félszeg kocsisát. Játsszótársam sem a házban, sem a környéken nem volt.

Betegeskedő, ráncos arcú nagyanyám jóformán alig szólt hozzám. Hetek múltak el, hogy hangját sem hallottam. Betegségének gyógyítása, a mindennapi betevő falat előteremtése, megfőzése vagy megfőzetése és imádságai foglalták le minden idejét. Ha megjött az ősz, olyankor kiült a konyhaküszöbre és hallgatta a ház mögötti temetőben ballagó ájtatos öregasszonyok zsolozsmázó énekét – vagy éppen velük énekelt dűnnyögve. Néha csöndben megjegyezte: ő is készül már a messi útra, ahonnan nincs visszatérés. Ilyenkor összehúzott, ráncos szemével mintha kacsintott volna egyet.

Néném közül az idősebb, a varrónő vezette a háztartást. Ő volt a főnök s azt beszéltek, hogy vannak bizonyos távoli, „ember” kapcsolatai. De hogy kivel, kikkel, az előttem mindvégig titok maradt. Előfordult, hogy egy-egy hétre elutazott valahová családokhoz varrni. Ilyenkor meghagyta hűgának, hogy melyik nap mit főzzön s mit mondjon, ha idegenek keresik. Többször megtörtént, hogy vita támadt a testvérek között. Egyébként engem soha meg nem kérdeztek, hogy például mit ennék szívesen. – Persze akkor még nem tudtam: azért pattant ki a vita, mert kevés volt a pénzük.

Fiatalabb nénémet, a házvezetőnőt – aki egyébként a keresztanyám volt – széles mosolyú, közvetlen embernek ismertem. Mondták róla, hogy volt egy vőlegénye, aki elesett az I. világháborúban. Egyedül ő foglalkozott többször velem – érdeklődéssel. Kérdezősködött, hogy nem vagyok-e éhes, nem fázom-e, meg hogy történt-e valami az iskolában; hogy milyenek a társaim, mire tanított a tanító bácsi stb. Eleinte csak igen-nem, jó-rossz, egyszavas válaszokat adtam. Később aztán már éreztem, hogy bizalmába fogadott, így aztán olykor magam fordultam felé aggódva egy-egy kérdéssel. Mosollyal kísért válaszaiból gyakran nem sokat értettem. Vagy az volt az érzésem, hogy kitér az egyenes válasz elől.

Mikor már nyolc éves lettem, olykor meghívott munkahelyére, egy idős, nyugdíjas tanárnő lakásába. Mindig délben, egy és két óra között kellett mennem – és csak a hátsó lépcsőn közelíthettem meg az említett lakást. Az idős tanárnő – édesanyjával együtt – ilyenkor aludt. Nekem meg hozott a néném – csak úgy a köténye alatt – egy kis lábaskában téstát, főzeléket vagy más ebédmaradékot. Fölséges pótlékok voltak.

Ezekben az években olyan érzésekkel éltem, hogy hazátlan, magányos vagyok – és igazában nem tartozom sehová, senkihez. Csak édesanyám meleg búcsúölelése zsi bongott emlékezetemben.

9. ELEMI ISKOLÁM

A kassai esztendőök mégis hasznosak voltak, mert segítettek eligazodni a mindennapi élet útvesztőiben. Megtanítottak arra, hogy miként lehet beszélgetni rég elhalt őseinkkel, hogyan tudunk üzenni a távolban élő és másként beszélő embertársainknak. Egyáltalában: az iskola megfejtette nekem is, nekünk is, hogy mi a jó, a szép, a hasznos, az okos, az emberhez méltó. Évről évre emberebbek lettünk.

Tanulmányaim első éve végén már úgy olvastunk – néha kórusban – hogy értettük, magyaráztuk, elmeséltük, amit megszólaltattunk. Az írás biztatón és könnyen ment. A beszélgetés volt a legérdekesebb, mert részletesen kibonthattuk, amit megértettünk és gondoltunk. – A számolás elsajátítása volt a legnehezebb, ezért ezt is kórusban mondtuk, gyakran. Az osztályban, az ablak mellett állt egy másfél méter magas számológép. Rajta a tíz fémszálon ökölnyi fagolyókat tologattunk – ezzel szemléltetve az alapműveleteket. Olykor a pálcát két kézzel kellett fognom, hogy tovább tudjak lökni egy-egy golyóbist! Az efféle műveleteket osztálytársaim mosolya kísérte.

Különben a közös olvasás, számolás kényszerű szükség is volt – ugyanis az osztályban negyvenegy társam nyüzsgött. Hiszen Kassán csak egyetlen magyar elemi iskola volt s ide jártak a helybelieken kívül a környékbeli falvak magyar gyerekei is – mint jómagam. Ha a bentlakást meg tudták oldani! Ha nem, szlovák iskolába kényszerültek.

Az ének és rajztanítás akadozva folyt, hiszen előismereteink e tárgyakból alig voltak. Egyesek kivételével. Ilyen alkalmakkor kitűnt, hogy a gyermek milyen környezetben nőtt fel az iskoláskor előtt. Szót váltottak-e vele szülei, testvérei. Én például hamar éreztem, hogy édesanyám esti meséinek hangulatát, szókincsét jól tudtam használni – főképp a beszélgetések során.

Ezek az iskolai évek magyarázták meg nekünk azt, hogy mi a tanya, a falu, a város. De azt is, hogy miféle növények, állatok és miféle emberek élnek a világban. Arra is emlékeztettek, hogy kik tartoznak a családhoz, a faluhoz, a városhoz – a nemzethez, a hazához. Tanítóink számos titokra nyitották föl szemünket.

Az osztályba rendezett társaság igen színes volt. Nekem az is különös újdonságot jelentett, hogy társaim között nemcsak fiúk, hanem lányok is

voltak. Ez alatt a négy év alatt megtanultam, hogy a lányok más emberek, mint a fiúk. De ők is emberek!

10. OTTHONTALAN OTTHONOSSÁG

Kettős életem kötelességeinek teljesítése és a sorakozó új ismeretek, élmények befogadása igen változatossá, nyugtalanná tette városi életemet. De a körülöttem megforduló emberek többsége idegen vagy nagyon lekötött és mással foglalkozó felnőtt volt. A gyerekek között meg barátom alig akadt, akivel közvetlen emberi kapcsolatot építhettem volna. Hiszen magam is meglehetősen tartózkodó, visszahúzódó gyerek voltam. Osztálytársaim közül pedig senki sem lakott a közelben – a szegény emberek utcáiban. Már harmadikos voltam, amikor kényszerűen megismerkedtem a szomszéd ház zajos, nyugtalan, kiabálós családjával. Csak nagysokára tudtam meg, hogy valahonnan Lengyelországból bevándorolt zsidó család volt. Fuvarozással, kereskedéssel foglalkoztak – és minden mással, amiből kis pénzt lehetett remélni.

A kereskedés pénzügyei miatt kerültem velük kapcsolatba, mert nekik – vallási tilalmuk miatt – szombaton nem volt szabad a pénzt a kezükbe venni! Legalábbis így mondták! Ezért aztán, ha szombaton jött valaki vásárolni, a ház asszonya leányukkal áthívatott az üzletbe. S nekem az volt a feladatom, hogy elvegyem a pénzt – ha kellett, visszaadjak – aztán a maradékot a kasszába tegyem vagy a fiókba! Minden mozdulatomat szigorúan figyelték, ellenőrizték.

Ősszel és tavasszal – főképp nagyobb esők után – a szomszédok udvara csupa sár volt, amit a szekér keréknyomai összevissza szabdaltak és a pocsolyák búzlóttek a lovak vizeletétől. A ház asszony pedig örökre szidalmazta két lányát, akik bizony nem törekedtek segédkezni az otthoni munkában. Gyakran visszhangzott az anya rekedt szidalmazása – furcsa kiejtéssel elferdített hangsúlyozással: Joólán, azistenverjenmeg Joólán, holvagy már megint!?

Az átkozódások töredezetten visszhangzottak a zárt udvarban. Nem csoda, hogy csak külön hívásra s akkor is kellenlenül mentem át a szomszédhoz – segíteni.

A városi élet rideg napjain mindig átmosolygott a vakációk időszaka. Ilyenkor apám értem jött és hazavitt pihenni: rendszerint szekéren. Otthon aztán anyám, középső bátyám és falusi magyar-szlovák barátaim derűssé, változatossá tették napjaimat. Különösen a nyári vakáció időszakában ragyogtak felém a napok sugaras változatossággal.

Minden szép és érdekes volt s nem vettem észre, hogy családunk anyagiak tekintetében a mélypontra került. Apámnak annyira nem volt munkája, hogy többször a napi ételmet sem tudta megvenni a családnak! Ilyenkor hitelbe vásárolt, amit én megalázónak éreztem. Ez az anyagi nincstelenség legidősebb bátyámat meglehetősen eltávolította családunktól. Ilyenkor ő már leginkább módosabb gimnáziumi társaival kereste a kapcsolatot a gondok megoldására. Velünk, fiatalabbakkal alig állt szóba – vagy éppen „nem ért rá”.

Anyám szenvedése volt a legkifejezőbb. Az ő magatartása mégiscsak megnyugtató, bizakodást sugárzó volt. Mindig kitalált valamit, amivel a család aggódó tagjait biztatta, nyugtatta – és mindig meglege a megoldást mindnyájunk számára. Éreztem, hogy ehhez a rendkívüli erőfeszítéshez a szeretettől kapta az ösztönző sugallatot.

Ám a suhanó idő engem sem hagyott egészen magamra. Az elemi negyedik osztálya befejezéséhez közeledett s egyre több osztálytársam anyja-apja jelent meg az iskolában, s elmélyülten beszélgettek a tanító úrral. Egy alkalommal az édasapám is megjelent és félre húzva a lelkemre kötötte: ha a tanító úr kérdi majd, hogy miként folytatod, mondd azt, hogy a gimnáziumban szeretnél tanulni tovább.

El is jött a jelzett nap. A tanító úr minden osztálytársamat megvallatta s engem is megkérdezett:

Hát, fiam, veled mi lesz: elmégy inasnak vagy a polgáriban, netán a gimnáziumban folytatod?

Én a gimnáziumba szeretnék menni!

Ej ha! Akkor hozok neked majd egy könyvet, mit el kell olvasnod. Mert ha majd a felvételi vizsgán megkérdezik, hogy a tankönyveken kívül olvastál-e valamit, akkor mondhasd, hogy legalább egy könyvet ismersz.

És elhozta a tanító úr Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág című, két kötetes vaskos, barna könyvét!

Attól a naptól kezdve minden szabad időmben ezt a könyvet bújtam és bevallom, hogy nagy öröm telt az érdekesebbnél érdekesebb történetekben!

S hogy befejeztük negyedik osztályban a tanulást, elérkezett a felvételi vizsga ideje is. Magyar nyelvtanból és matematikából kellett megoldanunk – szerintem egyszerű feladatokat. Nagy örömmre még aznap közölték, hogy szeptembertől a magyar gimnáziumban tanulhatok tovább. Még csak tíz éves voltam, de már fel tudtam mérni, hogy ez a felvételi vizsga igen nagy változást jelent majd életemben.

11. AZ ELSŐ NÉGY GIMNÁZIUMI ESZTENDŐ

EZERKILENCSZÁZHARMINC őszén a gimnáziumi felvételi jelentős változást hozott sorsom, emberi életem alakulásában.

Egyfelől új iskola, új osztályközösség, új tanulási lehetőség várt rám. Másfelől négy évi, városi, köves magány után újra együtt élhettem családkkal, ismerőseimmel, meg a falummal. De az sem volt közömbös, hogy lassan belenövök majd a serdülő fiatalok sorába. S jobban értem, figyelhetem a vidéki-városi életforma változatait: tapasztalhatom a nemzetiségi, nemzeti és kisebbségi élet megnyilatkozásait. Rányílhat a szemem, a lelkem netán a távolabbi országok nyelvi, irodalmi, tudományos, természeti, társadalmi életére. Legalábbis szándékaiban, vágyaiban.

Persze ehhez vállalnom kellett, hogy a Bárca és Kassa közötti 5 kilométeres távolságot naponta oda-vissza – legtöbbször gyalog – megteszem. Azaz bejáró diák leszek. Néha ugyanis – leginkább odafelé – apám szekerén utazhattam. Ám a legszívesebben gyalog mentem a bejárók csapatával. Bejáró diák lettem, ami külön életformát, sajátos minőséget jelentett. A falunkból naponta, reggel fiatalokból összeállt egy 8 – 12 fős csapat s indult a város felé. Gimnazisták, polgáristák, ipari tanulók, kereskedelmi és ipari tanoncok. Fiúk, lányok vegyesen. És útközben folyt a szó – magyarul, szlovákul – a kötődés, a tréfálgatás, a mesélés, az ugratás – olykor az udvarlás. Természetesen vagy kamaszkodva. Sok érdekes eseményről szereztem tudomást: örömről, vágyakról, bánatról, bajról – közvetlenül, közvetve, akaratlanul. Olyan történetekről, amelyek egyes családok életét mozgósították. Hallottam én házak, otthonok építéséről, kialakításáról; földek és kertek vásárlásáról; kútásáról, állatok vagy gyerekek kútba fulladásáról. Születésekről, lakodalmakról; szerelmekről és

temetésekről; haragról, veszekedésekről, sőt verekedésekről; éhezésről és dúskálásról, szegénységről és gazdagságról; háborúról és békéről... Tehát a falusi, emberi élet minden fényéről, árnyékáról; fölemelkedésekről vagy bukásokról. Hiszen amíg naponta megtettük az öt kilométert, volt időnk bőven beszélgetni.

Ezek az évek s az akkori életformám sok új közismereti, történelmi, irodalmi ismeretet továbbítottak számomra, de sokat tanultam a természettől meg környezetemtől.

Iskolai tanulmányaim hamar rávilágítottak hiányos olvasottságomra meg történelmi, matematikai, közismereti műveletlenségemre. De Arany Toldija, Petőfi János vitéze, történelmi, földrajzi olvasmányaim segítségével lassan megkezdtem a fölzárkózást. Ám ez évekbe telt. Azért negyedikesként már megnyertem az osztály szavalóversenyét. Kezdtém belenőni az osztályközösségbe. Osztálytársaim közül többekkel barátságot kötöttem. Kezdtém fölnőni módosabb, műveltebb társaimhoz. De megértettem, hogy engem változatlanul „szegénylegénynek” és falusi bejárónak kezelnek.

Érzékenyen figyeltem falusi életkörülményeim és a természet tanítására. Barátainkkal – legtöbbször az idősebbekkel együtt – gyakran mentünk gombázni, horgászni, rákászni, fürödni. A tapasztalt, korosabb természetjárók megismertettek minden ehető gombával, szederrel, eperrel, sóskával. Egy-egy hétvégi erdei kiránduláson szorgalmasan szedtük a friss gombát, az illatos szamócát, az erdei málnát. Megtanultunk a rengeteg erdőben tájékozódni; megismertük a vadakat, a madarakat: nyulakat, rókákat, szarvasokat, vaddisznókat, borzokat; foglyokat, fácánokat, egerésző ölyveket.

A falu mellett futó két patakban szívesen fogtunk folyami rákokat. Ollójukat és farokrészüket nyársra tűzve megsütöttük és szívesen fogyasztottuk sült krumplival társítva. El-eljártunk nyaranta a Hernádra fürödni – néha lovat úsztatni. Csodálkozva tapasztaltam, hogy a lovak milyen kitűnően úsznak.

Az Új patak egyik bővizű oldalforrása terebélyes kúttá szélesedett. Ha belenéztünk: vörösnek, véresnek láttuk a vizét. Anyám ismerte a vele kapcsolatos legendát is. Eszerint a törökdúlás idején egy fiatal, sebesült magyar katona lovon próbált menekülni – menyasszonyával együtt – az üldöző törökök elől. Az éjszakai hajzában beleestek a mély forráskútba és

mindnyájan belefúltak. Az ő vérüktől vöröslik a víz. – Persze, mi tudjuk, hogy a vöröses, agyagos altalajtól.

A naponkénti bejárások, kirándulások tapasztalatai, a táj, a természet, a települési változások számos társadalmi, történelmi eseményre emlékeztettek.

Hiszen például napi útjainkon – mielőtt elhagytuk a falut – a belső úton egy módos szlovák gazda portája előtt mentünk el. Mondták róla, hogy volt vagy harminc hold földje, két pár lova, tehenei – meg hátul, az emelkedő udvar végeiben egy jégverme. Ezért ő volt a jeges! Sok családnak ő tárolta jégvermében a húst. Meg tavasztól őszig ő hordta a jeget a kocs mákba, az üzletekbe. Talán éppen ezért szeretett a pocakos gazda annyira sörözni. Néhány év múlva, egyik kemény télen – a városból hazajövet alaposan besörözött; leült pihenni az út szélén – és megfagyott.

A város felé menet átkeltünk az Új patakon, amely Világos pusztá felől folydogált keletnek s a repülőtér alatt a Hernádba igyekezett. – Persze, nem itt történt a szabadságharcbeli „világosi fegyverletétel”.

Aztán odaértünk a városi nagy köztemetőhöz, egy észak-nyugat felé emelkedő dombvonulaton terült el. Minden ősszel, legalább halottak napján eljöttünk ide a sírokhoz, hiszen itt pihentek: apai nagyanyám, nagyapám, keresztapám, több unokatestvérem és sok-sok ismerősöm. Érdekes volt, hogy a fejfákon, az emlékműveken egymást váltották a magyar, a szlovák, sőt a német nyelvű sírfeliratok. S mintha a magyar nyelvűből lett volna a legtöbb, a németből a legkevesebb. (Mint a város keleti temetőjében, a Rozálián).

Tovább menve Kassa felé, az út nyugati felén meredeztek az Akasztóhegy sziklái. Tanáraitól hallottam, hogy itt még 200 évvel ezelőtt valóban akasztottak embereket! Most már a gyerekek télen leginkább szánkózásra használták az Akasztóhegyet.

Tovább már nagyobb, tekintélyesebb épületek következtek: a Frank pótkávé és malátagyár, a tűzoltó laktanya, a módosabb kereskedők raktárai és üzletei. Majd a terebélyes Erzsébet tér öblösödött – északi sarkán a köpködővel, ahol naponta munkát vállaló napszámosok álldogáltak. Télen, nyáron egyaránt. A tértől indult az egy kilométer hosszú Fő utca: kápolnáit, templomait, hivatalait, múzeumait, könyvtárait, áruházait sorával. A Fő utcából balra nyílt a Vársánc utca, meg az iparosok szűk utcácskái:

a Mészáros, a Lakatos, a Fegyvergyár utca. Jobbra pedig a Várkapu utca, a Kovács utca, amelyben a Szlovák Gimnázium árnyékában húzódott meg a nyolc osztályos Magyar Gimnázium.

Persze, a bejárók csapatából ki előbb, ki később kivált és ment a maga iskolája, munkahelye felé.

Ezek az esztendők még a tájékozódás, az ismeretszerzés, az igazodás éveit voltak. Még nem láttunk bele a társadalmi, történelmi, nemzeti, nemzetiségi élet bonyolult – gyakran ellentmondásos – eseményeibe. Vagy éppen azok mögé. Tudomásul vettük, hogy tisztelni és követni kell a felnőtteket. Igazodni kell hozzájuk, és tanulni kell tőlük az életbeli magatartásban, a körülmények alakulása szerint.

Egyébként a mindennapi gyaloglásokon barátainkon, ismerőseinken kívül még sok társunk, kísérőnk akadt. Olykor a visszhangos kutyaugatás, vagy a suhogó őszi eső, a pilinkélő hópelyhek vagy a hűvös, metsző kárpáti szél, amely mindig szembe fújt. De mi fürgén, látszólag vidáman mentünk minden hétköznap, hiszen nem volt más választásunk. Bejárók voltunk.

12. A MAGYAR GIMNÁZIUM NEVELŐ SZELLEME.

Örökre hálás leszek a sorsnak, hogy Kassán a Csehszlovák Köztársaság magyar tannyelvű Reálgimnáziumában tanulhattam. Az iskola szelleme, tanáraink egyénisége, jelleme, osztálytársaim útmutató szeretete emberségesen segített, támogatott.

Mikor odakerültem, az intézmény már tíz éve működött a demokrácia és a humanizmus szellemében. Körülbelül harmincöt pedagógus látta el a munkát. A tanulók létszáma a nyolc párhuzamos osztályban 720 – 750 lehetett. A nevelők között tíz nő és huszonöt férfi volt. Többségük középkorúnak számított vagy az idősebb generációhoz tartozott.

A nyolc évből az első négy alapozott, a másik négy szaktárgyak szerint részletesen kimunkált. Mindenekelőtt igyekezett elsajátítani a kreatív gondolkodást, a humánumot és a morális felelősséget. A vezető tárgyak szerepét a matematika, a fizika, a kémia és az ábrázoló geometria töltötte be, de hangsúlyos szerephez jutott a történelem és a földrajz is. A humán vonalat a latin, a francia, a magyar és a szlovák nyelv és irodalom képviselte. – Német

nyelvet és irodalmat – emlékezetem szerint – a Csehszlovák Köztársaság iskoláiban sehol sem tanítottak.

Másodikos korunkban egyik matematika szakos tanárunk éneket szeretett volna nekünk tanítani, de az oktatási főhatóság nem engedélyezte. Később tudtuk meg: azért, mert szerintünk a közös éneklés erősíti az összetartozás érzését és a magyarságtudatot!

Iskolánk demokratikus szelleme abban is megnyilatkozott, ahogyan naponta reggel nekiláttunk a munkának.

Mikor az első órára bejött a nevelő, mindenki fölállt. Elhangzott a föl-szólítás: imádkozzunk! Aki akart, keresztet vetett, aki nem – az nem. Aki akarta, mondta az imát, aki nem – az nem. Egyetlen dolog volt szigorúan tilos: a másikat bántani, sértegetni vallási meggyőződése miatt! Ha ilyen előfordult volna, annak a közösség nekiesik és megveri!

Egyébként minden diák járhatott saját hitoktatójához hittanra heti 2 órában, délután – és hittanból is kapott mindenki érdemjegyet. De soha, senki nem került kedvezőtlen helyzetbe azért, mert hittanra járt! – Osztálytársaim többsége különben római katolikus volt – de akadt köztük szép számmal református, evangélikus és zsidó. Ez a tény azonban semmiképpen sem zavarta az osztályközösség szellemi tevékenységét együttműködését. Sőt a baráti kapcsolatok kialakulását sem akadályozta.

A köztársaság iskoláiban már harmincas években általános volt a koe-dukáció. Tehát nekem az érettségiig leányok is osztálytársaim voltak. Azt tapasztaltuk – hogy vezetés mellett – ez a nevelési forma természetes, sőt szerencsés.

Nevelőink 14 éves korunkig mindenkit tegeztek, 15 éves korunktól mindenkit magáztak. Ezzel is hangsúlyozták, hogy most már felelős felnőttként értékelik cselekedeteinket, munkánkat.

Iskolánk tanulóinak többsége városi szülők gyermeke volt. De egyes diákok naponta bejártak, akár 20-30 kilométer távolságból is. Sok függött attól, hogy kedvező-e a vasúti összeköttetés. A bejáró tanulók általában szegényebb falusi családok tehetséges, feltörekvő gyermekei voltak. – Így aztán már korán megtanultunk alkalmazkodni egymás ifjúkori körülményeihez, „származásához” – az osztályközösségek kialakításakor. Nem a származás, a szülői háttér volt a meghatározó, hanem a tudás, a teljesítmény. Ezt mindenkor tapasztaltuk is a szociális segítségnyújtás elbírálásakor. Mindig az volt a döntő, „hogyan tanul a gyerek?” Ha jól,

akkor kapott könyvet, esetleg karácsonykor egy ruhát, egy pár cipőt stb. Az effajta segélyezést az oktatói kar mellett működő *Szülők Szövetsége* szervezte.

Ösztönző hatású volt a tanórán kívüli erőpróbák szervezése s az itt nyújtott teljesítmény is. Pl. iskolai szavalóversenyek, önképzőköri teljesítmények, tanulmányi versenyek stb..

Igen jó hatású volt – s figyelmünket a művészetekre, az alkotó tevékenységre irányította az önképzőkör működése. Itt verseinket, novelláinkat, tanulmányainkat mutattuk be, de festményekkel, zenei bemutatókkal vagy elemző bírálatokkal szerepelhettünk az V-VIII. osztályos érdeklődő tanulói közösség előtt. A körnek mindig volt egy vezető tanára, de az érdemi munkát a VII. –VIII: osztályos tanulók szervezték, irányították. A tehetséges fiatalok kibontakozását a kör vitái igen eredményesen segítették. -Emlékszem, hogy két nyolcadikos diák milyen parázs vitát rendezett – a harmincas évek közepén – Ady Endre költészetéről, költői hatásáról. – Egyik társunk: Rácz Olivér elismert költő lett később Pozsonyban.

Tény, hogy az önképzőköri munka igen élénk szellemi mozgást teremtett gimnáziumunkban.

A harmincas évek vége felé gimnáziumunk zárt, harmonikusnak tűnő életét azonban kezdte nyugtalanítani a társadalmi, politikai, nemzetiségi viták begyűrűzése. Nevelőink ugyan igyekeztek ezt az idegesítő szellemi mozgást távol tartani az iskolától, legalábbis a tanítás-nevelés folyamatában nem foglalkoztak vele. De az idősebb diákok innen is, onnan is beszívárogtatták a fenyegető, nyugtalanító híreket. Így aztán a háttérben, a mélyben szó esett köztünk a pánszláv eszméről, a trianoni diktátum következményeiről, az esetleges határmódosítások lehetőségeiről, a hitleri törekvések nyugtalanító mozzanatairól, a magyarországi és az európai zsidótörvényekről, – kitelepítésekről, áttelepítésekről stb. Így aztán békés gimnáziumi éveink lassan nyugtalanná váltak.

13. 1938 NOVEMBER

Az utolsó gimnáziumi évek meghozták számomra a felelős felnőtté válás meghatározó mozzanatait. 1937-38-39-ben. Európa hatalmasai ingerült

harcukat vívták az irányító hatalomért és szinte egész világrészek szították, lobogtatták a parancsuralmak emésztő lángjait.

Kassán és a környékbeli falvakban a szlovák fiatalság számára szervezték a szláv és pánszláv eszméket hirdető mozgalmakat, egyesületeket. Ezek a fórumok fennhangon hirdették a „magyar veszedelmet” és a szlávok áldozatos hazaszeretét.

Én pedig láttam, tudtam, hogy Trianon súlyos tévedéseit – legalább valamennyire – helyesbíteni kellene. Erre biztattak az anyaországból érkező hírek, törekvések, politikai célkitűzések. De azt is láttam, éreztem, hogy ismét meglehetősen egyedül vagyunk.

Töprengéseim, érzéseim, cselekedeteim természetes közege volt – változatlanul – a magány. Kerültek ugyan ismerősök, jóakarók, barátok, de igazán ember-testvérek alig. Pedig élt bennem a tudatos elhatározás, hogy védenem kell a szegény embereket, javítanom kell a sorsukat, pártfogolnom kell a fölemelkedés meghatározó áramlatait. Sőt azt is, hogy közép-Európában a magyarságnak van szava, hitele – sőt van jövője is!

Mi kassai gimnazisták magyarságunk jelenlétének úgy adtunk hangot, hogy megszerveztük a templomokban, a magyar misék végén a magyar himnusz éneklését, énekeltetését. Beosztottuk egymás között, hogy minden magyar misére menjen el öt-hat nyolcadikos gimnazista és a mise végén zendítsen rá a magyar himnusz éneklésére. – A látogatók mindig lelkesen csatlakoztak az énekszóhoz. Lehet, hogy mindez naív és csekély hatású megnyilatkozás volt, de úgy éreztük, hogy mégis hangot adtunk magyarságunk jelenlétének, törekvéseinek.

Ám a futó idő mosolyogva mutatta föl a változás alakuló arcát – sor-som, egyéniségem magánéletem fény-árnyék rengetegében. Pedig belső világomra alig figyelhettem. Mégis tapasztalnom kellett, hogy az emberi, családi kapcsolatokban, a barát- ismerős, a férfi-nő viszonyban, a messze ködlő életcélok egészében számos, új motívum jelent meg. Sőt – a pergő történelmi események háttérében, a mélyből fölbukkantak a nagy, örök kérdések: Életcél, hivatás, sors, áldozat, emberség. A legsúlyosabb gondok – az egész élet értelme, célja. – És bizony nyugtalan lettem.

Szinte alig figyeltem arra, hogy számos „hétköznapi” kötelességemet kell teljesítenem! Hiszen közeleg a középiskola befejezése, az érettségi,

a hivatás, az életcél megválasztása, a sorakozó áldozatok...! Hogyan alakítom az életemet? Miért, minek, meddig... és újracsak hogyan?

A történelmi események lázas sietséggel követték egymást. Miután a német katonaság megszállta Ausztriát, majd a Csehszlovákiához tartozó szudéta vidéket, feszült várakozással néztünk a német-olasz külügyminiszteri döntés elé.

1938. november 2-án mámoros örömmel fogadtuk az első bécsi döntés határozatát, amely szerint Magyarország visszakapta Szlovákia és Kárpátalja – többségében magyarok lakta – déli övezeteit. Így Kassa és környéke újra Magyarország része lett! Tehát újra, igazán itthon voltunk!

Az ideiglenes határvonal kijelölése után a döntésnek nagyobb nyomatékot adott, hogy a Felvidék jelentősebb településeire bevonult a magyar katonaság. Így Kassára is bevonultak a katonák – s a bevonulók élén ott feszített fehér lován HORTHY Miklós kormányzó is. Meglepetéssel és örömmel tapasztaltam, hogy a katonák mögött érkező civilek között az első polgár MÁRAI Sándor író volt. A „kassai polgár”. Éreztük, Kassa éltében új korszak kezdődött.

1938. novembere jelezte, hogy nálunk valami rendkívüli történt. Nemcsak a Felvidék történelmében, nemcsak a magyarok és nem magyarok életében; nemcsak a szegények és gazdagok, tisztességesek és törtetők éltében – hanem az enyémben is.

Hiszen nem kell többet félnem! Nekem is lehetőségem lesz szabadon élni! Ha becsületes leszek, megbecsülést kapok. Ha dolgozni akarok, dolgozhatok. Ha szegény leszek, mindig lesz annyim, hogy tisztességes emberi életet élhessek. Ha szeretni fogom embertársaimat, ők is szeretnek majd engem. Nem a föld, a vagyon, a rang, a nemzetiség, a hatalom dönti el, hogy igaz, szabad emberként élhetek majd!

Szinte megborzonek a fölismert változási lehetőségektől. Hiszen akkor majd lehetnek társaim az eddigi gazdagok, vagyonosak, befolyásos emberek és más anyanyelvűek között is... Szabad lesz körülöttem a világ és nem kell szégyellnem azt, hogy szegény vagyok, hogy falusi, hogy magányos, hogy netán magyar vagyok! És élhetek majd úgy, ahogy egykori nagy elődeink megálmodták!

14. RÉGI KÖZÖSSÉG – ÚJ ÉLETFORMÁBAN

Az 1938-as első bécsi döntést számos változás követte mind az egyének, mind a közösségek életében.

Engem a történelmi folyamat változó mozzanatai annyira lekötöttek, hogy alig tűnt fel számomra a sorsomat újra beárnyékoló magány. Pedig meghatározó és egyéni módon nyomasztó életszakaszba jutottam. Hiszen a nyolc osztályos gimnázium utolsó állomásához értem, amit az érettségi vizsga fog lezárni. S a következő tíz hónap alatt minden feladatomat sikeresen meg kell oldanom. Mert ezután következik számomra a nagy ÉLET – a felnőtt felelőssége. S vajon ki segít majd...? Szüleimnek nincs lehetőségük; idősebb testvéreim már másutt élnek vagy másüvé költöznek. Más a munkájuk. Csak tanáraimtól, osztálytárs-barátaimtól várhatok egy kis támogatást.

Falunkban s a városban a társadalmi és közösségi életben számos változás zajlott le a szemem előtt. Falunk új jegyzőt, új orvost, új tanítókat kapott. Elemi iskolánk kiépítette a magyar nyelvű oktatást – bár egy ideig még megmaradt a szlovák nyelvű tagozat is. Egyébként községünk mindennapi élete megszokott módon folyt tovább. Az emberek nem értékelték, nem beszéltek meg a történelmi változásokat a nyilvánosság előtt.

Kassán, az erőteljesen fejlődő város életében, vezetésében, szervezeteiben több figyelemre méltó mozzanatot tapasztaltam. Nem csupán a hivatali és társalgási nyelv használatában. Az utcán újra bátran, otthonosan csengett a magyar szó, de a városba betérő falusi asszonyok ruházata most is gyakran a kék-vörös szláv nemzet viselet volt. A hivatali élet változásain kívül jelentős volt a városi könyvtár átszervezése, sőt nemsokára megkezdte működését a Kassai magyar nyelvű Rádió is.

Ebben az időszakban a távolabbi környezet mozgalmi, módosulási kevésbé érdekelt. Pedig áttételesen és távlataiban hatást gyakoroltak ránk azok a változások, amelyek az egykori Csehszlovákiában játszódtak le. Hiszen 1939 márciusában Horthyék egész Kárpátalját Magyarországhoz kapcsolták és így újra létre jött a hőn óhajtott, sokat emlegetett közös magyar-lengyel határ. Másrészt – ugyancsak márciusban – Tiso szlovák elnök proklamálja a független Szlovákia megalakulását, amit Hácha cseh elnök elfogad és tudomásul vesz.

39-es esztendő még további meglepő és figyelmeztető katonai-politikai változásokat hoz magával. Hiszen Magyarország kilép a Népszövetségből és

összel már Németország megtámadja Lengyelországot! Ez pedig igazában a II: világháború kezdetét jelenti.

Iskolai életünkben több jelentős változás játszódott le. A leánytanulók számára megteremtették a leánygimnáziumot s osztálytársnőink átköltöztek az új épületbe. A párhuzamos osztályok fiútanulóit összevonták. Így történhetett meg aztán, hogy végül együtt érettségizett harmincegy fiú.

Mindez azért alakult így, mert a magyar állami gimnáziumot visszakapta a premontrei rend. Így én – társaimmal együtt – az utolsó esztendő a Premontrei Gimnáziumban végeztem. Az átszervezést tapintatosan és kitűnő pedagógiai hozzáértéssel hajtották végre. Hiszen régi, „állami” tanáraink közül többen is megmaradtak az utolsó évre. Pl. dr. Keresztes Pál tanár úr, egykori osztályfőnökünk, aki a magyar nyelv- és irodalmat, valamint a latin nyelv-és irodalmat tanította nekünk évek óta. Sőt az érettségien is Ő vizsgáztatott minket ebből a két tárgyból. De francia nyelv- és irodalomból, történelemből és matematikából új tanárokat kaptunk, s az érettségien is előtűnik kellett számot adni tudásunkról.

A nyolcadik osztályt befejezve 1939. Júniusának végén érettségi vizsgát tettünk. Leküzdve a nyugtalan és mozgalmas esztendő tantervi, pedagógiai változásainak nehézségeit – egy visszalépő kivételével – mindenki sikeresen helyt állt. Leérettségiztünk! S most döntenünk kell: tanulunk tovább valamelyik főiskolán, egyetemen – vagy munkába állunk. Itthon, talán az „anyaországban”, netán külföldön..?

Én azt forgattam a fejemben, hogy valamelyik egyetemen tanulnék tovább. Szüleimmel részletesen megbeszéltünk mindent tervemről, szándékaimról. Édesapám mégis arra kért, hogy ne hagyjam őket fáradt öreg korukra egyedül. Mivel idősebb testvéreim már kiröpültek a nagyvilágba, csak én támogathatom őket. Úgy döntött hát a családi tanács, hogy igyekszem mielőbb valahol munkába állni.

15. SZELLEMI SZÜKSÉGMUNKÁN

Érettségim után két héttel, 1939. július közepén azt hallottuk, hogy a kassai Városházán munkát adnak érettségizett fiataloknak – szerény fizetésért. Nosza: bementem a városba, jelentkeztem. Voltunk vagy tizenketten.

Egy tágas teremben gyülekeztünk. Megjelent a polgármester úr és közölte a föltételeket. Szellemi szükségmunkásnak alkalmaz, ha van megfelelő iskolai végzettségünk. Van-e érettségi bizonyítványunk? Kérdezte: hadd lássam!

– Kezdtük bontogatni a lepedőnyi papirost, hogy odavigyük a dobogón álló asztalhoz.

– Csak mutassák föl! – Köszönöm!

– Ő ugyan aligha ellenőrizhette az okmányt, de megelégedett a 8-9 méterről történt fölmutatással.

– Kérem, keressék föl az adóhivatal igazgatóját: Ő majd közli a beosztást. Fizetésük havi 60 pengő lesz és ingyenes villamosbérlet. Egy év elteltével megbeszéljük a továbbiakat. Kérem, legyenek szorgalmasak, pontosak!

– Föllélegeztem. Lesz munkám, állásom, fizetésem. Segíthetem öreg szüleimet. Egyébként...

Az adóhivatal főnöke engem a 3. adókerülethez osztott be, ahol két idősebb adótiszt dolgozott. Néhány napi ismerkedés, szemlélődés után augusztus 1. –én elkezdtem a „munkát”.

Egymást követő hetek és hónapok során megismertem tevékenységem főbb területeit. Ezek így sorakoztak: adóívek kitöltése, postázása; adókivetés, egyes adónemek kiszámítása személyekre lebontva; számfejtés, könyvelés, havi és negyedévi zárlatok elkészítése, stb. Csupa mechanikus, monoton munka. De mindent tévedés nélkül, hibátlanul végeztem. Főnökeim – úgy látták – meg voltak elégedve teljesítményemmel. Társaim hasonlóan helyt álltak. Munkaidőnk reggel 7-től délután 3-ig tartott, később 8-tól 4-ig.

A késő délutánokon és az esteiken szabad voltam. Ilyenkor visszatértem régi szenvedélyemhez – az irodalomhoz. De sokat jártam moziba, próbáltam hegedülni és gyakran beszélgettem, vitáztam egykori osztálytársaimmal – főképp Kasza Gyulával. Szorgalmasan látogattam a Városi Könyvtárat. Szenvedélyesen sokat olvastam, főképp magyar költők és francia meg orosz regényírók munkáit. Ahogy múltak a hónapok, egyre gyakrabban tértem vissza régi rögeszmémhez. Mégis egyetemen kellene tanulnom tovább, és tanárként kellene nevelnem a jövő magyar fiatalságát. S emellett alkotó irodalmárként – esetleg költőként – működni. Hiszen a havi hatvan pengő – amit nagyrészt a szüleimnek adtam, alig segített rajtuk valamit. Igaz, nem hagytam magukra őket! De az, hogy „tisztviselő”, adóhivatalnok legyenek –

nem lehet életcélom! S ezt a tényt szüleim értették, érezték, bár az idők változása, alakulása miatt erről nem váltottunk szót.

Hiszen azt is látták, tapasztalták, hogy természetes kapcsolatokat építettem ki néhány falumbéli, művelt, középiskolás kislánnyal. De erről sem ejtettünk szót. Sőt lehet, hogy örültek is neki, hiszen így talán kiépülhet valakivel egy közvetlenebb kapcsolat – esetleg majd családalapítás. S akkor én valószínűleg helyben maradok – s őket, öregeket nem hagyom magukra.

Hanem engem nyugtalanított és fenyegetően foglalkoztatott a politikai-katonai helyzet. A szomszéd országokban és a közelünkben minden tragikus mozgásban volt. Igaz, hogy engem első sorozásomon alkalmatlannak minősítettek – rossz szemem miatt. De mi történik, ha netán háborúba keveredik az ország? S akkor mindenkit visznek majd katonának, akár alkalmas – akár alkalmatlan.

Nyugtalanul alakult Lengyelország sorsa a hitleri támadás után. Hiszen szeptember elején Anglia és Franciaország is hadat üzent Németországnak – mégis szeptember 27-én Varsó is elesett. Egyre több lengyel menekült jelent meg hazánkban; a háború véres árnyéka egyre sötétebb felhőket gyűjtött hazánk égén.

Én meg szorgalmasan hivatalnokoskodtam. A gépies munka fárasztott, de utána naponta – az olvasás, az irodalmi foglalatosság meg a zene fölüdített. Barátaimmal esténként vitáztam; elemeztük, hogyan alakul népünk sorsa, hazánk jövője. S bizakodtunk. Ennek bizonyosságául hadd jegyezzek le egy szójátékot a kassai polgárok gúnyolódó tréfái közül. Ez a föld lesz – mondogatták – mely *ápol s eltakar!* – Ugyanis Kassa város polgármesterét POHL SÁNDORnak hívták, a megye főispánja pedig SCHEL Péter báró volt. Hát igen „ápol s eltakar!” Ez bizony már öngúny volt.

16. KASSA BOMBÁZÁSA

A szellemi szükségmunka egyhangúsága, igénytelensége egyre inkább eltávolítottak a tisztviselői létforma mesterként világától. Írni, számolni, ellenőrizni távlatában, évtizedekig... ez sehogysem lelkesített. S a kapott bérből öreg szüleimet sem támogathatom érdemlegesen. Újra meg újra

csábított, hívott az irodalom, a művészetek. Az olvasott aforizmák közül egy indiai bölcs megállapítása ismételten eszembe ötlött, foglalkoztatott: „Aki a mélységbe gyakran néz, arra a mélység visszanéz.” Engem pedig szenvedélyesen érdekeltek a mélységek titkai. Visszanézőben is.

Egyre gyakrabban látogattam meg a Kassai Rádió vezetését. Darkó István igazgató tanácsára versek helyett esszéket, tanulmányokat, beszámolókat kezdtem írni. Az átlagosan 20 percesre tervezett és megírt előadásaim egymás után műsorba kerültek: a bolgár költészetről, Gyóni Géza verseiről, a felvidéki néplélek romantikájáról vagy a falum lakodalmi népszokásairól. Hangpróba után minden előadásomat magam olvastam föl. S ilyenkor mindig közvetlen kapcsolatot éreztem ismeretlen hallgatóimmal, akik – feltehetően – figyelmesen követték szavaimat. – Sőt Kasza Gyula barátommal közösen két hangjátékot is írtunk. Az egyiket Petőfi: a Fakóleány, pejlegény c. elbeszéléséből, a másikat Lermontov: Korunk hőse című regényéből. – Mindkettőt előadták a kassai színészek. – Adóhivatali tevékenységem és irodalmi munkám egyre változatosabbá tette életemet.

Már második éve végeztem adóhivatali munkámat, amikor a mozgolódó katonai események kegyetlenül fejbe vertek.

1941. június 26-án egy napfényes csillogó nyári napon – változatlan szorgalommal végeztem munkámat az adóhivatalban. Dél tájban – pihentetésül – fölálltam az asztaltól és az ablakhoz sétáltam. Kinézvén a Malomárok ringatózó vizére végigpásztáztam tekintetemmel a természeti környezetet.

Egyszerre – egymás után – három repülőgépet vettem észre, amelyek igen alacsonyan szállva közeledtek a város felé. Egyszínű, nehéz zúgású, szürke gépek voltak.

– Nézd, Káli bátyám, milyen furcsa gépek jönnek erre, mondtam szobatársamnak.

– Biztosan valamilyen gyakorlat folyik, válaszolt csöndesen. Tudod, mostanában több, szokatlan röptetést végeznek.

Visszamentem asztalomhoz, leültem. De abban a pillanatban erős durranások, dörgések rázták meg az épületet s a kelet felé néző ablakokat!

– Mi ez? Mi történt – sápadtam el.

– Ez bizony bombázás – válaszolta nyugtalanul az idős adótiszt.

– De hát riadó sem volt – fűztem hozzá. Elmegyek, megnézem mi történt.

Két fiatal társammal futva indultunk a Rákóczi körúti sétány hársfasorai közt dél felé. Onnan jött a füst, a zivaj, az ideges kiabálás. Tőlünk volt vagy 300 méterre a főposta és a katonai lovarda bejárata. Oda hulltak a bombák.

Részletes szemlélődésre nem volt lehetőségünk, mert a hatóságok már lezárták a területet. A hivatalos jelentés szerint a bombázásnak 19 halálos áldozata volt. Többségükben édesanyák, akik a kisgyerekekkel sétáltak. – A támadók valószínűleg szovjetek voltak.

– Később végiggondolva az eseményeket, a következőket kell hangsúlyoznom: szemtanúként:

Három repülőgép támadt a városra, s egyik gépen sem volt semmiféle katonai, nemzeti felségjel. Északkelet felől érkeztek, a Hernád vonalát követve s rendkívül alacsonyan szálltak. Körülbelül három bombát dobtak le, és északnyugati irányba távoztak.

Másnap: június 27-én Bárdossy miniszterelnök bejelentette, hogy a szovjet támadás miatt Magyarország hadban állónak tekinti magát a Szovjetunióval.

Hangsúlyoznom kell, hogy évtizedek múlva sem tisztázódott, hogy kik voltak a támadók. Először azt beszélték, hogy a szovjetek, aztán azt, hogy a németek, mert be akartak kényszeríteni minket a háborúba. Aztán hírlett, hogy a románok voltak. – Én inkább a szlovákokat vagy a cseheket gyanúsítanám. – De egy szóbeszéd szerint az 1900-as évek vége felé építkezés folyt Kassán, a Rákóczi körút közepe táján. A földmunkák idején – úgy hírlett – találtak egy föl nem robbant bombát a II. világháború idejéből, amely szovjet gyártmányú volt. Tény, hogy bizonyosat a mai napig sem tudni arról, hogy kik voltak a támadók.

– Ezeken kívül igen szomorúan érintett a hír, hogy 1941. augusztus 4-én meghalt Babits Mihály a jeles költő és irodalomtudós.

17. A MÉGISCSAK KEZDETE

1941 őszeig két esztendőm telt el az adóhivatali szellemi munkával. A kísértés mégsem hagyott el; a háború pusztító réme s öregedő szüleim töprengő némasága fájdalommal gyötörte bizonytalan cselekvési vágyamat.

Mégis úgy döntöttem, hogy hű leszek önmagamhoz és biztató vágyaimhoz. Megkísérelem a továbbtanulást a budapesti egyetemen. Tanár leszek – talán író, költő is – és nevelem majd a jövő magyar generációját. Meggyőzőm majdani tanítványaimat, hogy, a tisztességes, jellemes élet és munka megnyitja mindenki előtt az értelmes élet kapuját.

Elhatározásomban sorsom törésvonalai erőteljesen közreműködtek.

Nyilvánvaló lett előttem meg idősödő szüleim előtt, hogy hiába maradok velük, nem tudom őket érdemlegesen segíteni. Sem anyagiakkal, sem megértő gyermeki szeretetemmél. Hiszen előbb-utóbb ki kell építenem önálló, felnőtt életem bástyáit. – Egyébként is ők nekem külön életsorsot szántak. Amikor közöltem velük elhatározásomat – jóváhagyólag helyeseltek.

Barátságaim alakulása ugyancsak arra biztattott, hogy igyekezzek új életpályát választani. Osztálytársaim is tovább tanultak jogi, orvosi, mérnöki, közgazdasági pályán. Az irodalommal kacérkodó Kasza Gyula barátom siettében még le sem érettségizett – csak később. Az én irodalmi-költői álmaim meg szunnyadoztak még. – Aztán hát: 20 év múlva Bárca és Kassa változatlanul Magyarország része lesz-e?

Otthon a falumban a jegyzőék és az igazgató tanítóék családjában – érzésem szerint – a magam korabeli hölgyek elsősorban esetleges, jövődöbéli vőlegényként szemlélték. Látták, hogy e tekintetben nem vagyok érdemleges figura. Bár magyar vagyok, de itt nőttem föl a Csehszlovák Köztársaságban. S vajon mit hoz a jövő számomra? S itt akarom-e leélni az életemet?

Mégis, engem mindezeknél jobban nyugtalanított a háborús események alakulása. Különösen azért, mert a háború egyre több országra, sőt világrészre terjedt ki /Afrika, Ázsia/. Felvidékiként megdöbbenéssel értesültem arról, hogy 1940. július 21-én Anglia ideiglenes kormányként elismerte a Londonban működő *Csehszlovák Nemzeti Bizottságot*. – Vajon én 20 év múlva bárcai, kassai lakosként Magyarországon fogok-e élni?? Kétségeimre előzetesen tragikus választ adott 1941. június 26-án Kassa bombázása! – valamint a bombázást követő magyar hadüzenet.

Mindezek arra biztattak, hogy meg kell maradnom eredeti célkitűzésemnél. Tanulnom kell tovább Budapesten!

1941. augusztus elején bementem adóhivatali főnökömhöz, Rudi bácsihoz és bejelentettem továbbtanulási szándékomat!

A derék öregúr összeszorított fogakkal ígérte jóindulatú kijelentéssel:

– Ne menj el kis Szirmay, kineveztetlek adótisztnek! – Ez pedig nagy szó volt. Hiszen egy adótiszt már kétszáz pengő havi fizetést kapott.

Megköszöntem jóindulatát, de bejelentettem, hogy szeptemberben kilépek. Elindulok nagy céljaim vagy álmaim megvalósítása felé. Hacsak – a háború nem szól közbe.

18. A BUDAPESTI EGYETEMEN

1941. szeptember 12-én mégiscsak elindultam Budapestre. Elindultam, hogy képesítést szerezzek a jövő generációinak tanítására. Meg kell ismertetnünk őket az igazzal, a jóval, a széppel – magyarságunk megerősítése és helytállása érdekében az irodalom, a művészetek eszközeivel, tartalmi-formai értékrendszerével.

Ezért itt kell hagynom a falumat, szeretett városomat, Kassát – a réteket, az erdőket, a hegyeket; családi, baráti környezetemet. És el kell mennem, a távoli, rideg, tülekedő, ismeretlen városba. A fővárosba. Mert igazában innen irányítják népünk életét – a jövő felé. Itt vannak a jó egyetemeink, iskoláink könyvtáraink.

Bár öreg szüleim megértették – sőt segítettek a maguk módján – de a kívülállók értetlenül néznek utánam. Szegény megtévedt, megtévelyedett ember! Hiszen se pénze se barátja, se pártfogója, se helyismerete. Csak hite meg álmai. MÉGIS...

Öt órai vonatozás után megérkeztem. Vásároltam egy Budapest térképet és megnéztem, merre kell mennem az egyetemre. Jelentkeztem és készültem beiratkozni, mert tudtam, hogy nem kell felvételi vizsgát tennem. Föl kell mutatnom érvényes érettségi bizonyítványomat s fölvesznek. De itt következett az első meglepetés! Én magyar-történelem szakot szerettem volna választani, de közölték, hogy ez nem lehetséges! Ha a magyar nyelv-és irodalomhoz ragaszkodom, akkor csak egy másik idegen nyelvet választhatok. Élő vagy holt nyelvet és annak irodalmát. Ha a történelem szakot választom, ahhoz csak földrajzot vagy reáliákat kapcsolhatok. – Mivel nyolc évig tanultam latint, négy évig franciát, egy vakmerő ötlettel a magyar mellé az olasz nyelvet és irodalmat választottam. Így legalább

megtanulom Dante, Petrarca, Boccaccio dallamos nyelvét – gondoltam. – Nem tudtam, milyen kemény fába vágtam a fejszémet!

Ezután hajlékot, kollégiumot próbáltam szerezni. S ebben igen nagy segítséget kaptam a felvidéki egyetemisták egyesületétől! Persze kellett hozatnom otthonról egy szegénységi bizonyítványt – de a vezetőség nagylelkűen bevett a kollégium lakói közé. Igen szerény havi fizetség ellenében. – Másfél hónapig Budán laktunk, aztán évekig az Andrássy úton.

Ezután a menzai étkezést kellett elintéznem – az ebédet. /A reggelit és a vacsorát magunk oldottuk meg a kollégiumban. Persze a mi saját megoldásunk nem volt sem nagyon szerencsés, sem egészséges. De örültünk, hogy valamit előteremthettünk./ Mert a kiadásokat gyarapította a tandíj is. Ám ha félvélenként meghatározott számú kollokviumunkat jeles eredménnyel teljesítettük, a szegénységi bizonyítvány felmutatása mellett teljes tandíjmentességet élveztünk. – Egyszóval: a jó munkát jutalmazták is.

Tanáraink: az irodalmárok, a nyelvészek többsége kiváló szakember volt. Én különösen kedveltem dr. Horváth János, dr. Pais Dezső, dr. Zambra Alajos professzorokat és dr. Keresztúry Dezső szemináriumvezetőmet.

A félvélek viharában száguldottak el, s nekem igen sok volt a tanulnivalóm – különösen az olasz nyelv és irodalom miatt. Hiszen ebből a nyelvből négy évi tanulási elmaradásom volt. De fájt a szívem azért is, hogy a falumtól és Kassától ennyire elszakadtam. Hiszen szeptemberben eljöttem otthonról és csak karácsonykor mehettem haza – rövid időre!

A magyar irodalom, a nyelvészet és a néprajz iránt ifjúkorom óta szenvedélyes vonzalom élt bennem. Olvasmányaim és tanulmányaim anyagán valahogy mindig átütöttek anyám meséi, történetei, népdalai – vagy éppen Mécs László Kassán elzengett lobogó hangú versei; hogy „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a Föld”. De elgondolkodtattak az egyetemen kívüli rendezvények, előadások is. Pl. feszült figyelemmel követtük Szabó Dezső gondolatait, aki hetenként a húsosok vendéglőjében elfogyasztott vacsorája után – rendőri felügyelet mellett – szenvedélyesen elemezte Vörösmarty Mihály „rendületlen” hazaszeretét – és „vén cigányos” lázongásait. De Veres Péter vagy Kodály Zoltán szavai, érvei, kórusművei építéssel adtak, hitet szilárdítottak és áldozatos alkotó életre biztattak.

– Pedig a kegyetlen II. világháború szakadatlanul pusztított. Tizedelte a magyar népet éppen úgy, mint Európa szabadon gondolkodó, öntudatos állampolgárait.

19. A RÉGIÓK FIATAL ÉRTELMSÉGE

A budapesti tanulmányi esztendő /1941-44/ azonban nemcsak szakmai ismeretekben gyarapították a jövő ifjú szakembereit. A szakismereteken kívül gondolkodás- és szemléletmódot, erkölcsöt és magyarságtudatot fejlesztett bennünk tovább a közösség. Az együttlakás, a viták, az eszmecserék, a barátságok jelentősen alakították, irányították szemléletünket.

Az én látókörömben ehhez jelentős mértékben hozzájárultak az egyetemisták lakóhelyei: a kollégiumok. Nevezetesen a felvidéki, az erdélyi és a délvidéki kollégium. A különféle régiókból érkezett fiatalság mindenképpen hozta magával azt a másságot, amit az elmúlt 40 év – kényszerű helyzetükben – megismertetett velük. Hiszen megmaradtak ugyan meghatározó jellemvonásként magyarnak, de Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia társadalmi, politikai, etikai életemlékei így vagy úgy nyomot hagytak bennünk. S ha azt vesszük, hogy a Romániából érkező székelyek az önálló Erdély gondolatát, vágyát hozták még magukkal, nem csodálkozhatunk, ha egyes politikusok kételkedtek a magyarság egységes gondolkodásmódjában. Hiszen Trianon után az egyes utódállamokban másképp és ismét másképp szemléltek a szabadságot, a hazaszeretetet, a társadalmi, erkölcsi, politikai etikát, a történelmi hagyományokat stb.

A felvidékiek Rákóczi kollégiuma négy, illetőleg öt évig otthonom és menedékem volt. Ebben a nagyszerű közösségben együtt voltunk Pozsonytól Beregszászig és Munkácsig húzódó sávból származó fiatalok. Nagyrészt szegényparaszt, kisiparos és a középosztály rétegeiből kiemelkedő ifjak. Mégis számos értékről kissé másképp vélekedett a csallóközi egyetemista, mint pld. a kárpátaljai. Mindezek mellett erőteljesen befolyásolta törekvéseinket, érdeklődésünket az a szándék, hogy a diploma megszerzése után hol szeretnénk majd dolgozni. A Felvidék valamelyik településén, az otthon környezetében – vagy az anyaországban. Bennem meghatározó

vágyként az élet, hogy valaha Kassán lehessen tanár! – A körülmények, a sors később mégis másképp intézkedett.

Fejlődésünket ezen kívül – meghatározó erővel – az is befolyásolta, hogy egyik peremvidéki kollégium sem volt szakosítva! Együtt éltünk, dolgoztunk, bölcseész, jogász, mérnök, közgazdász vagy orvostanhallgatók, képző-és iparművészek, zeneművészeti főiskolások stb. Ez pedig azt jelentette, hogy mindegyikünk megoszthatta a közösséggel a maga szakterületének érdekes, vitatott vagy éppen legújabb kérdéseit, fölfedezéseit, megállapításait. Én például nyelvszakos bölcseész létemre a mérnökhallgatóktól hallottam először az Eistein-féle reletivitás-elmélet lényegéről, főbb megállapításairól. /Akkor 1942-t írtak!/
 ...

Eközben a II. világháborúban részt vevő államok, népek létszáma egyre nőtt. S bár 1938 és 1942 között a peremvidéki magyarság jelentős része területileg csatlakozott az anyaországhoz – az innen származó fiatal értelmiségiek helyzete egyre bizonytalanabbá vált. Hiszen a szovjet front eseményei és a különféle országok közötti hadiállapot meg számos szövetség, egyezmény kialakulása egyre nyugtalanítóbb helyzetet teremtett. Hiszen Magyarország már 1941 végén hadiállapotba került Angliával, sőt az Amerikai Egyesült Államokkal is. Ugyanakkor 1943 végén a Szovjetunió és az emigráns Csehszlovák Kormány barátsági és segélynyújtási egyezményt kötött. Egyúttal a bécsi döntést érvénytelennek nyilvánította!

Vajon mi lesz a sorsa a felvidéki és a kárpátaljai magyarságnak, ha Németország elveszíti ezt a háborút? Megmarad-e megmaradhat-e szülőföldjén a magyarság? Lesz-e életlehetősége, munkája, fejlődési lehetősége? – Ezek a nyugtalanító kérdések foglalkoztattak minket. A helyzet alakulása erőteljesen befolyásolta tanulmányainkat, „életkezésünk” döntő lépéseit.

A mi családunk sorsának módosulása is a háborús történelmi eseményekhez igazodott.

Hiszen már csak szüleink éltek a Kassa melletti Bárca községben. Legidősebb bátyám Ferenc 1941 óta a kárpátaljai Munkácson tanárkodott. 1943-ban megnősült; felesége egy alföldi születésű tanárnő lett. Így nem valószínű, hogy a fiatal család Kassán igyekezne letelepedni. Középső bátyám, Guszti 1942-ben érettségizett az ipari középiskolában s azonnal dolgozni kezdett Győrben a Vagongyárban. 1944-ben ő is megnősült. Egy

győri kislányt vett feleségül, aki ugyancsak nem szívesen jött volna Kassára. – Magam a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanultam évek óta. De hol találok majd munkalehetőséget, hol alapíthatok majd családot?

Aztán mi lesz a katonasággal? Bátyáim vagy egészségügyi indokkal – vagy mert hadiüzemben dolgoztak – eddig mentesültek a katonai szolgálattól. Én egyetemi tanulmányaim és részben rossz szemem miatt eddig fölmentést kaptam. De meddig?

Egyre fenyegetőbb háborús hírek terjengtek. Bár az irodalmi-szellemi mozgás jelei is feltűntek Budapesten – mint az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillag vagy a Nemzeti Színházban bemutatott Márai darab: A Kassai polgárok. De ez nagyon kevés volt. Sőt az események tragikus fordulatot vettek, mert 1943-ban Horthynak Hitler kancellárral való megbeszélése kudarcot vallott. 1944. Március 19-én a német csapatok megszállták egész Magyarországot. Áprilisban pedig az angolok végrehajtották első bombatámadásaikat Budapest ellen. És júliusban már Győr sőt Komárom is szenvedett a súlyos légitámadások miatt.

Rettegve de kitartóan én még mindig Budapesten időztem és szorgalmasan látogattam a tanórákat az egyetemen. Aztán szeptember 11-13-án, főképp pedig 14-én súlyos légitámadásokat éltem át. Bizony 14-én nagyon közel járt hozzám a halál -az Oktogonra hullott bombák társaságában.

Mit tehettem hát? Elhagytam Budapestet és haza menekültem a szüleimhez a falunkba. – Vártam az események kedvező alakulását.

20. A HAZA SZOLGÁLATA – EGYENRUHÁBAN

Vártam, de hiába. Minden katonai fellebbezésem, kérésem elutasították. Nem kaptam sem fölmentést, sem halasztást. A nagyon lesújtó háborús hírek hallatán bizony megszállt a félelem. Október közepén pedig megjött a katonai behívóm.

Október 17-én éjszaka útra keltem. El kellett hagynom szüleimet, barátaimat, a falumat, szülőföldemet; megszakítottam egyetemi tanulmányaimat – és bevonultam CSÁKTORNYÁRA.

Egy napig tartó utazás után késő este érkeztem meg a sötét, elsötétített peremvidéki településre. A környezet, az emberek bizalmatlanok, gyanakvóak,

óvatoskodók voltak. Suttogva beszéltek bombázásokról, partizánok támadásairól, a háború kegyetlenségeiről. – Mindenki idegen volt számomra; nem volt senki ismerősöm. De beöltöztettek, kioktattak és beosztottak. A 2. Századba kerültem.

Aztán jó négy napig tétlenkedtem Csáktornyan. A laktanyában, mert a városba tilos volt kimenni. De a laktanyába beérkező szállongó hírek egyre sötétebbek, nyugtalanítóbbak voltak. Suttogták, hogy Horthy lemondott a kormányzóságról, meg hogy Szálasi lesz a vezető. Beszéltek a magyar területeken elrendelt teljes mozgósításról. Meg hogy Debrecen az oroszok elfoglalták és a város körüli csatában több ezer magyar katona esett el. Sőt azt is rebesgették, hogy már Baján is oroszok vannak.

Ötödik napon viszont közölték velünk, hogy az alakulatunkat áthelyezték Érsekújvárra. Oda kell utaznunk vonaton. A következő napon besúfoltak mindnyájunkat egy vasúti szerelvénybe és útra keltünk. Másfél napig tartott, a sok légiriadó miatt gyakran ácsorogtunk.

Nagykanizsán az állomás közelében álldógált vonatunk. Megszomjaztam és elballagtam az állomás ivókútjához vízért. Itt ért aztán egy derűs meglepetés.

Egy fiatal menyecske is a kúthoz jött, s hozzám fordulva így szólított meg.

– Vitéz úr, adja már a kulacsát kissé, hadd igyak én is!

– Körülnéztem. Hol az a vitéz, akihez beszél?

– Rájöttem, hogy a megszólítás az egyenruhámnak szólt! Mert hát én és a vitézség? No hiszen... Csak mosolyogtam, de a kulacsot szívesen átnyújtottam.

A döcögő szerelvénnel másnap délben megérkeztünk Érsekújvárra.

Nem hittem volna, hogy itt majd két hónapot töltünk el – katonás semmittevéssel.

21. KATONÁSKODÁS ÉRSEKÚJVÁRON

Érsekújvárra érkezve kiderült, hogy négy századnyi katonaságot vontak ide össze. Az okát senki sem tudta, senki sem mondta. Az állomány nagy része katonailag képzetlen túlkoros, betegeskedő egyedekből állt. Néhány tiszt kivételével senkinek sem volt semmiféle fegyvere. Csodálkoztunk. Akkor

meg miért töltjük itt együtt az időt? – Én ugyan örvendeztem, mert így közelebb kerültem az otthonunkhoz – Kassához.

A többség laktanyába kapott elhelyezést – a mi századunkat egy kiürített óvodaépületben szállásolták el. Itt a helyiségekben se ágyak, se asztalok, se szekrények nem voltak. Egyeseknek csak az összekötő folyósokon jutott hely. Ágy és szalmazsák helyett a földre terített szalma volt a fekhelyünk. Személyes holminkat hátizsákjainkban tartottuk. Látnivaló volt az ideiglenes állapot. De a fegyelmezett magatartást, a föltétlen engedelmességet mindenkitől megkövetelték. Hangoztatták, hogy kiképeznek, fölszerelnek minket, hogy megvédhessük hazánkat a betolakodó ellenségtől. Napi munkánk a kivonulás, az átvonulás, a fölvonulás volt, amit igen gyakran megzavartak a légiriadók. Ilyenkor kivonultunk a város szélére, ahol már nem voltak épületek. – csak helyenként mély bombatölcsérek. A tapasztaltak azt hangoztatták, hogy tanácsos ide húzódni, mert ugyanarra a helyre nem szoktak ismételt bombát dobni.

Két hónapig itt így töltöttük az időt, olykor a laktanyában, néha a szabad gyakorlótéren. De változatosság is volt ebben az életformában. Reggel, ha a százados úr beért a laktanyába, minden formai külsőség hiányát ordítva kifogásolta. Délre már csak rekedten tudott ordítani. Ha kijött a gyakorlótérre, ott is mindig harsány hangon mondta el véleményét. A ruházatról, a külső megjelenésről éppen úgy mint a sorakozóról vagy a tétova jobbra-balra átról vagy a hátra arcról.

Sőt olykor nevelésben is volt részünk. Egyik vasárnap például kivezényeltek mindnyájunkat a templom előtti térre azzal, hogy istentiszteletre megyünk. Előtte azonban a százados úr szemlét tartott. Egyik bajtársunknak hiányzott egy gomb a kabátjáról. Ezért ordítva akkora szidást kapott – cáromkodás és válogatott trágárságok kíséretében, hogy a miséző papnak valószínűleg kiesett a kezéből az oltáriszentség. A jámbor hívek ugyancsak szánakoztak rajtunk.

A világháború kimeneteléről csak suttogva szereztünk híreket. Szüleinket, családunkat szorgalmasan informáltuk tömören fogalmazott tábori lapokon. De ezekre nem írhattunk negatív, panaszkodó beszámolót. – Én is szorgalmasan küldözgettem haza a lapokat, de ezek közül szüleim egyet sem kaptak meg soha.

Mi pedig suttogó információk alapján azt hallottuk, hogy a Vörös Hadsereg már a Duna-Tisza közén jár. Hírlett, hogy elfoglalták már

nyíregyházát, Szolnokot, sőt az is, hogy a londoni emigráns Csehszlovák Kormány azt kérte a nagyhatalmaktól, hogy a szlovákiai magyar kisebbséget kitelepíthessék. Sőt annak is híre kelt, hogy Szálasi Hitlerhez látogatott, de ők semmiféle megállapodásra nem jutottak.

December második harmadában – egyik napon – kivezényelték a századokat, hogy föl kell esküdnünk Szálásira. Zengett a kötelező eskü-szöveg, de az egyének saját nevük kimondásakor ügyesen elmaszatolták a szavaikat.

A hónap végén a századok java puskát is kapott. Igaz, lőszert nem adtak hozzá – csak ígéreteket.

Egyik nap kihirdették, hogy itt hagyjuk Érsekújvárt és Szombathelyre visznek mindnyájunkat. A társaság azonban rosszat sejtett. Este fölso-rakoztattak mindnyájunkat menetkészen és kivezényeltek a vasútállomásra. Elrendelték, hogy mindnyájan szálljunk vonatra szakaszonként és századonként. De a társaság morgolódni kezdett és nem mozdult.

Miért és minek megyünk Szombathelyre?

Ott majd megfelelően fölszerelnek és csatlakozhatunk a többiekhez, akikkel együtt meg tudjuk védeni otthonainkat, hazánkat. Hiszen az oroszok elfoglalták már Miskolcot, Pécsét, Kaposvárt!

Újabb légiriadó és mozgolódások után fölcihelődtünk a szerelvényekre, amelyeken személy-és teherkocsik is voltak. Amint fölszállt a társaság, minden kocsí végébe odaállítottak egy-egy szakaszvezetőt élesre töltött fegyverrel és kijelentették, aki le mer szállni, azt lelövik!

A teherkocsikra öröket állítottak mindegyik egységből. Engem, ki tudja miért, az egyik vagonba örnek állítottak. Este tíz óra tájban megindultak a szerelvények.

Úgy éjfél tájban egy nagyobb állomás előtt álldogáltunk s én csodálkozva ismertem föl Pozsonyt!

Egyik pajtásomnak odaszóltam: hogyan megyünk mi Szombathelyre, hiszen ez Pozsony?

Éppen december 24-dike volt, karácsony este. A lelkemet megszállta a sötétség és a félelem. Lesz-e megváltás, lesz-e újjászületés a mi számunkra?

22. NÉMET FÖLDÖN

1944.december 25-re virradó hajnalon Csehország vasútvonalain – Prágát megkerülve – Németország felé igyekezett a vonatunk. Akadozva haladt, vitte a fázós, meggyötört magyarokat a megszállottan hadakozó németekhez. Azzal a szándékkal tereltek minket erre, hogy fölszerelnek, kiképeznek – s majd segítségükre leszünk vesztesnek látszó harcukban. Nem sejtették, hogy igazában milyen is a mi harci szellemünk.

Két napi utazás után a délnémet Neumarkt és Rosenberg laktanyáiban helyeztek el minket. A vékony falu fabarakkokban bizony hűvös volt, hiszen odakint gyakran mínusz 15-18 C. fokot mértek. Mivel öltözetünk, bakancsaink még otthoniak voltak, ezek nem védtek meg a havas, hideg időjárás viszontagságai ellen. Engem az gyötört meg leginkább, hogy a bakancsom naponta beázott.

Tíz nap után aztán járás és mozgásképtelen lettem. Orvosunk nyirokmirigy gyulladást állapított meg, s három napra ágyba parancsolt. Ez alatt az idő alatt valamennyire megerősödtem és kissé már tudtam járni, mozogni. A további kiképzésnél ezt figyelembe vették. Félzségségem miatt csak magamban lázadoztam megalázó helyzetemben.

Az angol repülőgépek szinte minden éjszaka bombázták a településeket és a sötétségben messzire lobogtak Nürnberg és más városok vörös fényei. Ilyenkor mindig dűnnyögtem magamban. Már minden józan embert látta, hogy Németország elveszítette ezt a háborút. Hát akkor miért rángatnak bele minket a még nagyobb pusztulásba – pusztításba?

A szorgalmas fegyveres kiképzés három hét után véget ért. Sor került egy-egy szigorú ellenőrzésre, ahol a németek ellenőrizni akarták fegyverforgató és céllovó tudományunkat – éleslövészetet. Egyik-másik magyar tisztünk, őrmesterünk meg mutyiban megjegyezte: aztán nehogy telibe találjátok a céltáblákat!

A gyakorlat végén a németek átkozódva és káromkodva dühösen elhagytak minket. Valószínűleg megsejtették, hogy mi nem is akarunk érteni a jó fegyverforgatáshoz és a fegyverzet kezeléséhez. Vezetőinkkel elemezték és megbeszélték a helyzetet, aztán közölték, hogy rövidesen a keleti front segítségére küldenek mindnyájunkat. A fiúk összenéztek, és fénytelen tekintetük hűvösen vacogtatta a reményt.

Február elején összereltek mindnyájunkat és vagonokba parancsoltak. Elindultak velünk a szerelvények egy heti vándorútra. Egy ideig nappal, aztán csak éjszaka mentünk vagy álldogáltunk az angol repülők támadásai és a bombázások miatt. Meg a frontra tartó szerelvények mindig elsőbbséget élveztek. Az útvonalunk Jena, Leipzig, Halle, Wittenberg, majd Berlin alatt Stetin /Szczecin/, az Odera torkolatvidéke. Több helyen hosszú órákon át álldogáltunk, mert a vasúti sínek megrongálódtak. Mi meg bosszankodtunk, dideregtünk – mert otthonról Magyarországból nem kaptunk megbízható híreket. Különben az ellátásunk is meglehetősen hiányos volt.

Stetinbe érve egy tágas laktanyában helyeztek el mindnyájunkat a folyó partjához közel. Már voltak ott más magyar alakulatok is, akiktől fenyegető háborús híreket hallottunk. Egyesek már hallani vélték éjszakánként az orosz ágyúk zaját is a túlpartról.

Stetinben a helyzet számunkra egyre nyomasztóbb lett. A német alakulatok eredménytelen harcai mind a keleti, mind a nyugati fronton egyre több átcsoportosításról, visszavonulásról adtak híreket. Minket meg az izgatott, hogy mi a helyzet otthon, Magyarországon. Még Szálasi parancsol az ország nyugati részén és miféle eredménnyel? És Kelet-Magyarországot az ideiglenes vagy a véglegesnek mondott országgyűlés irányítja? Vagy a szovjet katonaság parancsol? És mi miért és minek vagyunk itt? Mit érhetünk el ilyen szedett-vetett fölszereléssel, fegyverzettel?

Sajnos magyar tiszteseink és tisztjeink útján csak teljesen bizonytalan, kósza hírekhez jutottunk. Az otthoniak, családjaink vajon milyen helyzetben vannak – és tudnak-e valamit is rólunk?

Ebben a lehetetlen helyzetben csak egy verses fohász szakadt ki belőlem 1945 februárjában.

Magyar imádság 1945-ben

a Balti-tenger partján

Távoli tengerek borús, ködös partján
ahol nem teremnek rózsák és dalok,
életremény nélkül árván, hazátlanul
úsulnak a fáradt, jámbor magyarok

Családjuk szétszéledt, otthonuk elveszett
testük összetört, a lelkük tetszhalott,
A szájuk némaság, a szívük jégvirág
szemük elapadt, a könnyük megfagyott.

Kenyerük a bánat, italuk sóhajtás
a szeretetről csak álmodni mernek
hogya panaszuk van, elsírják a szélnek
vagy a hömpölygő végtelen tengernek

Néma éjszakákon, mikor minden alszik
csak a tépett lelkek vágya nem pihen
száműzött magyarok akképp fohászkodnak
az egek urához búsan, csendesen:

Köszönjük Uram mindazt, amit adtál
örömet és könnyet, dalt és bánatot
életet és hitet, reményt és vágyakat
a megvetéseket és az utálatot,
az örök rajongást, a szeretet álmát,
bús életünk minden vadvirágát,
a könnyeket és a gyalázatot.....
Mindent, amit eddig éltünk, köszönünk
nem lázadunk és nem követelünk,
de legalább annyi adasson meg nekünk
hogya meghalunk és kicsordul a vérünk
ez a szent harmat magyar rögre hulljon
testünkért magyar föld puha keze nyúljon
s hogya már nem látjuk az Édesanyánkat
és nem építhetjük lerombolt hazánkat
legalább meghalni halhassunk meg szépen
magyar csillag égjen fölöttünk az égen,
amikor megtérünk örök nyugovóra
magyar virágokból jusson koszorúra,

magyar szél dúdoljon zsolozsmát felettünk
– s jövődő magyarok élete hirdesse
hogy mi csak szerettünk, igazán szerettünk
szegény Magyarország...
szegény magyar népünk....

Február végén a vezetőség kijelölte a magyar alakulatokat, hogy a frontvonalba kell menniük és meg kell állítaniuk a szovjetek előrenyomulását. Nagyon elkeseredtünk, de az isteni szerencse nekem segítségemre sietett.

Kiderült, hogy Gál Béla hadnagy – aki állapotos feleségével volt Stetinben, engedélyt kapott feletteseitől, hogy átszervezési indokkal átutazhat a holland határnál időző magyar alakulatokhoz – sőt segítségére lesz a cipecedésben egy közlegény is – aki történetesen én voltam!

23. STETIN – LINGEN – CUXHAVEN

Időközben Gál Béláékkal mi megszerveztük a magunk átirányító utazását. Számításunk szerint a mintegy ezer kilométeres utat körülbelül 3-4 nap alatt tesszük meg – gépkocsin, vonaton és gyalog – a lehetőségek szerint. Útra is keltünk még aznap Pasewalk, Stralsund és Rostock felé. Egyedül – vagy kettesben, hármasban mentünk, utaztunk a körülmények szerint elszántan, kitartóan és szótlanul a csodálatos, csendes északi emberek között.

A következő szakasz a Hamburg felé – és a városban megteendő út volt. Sokszor órákig kóborogtam az üres, kihalt utcákon a másfél és három méteres kő, téglá és betontömbök között. A város nagy része teljesen szét volt bombázva. Életnek sehol nyomát sem láttam. A város peremén ideiglenes sátrakban lézengett egy-egy sérült, rokkant vagy idős ember.

Két egész napba telt, amíg BRÉMÁN és egész Alsó-Szászországon át eljutottunk Lingenbe.

Egy kisebb folyó és egy tó partján ugyancsak fabarakkok álltak; azokban időztek a magyar alakulatok. Én ismét egy második századba kerültem. Kijelölt szobánkban egy emeletes ágyon volt a helyem.

A természet a tavasz felé bontogatta szárnyát és jóformán az egész március azzal telt el, hogy föltámadván a tenger felől érkező, lágy szellő, kitisztult az ég és megszólaltak a légiriadó jelzései. Mi kivonultunk a település szélére a bokros rétek felé és leheveredtünk a friss fűre. Bámultuk a nagy magasságokban délkelet felé húzó liberátorokat, amelyek vitték a pusztító vagy halálos üzeneteket dél, délkelet Németország vagy éppen Magyarország felé. Nyilván nem érdekelték őket a füves, bokros réteken maszatoló emberalakok. Mi meg találgattuk: vajon hova, melyik városra szórják majd le a „szeretetsomagokat”.

Március vége felé jártunk, amikor az egyik hajnalon egy irgalmatlanul erős robbanás légnyomása kirepített az ágyamból és a földre terített a szoba ellenkező falánál. Szerencsére nem törött el kezem-lábam, bordám, de egy kis sajgás eleven maradt az oldalamban. Az történt, hogy az angolok fölrobbantották a hidat, amely átlábalta a kis folyót. Ők ugyanis nem akarták engedni, hogy könnyen bejussunk Lingen üzleteibe és lakói közé.

Másnap aztán közölték vezetőink, hogy minden fegyverünket le kell adnunk és el kell hagynunk Lingen-t. Nem tudtuk biztosan, de valószínűleg Cuxhaven felé kell indulnunk. Sajnos nem tudtuk, hogy miért éppen arra felé. – Reggel aztán fősorakoztak a századok, s a menet élén az egyetlen kis tehergépkocsink haladt, amelyre tisztjeink rápakolták minden magánholmijukat. Ám ahogy elindult a menet, nemsokára megjelent több angol mélyrepülő és azonnal szétlőtték a tehergépkocsit. Ám a támadóknak föltűnt, hogy a földről senki nem lőtt vissza. A gépek elszálltak s amikor mi újra rendben fősorakoztunk – újra visszatértek. Egészen alacsonyan szállva többször elrepültek a sorok mellett – s mert most sem lőtt rájuk senki, azt gondolták, hogy talán hadifoglyok vagyunk.

Vezetőink közölték, hogy ezután csak éjszaka menetelünk és egy-egy éjjel mintegy negyven kilométert teszünk meg. Ez azért is szerencsés döntés volt, mert így a nap első felében egy kicsit alhattunk is, délután meg igyekeztünk valami élelmet szerezni. Ugyanis semmiféle anyagi ellátásunk nem volt s így a fiúk legalább ki tudtak ásni egy kis krumplit, répát a mezőn, hogy azt megfőzve elfogyassák.

Így tartott szomorú menetelésünk három hétig; ekkor értük el Cuxhavent. Szomorú volt az út, mert vándorlásunk komor bizonyítéka a második világháború tragikus következményeinek. Hiszen elsőtétített

falvakon, kisvárosokon át vitt az utunk. Mikor a lakosok hallották a menetelőket, kijöttek az út szélére és mindenféle nyelven szólongattak. Kik vagyunk, melyik nép fiai, hová megyünk? Nem találkoztunk-e ilyen-olyan nevű rokonukkal, barátjukkal, ismerősükkel? Hallottam én egy-egy éjszaka német, francia, orosz, cseh, spanyol, olasz szót bizonyítva, hogy a háború vége felé egész Európa összekuszálódott!

A cuxhaveni tengerparti nyüzsgést azonban elhagytuk és a Kieli-csatorna mögött átvonultunk a Balti-tenger kijáratához Kiel hadikikötőjébe. Itt az épületek, az utak, a daruk, a gépek között sok roncsolt, égett, bombázott létesítmény volt. Az emberek idegesen, ingerülten, mogorván tevékenykedtek. A mi vezetőink nyugtalanul tárgyaltak német vezetőinkkel. – Mintha úticélul Dániát emlegették volna.

Közben közölünk többen kiderítették, hogy a kikötőben szerény áron lehet vásárolni pácolt tengeri halat. Az éhenkórászoknak több se kellett. Csak előkerült egy kis pénz és rövid idő múlva néhányan már odaadóan majszolták – szinte falták – a besózott halakat. A tapasztaltak ugyan óvatosságra intették őket mondván, hogy ivóvíz nélkül megszenvedhetik mohóságukat, mert „a hal úszni kíván”. – Bizony, később igazuk lett!

A kikötő bejárata mellett balra megláttam egy meglehetősen testes, furcsa alkotmányt. Később elmondták, hogy ez egy kereskedelmi hajóból átalakított szállító hajó. Mintha semmi teteje nem lett volna – csak vízbe süllyesztett fenéke.

Minket eltereltek a kikötőből, mert újabb légiriadó következett. Olyan félelmetes tűzijátékot mutattak be a támadó angolok, amelyet elképzelni sem tudtam. Egymást követték a foszforos bombák, amelyek még a víz felszínén is sercegve, sziporkázva eleven lángok és csillagszórók képében pusztítottak. A bombázás kegyetlen volt; a tűzijáték majdnem hajnalig tartott.

Kora reggel odavezényeltek minket a kikötő bejáratához, ahol épségben várt ránk a szállító hajó. Ránk parancsoltak, hogy valamennyien szálljunk a hajóra. – A későbbi adatközlők szerint közel ezer ember kecmergett föl az alkotmányra. A földszinti padlózat közepén egy ötször öt méteres kijáró (lejáró) volt, amely a mélyben tátongó négy szinthez vezetett le. Oda parancsolták le mindnyájunkat; én a lefelé tartó harmadik szintre lettem irányítva. – Ám rövidesen tapasztaltuk, hogy ez valóságos pokol. A sötétség

is igen kellemetlen volt, de a legsúlyosabb baj abból adódott, hogy mind a négy szinten kuporgó, fekvő sereg a levegőt csak az 5x5 méteres nyitott lejárton keresztül kapta. De nagyon erőlyesen mindenkit lezavartak – a tisztetek kivételével.

A másik rendkívül kellemetlen tény abból adódott, hogy az egész hajón mindössze két vízcsap volt, amelyből iható víz csordogált. (A pácolt halat fogyasztók már első nap szenvedtek a kevés ivási lehetőség miatt).

Fokozta a kellemetlen körülményeket az a tény is, hogy a hajón mindössze két WC volt. S ezt a két helyet a tisztetek jóformán teljesen kizárták.

A hajó gyomrában fekvő katonák annyira izzadtak a friss levegő hiánya miatt, hogy mindenki teljesen meztelenre vetkőzött – mondván, hogy itt úgyis sötét van. – Egyébként szigorúan meghagyták mindenkinek, hogy a fedélzetre fölmenni szigorúan tilos!

A délutáni derengésben azonban felülről nagy kiabálást átkozódást hallottam. Rossz érzéseimet leküzdve föllopakodtam s hallottam, hogy a hajó kapitánya mindenképpen ki akar menni a kikötőből a nyílt tengerre! De a kikötői parancsnokság ezt nem akarta engedni mondván, hogy az egész kikötő el van aknásítva! Mindezt hallva egy mentőcsónak alá bújtam a fedélzeten és eltökéltem, hogy semmiképpen sem megyek le a hajó gyomrába! Hiszen ha megszórnak bombákkal vagy aknára futunk, menthetetlenül megfulladunk odalent!

Végül hajónk kapitánya – saját felelősségére – elindult a nyílt tenger felé! Igen nagy szerencsénkre nem futottunk aknára – és megálltunk a kikötő előtt mintegy két kilométerrel a nyílt tengeren.

24. BOLYONGÁS SCHLESWIG HOLSTEINBEN

Egy napot és egy éjszakát töltöttünk a kielik kikötő előtt a nyílt tengeren, feszült várakozásban. Társaimmal egyre nyugtalanabbul hallgattuk a kikötői bombázásokat, s az áldatlan, bizonytalan körülmények miatt egyre több morgolódás támadt. Végre aztán megmondták, hogy reggel indulunk Dánia felé. Flensburgig hajón utaztunk, aztán gyalog vonulunk Dániába.

Reggel besoroltunk egy hajókaravánba s a hat hajó elindult észak felé. Ez sem volt túlságosan biztonságos helyzet, főképpen azért, mert nem tudtuk, hogy a karaván többi hajóján kit-mit szállítanak. De legalább mozgásban voltunk s megvolt az esélyünk, hogy a szárazföldre érve valami érdemi enni-innivalóhoz jutunk.

A hajókázás két nap és három éjszaka tartott és a közbülső epizódok groteszk motívumokkal színezték a vándorutat. – Persze az sem volt közömbös, hogy szülőföldünktől egyre messzebb kerülünk. – Lassan vérlázítóvá vált az ivóvíz hiánya, s mindenki vitte magával a kulacsát is, hogy tartalékot szerezzen. Órákig álltunk sorba, amíg a csaphoz értünk. Ittunk, mint a gödény, aztán kulacsunkat megtöltve átadtuk a „helyet”. Sőt utazásunkat még egy nagyon drasztikus motívum tette közönségesse. Mivel a hajó két WC-jét csak a tisztek használhatták, a legénységnek az a triviális megoldás jutott, hogy „ürítsen”, ahogy tud!

Sőt a hajó „legénységének” is volt humorérzéke. Mikor leszállt az est, kifeszítettek egy vastag kötelet a fedélzet deszkáinak peremén – fogódzóul. A magyar katonák meg belekapaszkodtak a kötélbe és legtöbbször sikeresen elvégezte mindennapi szükségleteit – a tengerbe potyogtatva ürülékét. Második nap már az estét nem várták meg. Kinek mikor hozta a szükség, akkor intézkedett. – Egyesek szerint a mögöttük jövő hajó utasai több derűs felvételt készítettek a virító magyar fenekekről. Kényszer, ötlet vagy humor – mégsem volt kellemes.

Szerencsére ez alatt az idő alatt bombázó repülőket nem támadták meg a hajókaravánt. Nekünk úgy tűnt, hogy Isten untáig tartott – de elértünk Flensburgba, a dán határ közelébe.

Valamennyien fűgő és bizakodva léptünk a szárazföldre, reményeink boldog területére. Nem gondoltuk, hogy itt újabb megaláztatás ér mindnyájunkat.

Egy napi huzavona, töprengés után a dán hatóságok közölték; annyi az idegen az országban – még magyar is van szép számmal – hogy már nem engedhetnek be területükre idegen katonákat. Sőt a katonai parancsnokok valami zendülésről is morogtak. A mi vezetőink elemezték a helyzetet a német parancsnokokkal együtt és úgy döntöttek, hogy gyalog visszamegyünk Hamburg irányába.

Április 27. –ét írtunk, amikor a magyar csapatok elindultak dél felé a félszigeten.

Persze ez a vonulás nem volt túlságosan sietős sem a vezetőinknek, sem nekünk. Hiszen egyre különösebb hírek keltek szárnyra a katonai és a politikai helyzetről. A helyben lakó németek rebesgették, hogy Himler fegyverszünetet kért az angoloktól és az amerikaiaktól, de azok visszautasították a kérést mondván, hogy csak az oroszokkal együtt teljesíthetik. Emlegették még Mussolini és Hitler halálát is – több furcsa hírrel együtt.

A mi egységünk hat napot időzött Jalme nevű településen. Egy szegény asszony pajtájában a padlásán kaptunk szállást: de szegénynek még szalmája is alig volt az állatai számára. Magányosan élt – a férje már négy év óta katona. Ki tudja, merre van!

Én persze egyre azon töprengtem, hogy ha befejeződik ez a borzalmas háború – én majd hol folytathatom az életemet. Budapesten vagy Kassa melletti falumban...? Kegyetlenül gyötrő volt ez a bizonytalanság!

25. FEGYVERSZÜNET – VÉGE A II. VILÁGHÁBORÚNAK

Kedden útra keltünk és 1945. május 4-én Schleswigen át megérkeztünk Lottorf-ba. Itt a helybeliek különféle hazai hírekkel fogadtak. Úgy tudták, hogy 3-án megkötötték a békét, meg hogy Hitler 1-én hősi halált halt és a hatalmat Dönitz-re ruházta át stb. Viszont azt láttuk, hogy 3-án befutott Schleswigbe az angol páncélvonat; mondták, hogy a repülőteret harc nélkül átadták.

Minket viszont az is foglalkoztatott, hogy mi történhetett a magyar oderaiakkal?! Szinte álomszerű, hogy ezentúl nem lesz riadó, nem lesz elsötétítés és nem lesz öldöklés... No de mikor látjuk majd viszont az otthoniakat?

Most már pontosan tudták, hogy *5-én reggel 8-kor* megkötötték a fegyverszünetet. Rebesgették, hogy a schleswigi reptéren gazdag élelmiszerraktár is van. Így vagy hatan útra keltünk, de csak részeg és elkeseredett német pilótákat találtunk ott, akik sorra fölrobbantgatták repülőgépeiket.

Május 8-án csendes, napos időre ébredtünk. Eltűnt a motorok, a gépkocsik, az ágyúk dübörgése. Ringatott a csend, simogatott a nyugalom, elült a vérengzés – és kezdődött egy új, békés kor. A természet is hálaimát rebegett kibontakozásában, mert már béke van. Áhítatosan fejet hajtok

Isten bölcsessége és csodálatos jósága előtt. De belül egyetlen vágy kiabálja, bömböli, üvölti: haza, haza, haza..! Csak azt nem tudjuk, hogy mikor!

Úgy tűnik, magyar vezetőink közül egyesek nem sietnek múltbeli viselt dolgaik miatt. Ők azt rebesgetik, hogy egy-két hónapig előbb munkára kell mennünk! Élelmünk kevés, ellátásunk silány, leginkább lopott krumplin élünk. Mégis, ha talán elindulnánk 3-4 hét múlva hazaérkezhetnénk.

A kósza hírek mérlegelése és társainak latolgatása arról győztek meg, hogy nagyon nehéz lesz hazajutnunk. Tudomásul kellene vennünk, hogy mi egy *vesztes* ország katonái vagyunk. Sőt: a veszteseket pártfogoló vesztesek.

Megrázó élmény volt a vasárnapi tábori mise,- és egy otthonról érkezett jezsuita páter beszámolója. Ő azt emlegette, hogy jelenleg Németországban közel egy millió magyar menekült és katona található. – Az viszont tény volt, hogy ekkor Schleswig-Holstein félszigetén 10 ezer magyar barangolt és közülük 3 ezer levente volt.

Felvillanyozta egységünket a vezetőség azon határozata, hogy május 14-én hajnalban indulunk hazafelé. Valóban útra keltünk, de mikor délelőtt elértünk Rensburgba, közölték, hogy nem mehetünk tovább, mert a *Vilmos csatornát lezárták*. A legénység azonban nem akart visszafordulni. Mégis több napi huzavona és vita után kénytelenek voltunk visszafordulni Lottorfba. A huzavonának az volt a háttere, hogy az angolok többféleképp vélekedtek rólunk. Eleinte úgy tekintettek minket, mint ha a németeket kiszolgáló SS alakulatok lennénk. Később úgy minősítettek, mintha mi a németek hadifoglyai lennénk és ők – az angolok felszabadítottak volna minket!

Nehezítette sorsunkat, hogy hetek óta a napi fejadagunk 30 dkg. kenyér és 20 dkg. nyers hús volt. Így érthető, hogy loptunk hozzá krumplit, répát, céklát.

A hadifogság háttér-útjai kiszámíthatatlanok. Angol parancsra május 25-én fölkerekedtünk és elindultunk újra észak felé. A kósza hírek alapján az angolok netán munkára visznek minket – a németekkel együtt. Később már azt sugdosták, hogy egy magyar gyűjtőtáborba kerülünk. Ezután vasárnap autókra pakoltak és elvittek Meldorfba. Ott már az a hír járta, hogy összegyűjtenek minket magyarokat – és visznek haza. Május 31-én már Farnevinkelben táboroztunk. Itt meg azzal ijesztgettek – vagy biztattak, hogy az idegeneket el kell távolítani Schleswig – Holstein félszigetről, mert a területet átadják Dániának!

A sok bizonytalanság ellen igyekeztem védekezni. Próbáltam szellemi munkát végezni; olvastam, idegen nyelvet tanultam. Egy tehetséges tárasam bicskával portrét faragott rózsafagyökből s én voltam a modellje.

Közben azt mesélték, hogy tőlünk 50 kilométerre tifuszbajárvány tört ki. Emlegették, hogy beoltanak minket. Aztán mégsem került rá a sor. De nagy örömet szerzett az a hír, hogy a San Francisco-i tárgyalásokon Magyarország határainak megállapítása a bécsi döntés alapján történik majd. Így Kassa magyar város maradna!

Már június közepén járunk, de még minden bizonytalan, határozatlan. A főzőcskélésen kívül igyekszem olvasással, zenével, levélírással és főképp hosszú, elemző beszélgetésekkel menekülni a nyugtalanító hangulatváltozások elől. Elkésérítő, hogy sem családdunkkal, sem hazánkkal nem tudunk érintkezni. Otthon azt sem tudják, hogy élünk-e vagy régen eltemettek valahol. Így aztán a szellemiekhez menekülök.

Köszönöm Uram!

Király voltam – és ma koldus vagyok
szabad voltam – szomorú rab lettem,
megrokkantam – a lelkem összetört
talán mindenemet elvesztettem...
nincs semmi kincsem, semmi örömöm
mégis – meghajtom mélyen a fejem
és azt mondom: Uram, köszönöm!

A hazámat – háború dúlta föl
Máriát – már nem láttam egy éve
Szegény anyám – ki tudja él-e még
van-e hite – van-e még reménye,
hogy a világon terem még öröm...?
Nem tudom – de meghajtom a fejem
és azt mondom: Uram, köszönöm!

Sír a lelkem, ha az égre nézek
fáj még az is, hogy lélegezni kell

mert itt minden más mint nálunk, otthon
Uram, Teremtőm! Hogy viseljem el
hogy eltűnt, elszállt minden örömöm...
mégis – meghajtom mélyen a fejem
és azt mondom: Uram, köszönöm!

Vágyaimat – előli az idő
a hitemet – megfojtja a bánat
munkakedvem felőrli a rabság
s ha a lelkem néha föl is lázad
hogy már nincs semmim – semmi örömöm
elcsitítom – meghajtom a fejem
és azt mondom: Uram, köszönöm!

Mert ha minden elveszett, akkor is
Az örök forrás mégis megmarad,
az életem! S tudom, hogy az öröm
csak az élet csodáiból fakad;
ha van, élet, teremhet még öröm,
ezért meghajtom mélyen a fejem
és azt mondom: Uram, köszönöm!

Köszönöm! S ha ma még föl nem érem
gyarló ésszel, hogy mit jelent e kincs
az ösztönök titkos erejével
sejtem és érzem, hogy ami ma nincs,
az elveszett, eltűnt földi öröm
föltámadhat; bocsáss meg ó Uram,
hogy csak annyit mondok: Köszönöm,
Köszönöm..! Farnevinkel, 1945. Június 12.

26. HADIFOGSÁG

A hadifogság főképpen azért megalázó, mert hitünk, véleményünk és akaratunk ellenére embertelen állapotba kényszerítenek az igazság, jog és hazaszeretet hangoztatásával – és megfosztanak emberi szabadságunktól.

Júliusban Farnevinkelből Strübbel-be szállítottak. Úgy tűnt, itt is hónapokig időzünk majd. A szellemi mozgás érdekében ún. szabadegyetemet szerveztünk. Egy alkalommal – előadás helyett – fölolvastam két leveletem a korábban körvonalazott ciklusból. Sőt már az is igen fontos volt, hogy a tetvektől szinte teljesen sikerült megszabadulnunk!- A hírek szerint pedig talán potsdami értekezlet után történik majd valami biztató.

A kongó csöndet és tétlenséget egy kis zendülés zavarta meg. Magyar táborparancsnokunkat és néhány tisztet készültünk leváltani. De nemsokára csönd lett, mert az ételmezés-vezető raktárában kenyeret és cigarettát találtunk, amit kiosztottak a zúgolódóknak. Sőt egyik századosunk érintkezésbe lépett a töningi orosz bizottsággal és az ő segítségüket kérte a mi hazaszállításunkhoz! Hát ide jutottunk.

Egyéni életem siváran, eseménytelenül telt; lelki erőmet már-már teljesen elvesztettem. Gyötört a honvágy. A nyár közepén jártunk és még mindig semmi!

A kis zendülés után újra minden elcsendesedett; bár a vezetőség disznóságai lelepleződtek – már ami a kenyér és a cigaretta elosztását illeti.

A magam ételmezési helyzete jobb lett, mert én lemondtam a cigarettáról. A fejadagomat eladtam kenyérért vagy más ételmiszerért. – Egyébként a hadifogolytábor zugpiacát három valuta uralta: a kenyér, a dohányáru és az arany. De még így is jobb a helyzetünk – mondogatták – mint akik francia vagy orosz hadifogságba kerültek.

Ellentmondásos és bizonytalan helyzetünkben én újra csak a szellemiekhez menekültem. Az eszmecsere, az idegen nyelvek tanulmányozása és az olvasás valamennyire egyensúlyban tartott. Persze az a kérdés, hogy kihez-mihez tudunk hozzájutni. Pl. legutóbb olvastam Haraszi Gyula: Molière élete és művei c. munka második kötetét. E könyvből sok új ismerethez jutottam hozzá. Üdítően hatott rám Nyíró: Néma küzdelem c. regénye.

– Ha nem lett volna lehetőségünk szellemi tevékenységre, aligha őrizhettük volna meg lelki egyensúlyunkat.

A rossz hírek, vélemények csak fokozták nyugtalanságunkat. Különösen, hogy az angol főtszít úgy vélekedett: ha a potsdami értekezlet nem dönt rólunk, csak jövőre mehetünk haza!

Így aztán elkeseredésemben – több társammal együtt – úgy határoztunk, hogy megszökünk a magyar fogolytáborból és átmegyünk az 50 kilométerre levő csehszlovák fogolytáborba. Szüleink az újjáalakult Csehszlovákiában laknak – hátha így előbb hazavergődünk!

Augusztus 5. –én útra keltünk és két napi kóborlás után odaértünk. Fogadtatásunk siralmas volt. Először vissza akartak zavarni mondván, hogy *nincs hely!* Hosszas vita, töprengés után elfogadtak ugyan, de csak a pusztta földön volt fekvőhelyünk. A meglehetősen szedett-vetett társaság 11 ezer embert tartott együtt. Többségük szudétanémet és cseh volt – de lézengett köztünk 600 gyászmagyar is Szlovákiából. S mivel fejfedőnkről a nemzeti színű sapkarózsát le akarták vétetni, láttuk, hogy itt nem maradhatunk. Nyilvánvaló volt, hogy innen nem érünk haza hamarabb, ezért – szinte szökve – visszaindultunk újra a magyar táborba. Hiszen ott lelki, szellemi elfoglaltságunk volt és embernek érezhettük magunkat. Persze itt sem maradhattunk teljesen nyugton.

Augusztus vége táján újra felcsillant a hazajutás reménye, hiszen az ú.n. német Elbocsátó Bizottság szorgalmasan kartotékolni kezdte a magyar tábor lakóit. Aztán újra csend lett.

Szeptember 3-án Strübbelben hirtelen gépkocsikra raktak minket és elszállítottak Bielefeldtől 30 kilométerre levő igazibb fogolytáborba: *Eselheidebe*. A rideg fabarakkokat jól őrzött szögesdrót-kerítés vette körül – s az épületekben rengeteg poloska volt. Alig akadt szalma a fekvőhelyünkön s az élösködők nem hagytak aludni! Élelmezésünk silányabb volt és azt jósolták, hogy rövidesen befognak munkára. Elkezdődött hát az „igazabb” fogolyélet! Csak az időjárás kedvezett: kellemes, szelídebb napok következtek. Néhány nap után javították élelmezésünket is, de a drótkerítések szöges emlékeztetői beárnyékolták a lelkeket. Ebben a tá-borban ugyan hozzájutottam Kosztolányi: Ábécé-jéhez. Igaz öröömre meglepő és megdöbbenő szépségeket és igazságokat találtam a műben.

Szeptember 19-én ismét útra keltünk. Münsteren keresztül a holland határ közelében található *Borghorstba* értünk. Itt egy hatalmas szövőgyár nagytermében szállásoltak el négyszázunkat. De legalább nem vettek körül szögesdrótok!

A városka és vidéke kellemes, kedves; lakói megértő, vallásos emberek. Társaimmal sokat barangoltunk a vidéken. – A minap döbbenetes álmom volt. Anyámat láttam, amint haldoklik – aztán hosszasan temettem.

Néhány nap múlva – egyik társammal – elszegődtünk egy módos német paraszthoz nehéz földmunkára. Tisztességesen dolgoztunk; nagyon jó és bőséges ennivalót kaptunk.

A nagyvilágból érkező hírek biztatóak – de megdöbrentőek. A magyar kormány elismerése jó jel – de a csehszlovákiai magyarok sorsa tragikus látomásokat idézett föl bennem. Vajon mi történt a szüleimmal, kedves felvidéki egyetemista barátaimmal? Hol találom meg testvéreimet – és hol találok életteret jövőendő életemhez? – A jövő egészen sok a fekete árnyék.

A minap értesültünk Bartók Béla haláláról. Lelkemben őszintén megsirattam. Válságos, nyomasztó hírek érkeztek a felvidéki magyarok sorsáról.

Október 9-én jeles futballmérkőzés volt az angolokkal. Szép játékkal 4:2 arányban győztünk. Közben ismét biztatnak, hogy karácsonyra hazamegyünk. –

Nordwaldenban egy érdekes cipésznél jártunk. Ígérte, hogy egy kosárért majd megtalpalja a bakancsomat. El is végezte. Rongyos vagyok, ingem nincsen, de olykor a fürdőbe is elvisznek.

Október 27-én, szombaton a szabadegyetemen előadást tartottam *a magyar versről*.

Október 28-án vasárnap kilencvenötünket gépkocsira raktak és elvittek *Boccholtba* – egy nagyobb magyar foglytáborba, ahol körülbelül nyolcezren voltunk. Itt is drótkerítéssel körülvett, piszkos deszkabarakkokban tanyáztunk. Ellátásunk sokkal rosszabb lett. Ha gyéren is – újra fölbukkant a tetű.

Nagy bajnak éreztem, hogy általában kettesével szétdobáltak minket különféle századokhoz. Nagyrészt ismeretlen közegbe kerültünk. Így kiszakítottak egy kialakult kultúrközösségből és nem volt lehetőségünk művelődni, kulturális életet élni. Ezért egyik foglytársammal Pribelszky Palival elhatároztuk, hogy megszökünk a táborból és egyedül útra kelünk hazafelé.

Gondos előkészületi tervek alapján november 5-én este elhagytuk a táborot. A városkában egy szabómesternél aludtunk, akitől kaptam egy

„civil” felöltőt – katonai takaróm ellenében. A mester fia megváltotta a vasúti jegyeket nekünk és november 7-én reggel vonatra szálltunk. Oberhausen és Eisenen át estig eljutottunk *Hagenbe*. Az éjszakát az állomáson a vonatban töltöttük. Reggel aztán tovább indulva elértünk *Siegenbe*, az angol-amerikai zónahatárhoz. Nagy szerencsénkre átcúsztunk a zónahatár ellenőrzésén és folytattuk utunkat *Frankfurt* felé.

Én vakmerően bementem az amerikaiak zónaparancsnokságára és jelentkeztem mint *magyar menekült*. Ők leültettek, minden személyi adatomat följegyezték és adtak egy újlennyomatos igazolványt. Nem kérdezték, hogy mikor, miért, honnan menekültem. Mindent följegyeztek és utamra bocsátottak.

November 9-én Frankfurtba, estére Münchenbe értünk. Itt az állomás óvóhelyén bizarr éjszakát töltöttem. – Találkoztam olasz és spanyol hadifoglyokkal is, akik hazafelé tartottak. – A következő napon elköszöntem Palitól és *Landshut* érintésével *Passau* felé indultam. Szerettem volna átszökni Ausztriába. Sajnos, az amerikai katonák elfogtak. Vallattak: honnan jöttem? Azt mondtam, hogy Landshut-ból. Csokoládéval vacsoráztattak és lefektettek aludni. Másnap hajnalban fölébresztettek és föltettek egy teherautóra, amely München felé ment Landshut érintésével. Ott megálltak, lezavartak az autóról mondván: menjek, amerre akarok. – Megkönnyebbülten mosolyogtam.

Elhatároztam, hogy minden lehetőséget megvizsgálok Landshutban, ami hazajutásomat elősegítené. Első dolgom volt, hogy másnap az U.N.R.A. segítségével fölvettem magam a Magyarországra induló legközelebbi szerelvényre. Ez már rendkívül biztató eredménynek számított. – Ki gondolta volna, hogy az indulásra ezután még egy hónapot kell várni!

Körülnézvén Landshutban azt tapasztaltam, hogy patinás, hangulatos, igényes kis város. Sok időt töltöttem a vöröskereszt irodáiban, ahol meglepő és kellemes információkhoz jutottam. Megtudtam, hogy Guszti bátyámat feleségével együtt kihozták a győri gyárral – és már vissza is szállították. Tehát ők élnek! Arról is hírt kaptam, hogy több felvidéki egyetemista barátom járt itt kint – és ugyancsak visszamentek már egy-egy csehszlovákiai szerelvénnel. Boldog emberek, hiszen túléltek a háborút!

Egyik vasárnap Händel Messiását hallottam a domonkos templomban. Tíz nap múlva egy énekötös operaária estjén vehettem részt. Mindkét zenei

élmény felemelő volt! Egyébként is megkísértett a békés emberi élet egy-egy mozzanata ebben a kisvárosban. Csak hát a hazamenés vágya egyre nyugtalanítóbban sürgetett.

Ruhám, élelmem kevés volt, pénzem jóformán elfogyott: hideg is volt – már leesett az első hó – és az indulás csak majd...majd, majd...

Több mint három hetet kellett várnunk, amíg végre elindult a szerelvényünk. De végül is elindult!

27. HAZAFELÉ

1945. december 28-án – egy amerikai százados vezetésével – végre útra keltünk. Egykori magyar katonák, leventék, civil menekültek szorongtunk a szerelvényen. Mindenki rendkívül izgatott volt. Vajon kit és mit találunk otthon; várnak-e ránk; hogyan alakul jövő életünk?

Passau és Bécs érintésével érkezett vonatunk a magyar határra. Végre újra itthon; magyar földön, magyar emberek között. Határozott, egyenruhás, fiatal határőrök fogadtak. Az volt az első – különös gesztusuk, hogy minden értékes holminkat elkobozták; takarókat, élelmiszert, pénzt (ha volt) – s aztán elvezettek a komáromi szűrőtáborba. Így festett a „szíves” fogadtatás.

Komáromban három napot időztünk. Alaposan kikérdeztek, kifaggattak és mindent jegyzőkönyvbe jegyeztek. Mikor, hol, merre jártunk; melyik alakulattal? Kik voltak parancsnokaink, tisztjeink; hogy bántak velünk? Mikor és hogyan mentünk ki Németországba? Miért mentünk el; miért nem szöktünk meg? Stb. – Nem értettük mire megy a játék! Hiszen mi csak a mindenkori hatalom parancsait teljesítettük. – Különben két éjszakát fázva, takaró nélkül, vizes, dohos szalmán töltöttünk a komáromi vár pincéiben.

Harmadik nap este tovább indult szerelvényünk Kaposvár felé. Mivel közöltem, hogy én Győrben leszállok, meghagyták, hogy menjek el majd Budapestre a Mária Terézia Laktanyába, ahol majd leszerelnek.

Győrről este 10 óra tájban állt meg a vonat. Sietve indultam Guszti bátyámék lakása felé. Nyugtalanított, hogy nem volt utcai világítás és sok házat szinte földig lebombáztak. Nehezen tájékozódtam, de végül odaértem.

Az ő lakásuk is földig lerombolt házban volt; szinte pincében laktak. Áram nem működött, csengő nem szólt – ezért hosszan dörömbölnöm kellett. Bátyám apósa ballagott ki egy szál égő gyertyával a kezében és gyanakvó arccal méregetett, faggatott. Nem csoda; hiszen elhanyagolt öltözkében, szakálasan álltam az ajtóban. – Visszament Gusztiért; bizony, csak a bátyám engedett be.

Örömmel fogadtak – én meg ugyancsak jó kedvvel tapasztaltam, hogy bátyám és felesége egészséges, sőt egy kis fiúcska is ott szuszogott mellettük. Ő Németországban született.

Igen fontos volt, hogy Gusztiéktól minden lényegeset megtudtam szüleimről, testvéreimről és valamennyi családról. Gusztiék Németországban a vöröskereszt útján kerestettek is engem – de nem találtak. Éjfélig eltartott az örömteli beszélgetés, aztán tudomásul vették, hogy én másnap reggel már nyargalok Budapestre.

A főváros sebzett külsővel, vérző lélekkel fogadott. Azonnal Ferenc bátyámékhoz siettem, akik szeretettel vártak. Ők Budán felesége testvéreivel, édesapjával együtt húzódtak meg; a három szobás lakásból nekik egy szoba jutott. – Szomorúan mesélték, hogy Munkácsról a szépen berendezett három szobás lakásból egyetlen bőrdönddel és a kislánnyal menekülve kellett távozniuk – az oroszok elől. Mindenük odaveszett. Igaz, dolgoznak már itt, Budapesten. De nagyon szűkösen élnek. Sőt, az is megrendítette a családot, hogy Feri feleségének fiútestvére majdnem belehalt a „felszabadulásba”. Ugyanis, az ostrom utáni hetekben – kezében egy vizes vödörrel – ment a Dunára vízért. S egy orosz egység toborzott kis szakasza éppen arra járt. S mert hiányzott egy emberük, bekényszerítették a csapatba és nemsokára az orosz bányákban találta magát. Szerencsére túlélte a kirándulást, mert annyira hajtották a robottal, hogy lefogyott harminc kilóra. Midőn látták alkalmazói, hogy nincs ereje már dolgozni, hazaküldték. Éppen hogy életben maradt.

Bátyámék különben figyelmeztettek, hogy sötétedés után – főképp egyedül – nem tanácsos járni az utcán, mert megtámadhatnak, kirabolnak, levetkőztetnek, esetleg agyonlőnek.

Feriéktől a kollégiumba és az egyetemre siettem. A kollégium február elsejétől ígért helyet – s az egyetemre azonnal beiratkoztam az 1945-46-os tanév II. félévére.

Ezután elmentem elintézni katonai leszerelésemet. A Mária Terézia laktanyába – pontos kikérdezésem után – megkaptam leszerelési papíromat. Vele együtt, a zsoldot visszamenőleg a fogság idejére. Ez ugyan még egy kiló sóra sem volt elegendő. A jólelkű őrmester a következőképpen búcsúzott tőlem – a jámbor leszerelőtől.

- – Hát uram látom, magának nem sok pénze van. Ezért – ha kéri – kiállítok magának egy ingyenes vasúti jegyet hazáig. Hát hova kéri?

- – Kassára!

- – A szenvedésit! Az nem jó. Az már nem Magyarország

- -Nézze! Én magyar állampolgár vagyok; magyar katona voltam. A szüleim is ott laknak, én is ott lakom! – Arról nem tehetek, hogy a nagyhatalmak újra átrendezték az országhatárokat.

- -Mosolyogva megköszöntem szíves ajánlatát és távoztam. De az őrmester ajánlata elgondolkodtatott.

Mivel a továbbtanulásom ügye el van intézve, levélben jelentkeztem, hogy igyekszem hazalátogatni. Mégis, illenék megölelnem édesanyámat, mert féltő szeretete megvédett a háború pusztításától.

Bár útlevél akkor nem volt, mégis sikerült átszöknöm az akkori országhatáron – nagyrészt magyar határőrök segítségével. Két nap múlva személyesen beszámolhattam szüleimnek az elmúlt másfél év viszontagságos eseményeiről. – Természetesnek tartották, hogy a sok megírt és elküldött levelezőlap közül egy sem ért haza! – Kedves falumbeli ismerőseim – a tanítóék, a jegyzőék a körzeti orvos – mind, mind elköltöztek családotul. Mivel nekem életbevágóan fontos volt tanulmányaim befejezése, az oklevél megszerzése, másnap visszaindultam Budapestre. Idős szüleim árván ott maradtak az újjáalakult Csehszlovákiában. De hiszen ők otthon voltak!

Eltöprengtem; végül is én hol vagyok most otthon; hol van igazában a hazám..?

28. TANÁRI OKLEVÉL

Visszatérve Budapestre minden erőmet, időmet tanulmányaim befejezésére fordítottam. 1946 tavaszától 1947 júliusáig szakadatlanul dolgoztam. Szinte éjjel-nappal. Hiszen emberi létemről, jövő életemről volt szó. Pontosan

láttam a könyörtelen tényt: életem meghatározó feltétele a tanári diploma megszerzése és tanári munkabeosztás biztosítása. Otthonról kitiltva, az újra elrabolt haza, választott élethivatásom, meg az érzelmi, baráti kapcsolatok meghatározó erővel erre kényszerítettek.

Persze a kollégiumi felügyelői munkát is lelkiismeretesen elláttam. Nem annyira hivatali mint lelkiismereti- baráti segítség formájában. De ez is a megélhetés egyik módja volt.

Munkám és létem egyetlen árnyékát régi egyetemi kollégiumi társaim életalakulása – több vonatkozásban ellentmondásos sorsa jelentette. Persze a széteső baráti kapcsolatok kialakulását is, elsősorban a háború és az utána következő „hazavesztés” jelentette. Hiszen újra létre jött a Csehszlovák Köztársaság. S a mi otthonaink újra „idegen uralom” alá kerültek.

Persze barátaim sorsát egyéni, családi, emberi és politikai motívumok is meghatározták. Ki gondolta volna, hogy T. István barátom Pozsonyban szerelmi bánatában öngyilkosságot követ el! Istenem... – V. Laci aki ugyancsak szülőfalum szülötte – állítólag feleségül vett egy tehetős, morva kislányt és elment Brünbe (Brnoba), ahol mint hírlík – egy több emeletes szálloda résztulajdonosa lett. Így aztán messze szakadt tőlünk. Sz. Imre pedig – közgazdász diplomát szerzett és szülei városában Komáromban – vagy Érsekújvárbán él családotul. – A nagycétényi J. Jóska mérnöki diplomájával és ifjú feleségével Pozsonyban telepedett le. – Én meg Budapesten vívom utóvéd harcomat. Így meghatározó baráti közösségem már csak az emlékezetemben él. S mindezt – közvetlenül és közvetve – a háború s az utána kialakult helyzet idézte elő.

Egyébként az is foglalkoztatott, hogy Budapesten szerzett tanári diplomával sehogysem mehetek tanítani az újjáalakult Csehszlovák Köztársaságba. Különösen nem Kassára. Így hát valahol az anyaországban kell majd biztosítanom egyéni életemet. A szülői háztól és szüleimtől távol. De hogyan? Egyedül – vagy családban? S ezt a családot majd nekem kell megalapítanom?

Szívós, következetes munkámnak, tanulásomnak meglett az eredménye. 1947. júniusában megkaptam középiskolai, tanári diplomámat. Magyar-olasz nyelv és irodalom szakos tanár lettem.

Ugyanezen a napon levelem érkezett édesanyámtól. „Fiam! Édesapád nagyon beteg!” – Meghökkenem. Anyám egyedül vívja a maga harcát

egy munkaképtelen, beteg ember mellett – s talán még kenyérre sincs pénze. Gyermekei mind odaát Magyarországon élnek. Hát kitől várjon segítséget? A rokonoktól vagy az idegenektől?...

Eldöntöttem. Haza kell mennem segíteni. Két bátyám családos, többgyermekes ember. Én magános vagyok. Én kockáztatok legkevesebbet.

Holnap indulok.

29. APÁM HALÁLA

Felületes ismereteim szerint most sem volt útlevél vagy egyéb határátlépési lehetőség. Pedig – akárhogy is – haza kell jutnom.

Vonatra ültem és Miskolc-Hidasnémeti felé vettem utamat. Majd csak lesz valahogy

– Fiatal határőrök fogadtak. Ugyan, tudhatná, nincs lehetőségünk. Mi nem engedhetjük.

Miután apám súlyos betegségét, anyám tragikus helyzetét részletesen ismertettem – vezetőjüknek megesett rajtam a szíve.

Nézze – mutatott a dombok felé – menjen ott az erdő szélén. Amikor majd látjuk, hogy megy, mi hátat fordítunk! Ennél többet nem tehetünk.

Megköszöntem és mentem. – Persze, a túloldalon a szlovák határőrök hitetlenkedve fogadtak.

– Álljon meg! Mit gondol, mit merészel?

– Az volt a szerencsém, hogy tudtam szlovákul. Ez kissé megnyihította őket. Nekik is előadtam szüleim tragikus helyzetét. Hümmögtek, hitetlenkedve csóválták a fejüket, de végül utamra engedtek. Persze előbb fölírták minden adatomat, szüleim lakcímét- és megparancsolták, hogy érkezésem után egy órán belül jelentkeznem kell a csendőrségen. – Megígértem.

– Este fél tíz tájban érkeztem a faluba. Ahogy ütemesen lépkedtem az esti utcán, az árnyékok mintha megnőttek volna körülöttem.

– Anyám meleg öleléssel fogadott. Tudtam, biztosan tudtam, hogy te hazajössz. Nézd, apád mennyire gyöngé! Félek...

– Mikor a szobába léptem apám kinyitotta fáradt szemét. Sápadt volt és meggyötört. Igyekeztem megölelni- de félve és sután csak félig sikerült.

– Nem lesz bajod, fiam?! – kérdezte elmosódó, fátyolos hangon. Majd lehunyta újra a szemét – s többé ki nem nyitotta.

– Faggattam anyámat: mit mondott az orvos? Igazában mi a baja? Anyám fáradtan széttárta karját – aztán legyintett.

– Én tehetetlenül álltam az ágy mellett. Elszorult szívvel tapasztaltam, hogy apám lélegzete egyre halkabb, egyre szaggatottabb. Éjféltajt halott volt.

Anyám folyó könnyek között megmosdatta, tisztába tette, felöltöztette. Illő módon előkészítette a végső útra. Én segédkeztem, hiszen ilyesminek még sohasem voltam közvetlen tanúja.

Hajnalodott, mire mindent befejeztünk. Engem fojtó rémület szállt meg. Miért? Miért? – Hiszen még mennyi megbeszélnivalónk lett volna. Például – hogy milyen emberek voltak az ő szülei? Hogyan éltek, kapcsolódtak egymáshoz. Az ő édesapja miért vándorolt ki Amerikába. Miféle gyógyíthatatlan betegséget kapott az új világban. És haza már csak meghalni jött? És hogyan alakult a család, a gyermekek sorsa. Az övé meg a testvéreié?! – Hogy alakult, hogy ő az Osztrák-Magyar Monarchiában tanulhatott? – A testvérei miért nem? – S ő miért tanult éppen kereskedelmi szakközépiskolában? – Hogyan és miért romlott meg a szeme? Miért került egy falusi bankfiókba dolgozni ügyintézőnek, majd vezetőnek? S amikor megalakult a Csehszlovák Köztársaság ő miért lett munkanélküli. Hiszen tudott szlovákul is! Miért kísérletezett mezőgazdasági munkával, termeléssel. Művelt, családos emberként miért volt bűnös abban, hogy ragaszkodott magyarországhoz? – Miért? – Miért?

Már hajnalodott, amikor rádöbbsentem, hogy kérdéseimre ezután sohasem kaphatok választ! Vagy még valamit megtudhatok anyámtól?

Nagyon fáradt voltam. Leroskadtam a földre, az ágyban nyugvó halott mellett – és elnyomott az álom.

Reggel amikor fölriadtam, anyámat láttam egy székre roskadva fáradt, meggyötört tekintettel.

– Hát ez van, fiam. Most aztán mi lesz?

Megbeszéltük a teendők sorrendjét. Először a csendőrpáncsnokhoz kell mennem, aztán megtervezzük a temetés menetét, jövő sorsunkkal kapcsolatos tennivalókat.

Apám 61 évesen elhallgattatta szerető szíve ritmusát. A további munka ránk vár. – Consummatum est...

Reggel a rendőrparancsnokságra mentem, jelentkeztem. A parancsnok már tudott róla, hogy átjöttem a határon. Amikor elmondtam apám halálhírét, kevésbé morc tekintettel tárgyalt velem tovább. Részletesen kifaggatott családunk állapotáról, a magam további terveiről s arról, hogy hol és hogyan jöttem át a határon. – Mindent őszintén elmondtam.

Apámat tisztességgel eltemetni. Ez legalább három napba telik.

- A temetés után egy órán belül újra itt jelentkezik!

- Tudomásul vettem és megígértem.

A község vezetőségével, az egyházzal, a temető gondnokságával és a temetés szervezőivel mindent megbeszéltem. Koporsót Kassáról szereztem. A temetés időpontját minden „illetékessel” megbeszéltem –Apám halálhírét, a temetés időpontját közzé tettük.

A halál utáni harmadik napon kora délután került sor a temetésre. Feltűnő volt, hogy nem csak a magyarok, hanem a szlovák parasztok is

Édesapám temetése

szép számban megjelentek a búcsúztatáson. A ház udvarán fölgravatolt koporsónál rövid, emelkedett hangulatú szertartás zajlott le, aztán hat férfi három rúdon kézen vitte ki a koporsót a temetőbe. – Ahogy akkor általában szokás volt. A temetői tisztviselő szertartás után Lőcsét, Kassát és Hernádszabadot követően a bárcai temetőben tért végső pihenőre. S vitte magával számos titkát, amiről sokan és sokat nem tudtunk.

A temetést követően a halottvivők és az ismerősök eljöttek hozzánk a házba. Mindenki evett egy pogácsát, ivott egy kupica pálinkát- s az idősek megjegyezték: rendes ember volt és még fiatal. Élhetett volna még tovább. Azzal elköszöntek és elmentek.

Anyám meg én egyedül maradtunk.

Hallgattuk a csendet és vigyáztuk a küszöbön vártáló magányt. Fölcsupdva megbeszéltem anyámmal, hogy másnap visszamegyek Budapestre. Megszervezem, megalapítom és kiépítem a magam családját, s biztosítékokat szerzek élethívátásom gyakorlásához. Majd őt leghamarabb magamhoz viszem Budapestre. Hiszen neki se nyugdíja, se vagyona – miből élne hát. Meg különben is: mi, fiai Magyarországon élünk mind a hárman. Csak nem hagyjuk itt Bárcán, a magányban, a bizonytalanságban

- Majd meglátod, fiam – ahogy lehet.

- Másnap jelentkeztem a csendőrpáncsnoknál. Elmondtam: arra mennék vissza, amerre jöttem. Sőt kértem még, adjon engedélyt, hogy magammal vihessem latin, francia, olasz szótárait. Nevetett. Vigyen inkább egy kiló cukrot, hisz most maguknál Magyarországon nincs cukor! Aztán meg – itt ne lássam többet! Mindent hoztam magammal, amit lehetett. Anyámnak pedig megígértem, hogy a lehető leggyorsabban áthozom Budapestre. – Nem gondoltam, hogy tíz év is eltelik, mire visszalátogathatok Bárcára, ahol gyermekségemet, ifjúságomat töltöttem.

II. FEJEZET

1. HÁRMAS FELADATSOR

1947. június végén visszaérkeztem Budapestre. Fáradtan, gondterhelten, megtörtén. A kettős szorítás oldódott ugyan, mert a bizonytalanság elélem tárta a valóság tényeit. A megfellebbezhetetlent.

Egyetemi tanulmányaim meghatározó részét befejeztem; tíz napja megkaptam tanári okleveletem. Viszont apámat négy napja eltemettem – és ezzel elvesztettem a családi központot, a szülőföld biztató erejét. S nem tudni, mikor, hogyan szerezhetem vissza. Ha visszaszerezhetem...

Elemezve életkörülményeimet, a lehetőségeket és kötelességeimet megállapítottam, hogy három feladatot kell megoldanom a következő hónapokban.

Először is: mielőbb át kell hoznom Budapestre édesanyámat, aki kíméletlenül egyedül maradt az újjászervezett Csehszlovákiában – minden családi és anyagi segítség nélkül.

Másodszor tanulmányaimat ki kell egészítenem, hogy a legmagasabb színvonalon végezhessem a következő generációk nevelését. – Netán megfelelő színvonalú művészi alkotó tevékenységet fejthessek ki. – Ezért bölcsészettudományi doktori vizsgát kell tennem magyar irodalomból, magyar nyelvészetből és pszichológiából. Sőt nevelői munkámmal segítenem kell az újra magára maradt felvidéki fiatalokat. Hiszen sokan egyedül maradtak, mert az anyaországban tanulókat elszakította felvidéki családjuktól az újonnan létesített országhatár. Vagy családjukat kitelepítették – messzire a Felvidékről. Az anyanyelv ápolása és a magyar irodalom közvetítése segítségével úgy kell nevelnem őket, hogy önzetlenül szeressék kárpát-medencei magyarságukat. A szellemi alkotások elemzése és példamutatása ösztönözze őket igényes erkölcsi, politikai társadalmi életre.

Harmadszor pedig a teljes, példamutató emberi élet realizálása érdekében családot kell alapítanom. Meg kell nőszülnöm! Hiszen csak ebben a társadalmi életkeretben valósíthatom meg majd életcéljaimat.

Lehet, hogy ez a pillanatnyi életprogram túlzó, esetleg fellengzős, de akkor én ezt halálosan komolyan gondoltam. Fölfokozott irammal munkához láttam hát, illetőleg folytattam tevékenységemet. Akkor nem hittem, hogy – menet közben – annyi nehézségem adódik majd.

Július elején nem gondoltam volna, hogy édesanyámat egy fél évig tartó kérés, rimázkodás után csak december végén ölhelhettem magamhoz a budapesti vasútállomáson. Ugyanis – megtudván az áttelepülés körülményeit, módját, gyorsan beadtam kérvényemet az anyaországi belügyi hatóságokhoz Budapesten. És múlt az idő... és nem történt semmi. Hosszú ideig nem jött válasz.

Elkezdtem sürgetni a megoldást, de az engedély megadása csak húzódott – hónapokon keresztül.

Hiszen Csehszlovákiának nem volt fontos anyám kitelepítése – mert nem volt neki se háza, se földje, se vagyona – amit ott kellett volna hagynia.

Itthon meg úgy vélekedtek: „mit gondol, áthozná ide öreg édesanyját vagyontalanul – még a végén nyugdíjat fog kérni!” A gyorsabb megoldás érdekében följárlottam, hogy mi hárman fiúk – akik állami állásban itt dolgozunk Magyarországon – adunk egy írást, hogy ha áthozatjuk édesanyánkat, őt élete végéig ellátjuk, s ő soha nem fog semmi anyagi segítséget kérni a magyar államtól!

Bár anyám magyar állampolgár, mi, gyermekei ennyit vállalunk! A belügyi hatóságok nem fogadták el ezt a nyilatkozatot és 1947. decemberében anyám végre megkapta a „betelepedési engedélyt” hozzám, Budapestre!

1947. december 30-án – egy tehervagonban személyes tárgyaival és néhány bútordarabbal együtt – anyám megérkezett a budapesti teherpályaudvarra. Szerencsénkre, az új Szabó József utcai kollégiumban – ahol nekem, felügyelő tanárnak volt egy szobám – anyám helyet kapott mellettem. Ideiglenesen!

Persze, a kollégiumban egyre több gondom keletkezett tanári munkámmal kapcsolatban. Hiszen az Andrásy úti „felvidéki” kollégium felvidéki jellege egyre inkább megszűnőben volt. Egyre több hallgató került oda, aki nem volt felvidéki – és nem volt semmi köze a felvidék szellemiségéhez.

A minisztérium közben egyre határozottabban vizsgálta, szervezte az egyetemi hallgatók kollégiumi életét és 1948. januárjában már határozottan

emlegették, hogy a tanév végén a mi kollégiumunk talán meg is szűnik. Hiszen – mondták csöndesen felettes hatóságaink – a mi kollégiumunk szelleme túlságosan nacionalista! Ez az állapot meglehetősen elkésérített.

Lehangoló volt, hogy a minisztérium egy ellenőrzés alkalmával azt tapasztalta, miszerint az itt lakók közül mindenkinek két lepedője és egy takarója volt, s az élelmiszer raktárban a közösségnek több mázsa tartós élelmiszere van!

Úgy intézkedtek, hogy mindenkitől elvesznek egy lepedőt és az Üllői úti kollégistáknak adják, mert ott nincs a lakóknak egy takarója sem. Ez persze érthető volt, bár nagyon elszomorított minket.

Tetézte gondjaimat, amikor 1948 májusában engem tettek meg – ideiglenesen – a kollégium igazgatójának. El kellett fogadnom a megbízatást; nem volt más választásom. Így aztán felügyelőtanár és megbízott igazgató lettem egy személyben.

Persze, egyre nehezebben tudtam ellátni szerteágazó munkámat, hiszen – főképp éjszaka – töretlen lelkesedéssel készültem bölcsészdoktori vizsgámra.

Nagy szerencsémre bírtam az iramot és 1948. júniusában a Pázmány Péter Tudományegyetemen dr. Horváth János, dr. Pais Dezső és dr. Várkonyi Hildebrand professzoroknál sikeres bölcsészettudományi doktori vizsgát tettem. – Hej, ha ezt az én édesapám megérhette volna!

Mivel kollégiumi tanári állásomat bizonytalannak éreztem, elhatároztam, hogy megpályázok egy középiskolai tanári állást valahol az országban. 1948. augusztusában meg is kaptam az Oktatási Minisztériumtól tanári kinevezésemet Pannonhalmára!

Megrettentem. Hogyan és hol fogok élni, lakni édesanyámmal Pannonhalmán?! – Meg hát teljesítenem kellene harmadik fogadalmamat is! Mi lesz a családalapítással? Bizony, meg kellene nőülnöm...

Megnőülni? – Hirtelen fölillantak emlékezetemben a gimnáziumi osztálytársnők, a falusi, a hivatalbeli lányok, a kedves ismerősök; halk mosolyok, huncut kacintások, futó csókok, baráti ölelések – és szitáló bánat ülte meg a szívemet. Meghatottan emlékeztem arra a szellemre, arra a megértésre és áldozatvállalásra, amit együtt éltünk át.

Hát úgy gondoltam, az is beleszól majd a döntésembe, hogy három évvel vagyunk a háború után. Emberként – félig árván, félig hazátlanul.

De aztán úgy véltem, hogy feleséget azok közül az egykori kollégista lányok közül választhatok, akikkel évekig együtt laktunk – s a kiválasztott személy tanári pályára készül. Így jövőendő élettársammal majd azonos városban dolgozhatok – s a két tanári fizetésből valahogyan meg is tudunk élni. S édesanyámról is tudok majd gondoskodni.

Persze, a kiválasztásra és a döntésre igen kevés időm volt. Gondolni sem nagyon lehetett érzelmi, erkölcsi, racionális stb. szemléleti hasonlóságra, netán azonosságra.

Mégis – szerencsém volt.

1948 júniusában végzett rajz, művészettörténet és ábrázoló geometria szakos tanárként egykori kollégiumi lakónk B. Erzsébet. Rokonszenveztünk egymással. Szegény, falusi származású, szorgalmas, festőművész hajlamú, tiszta erkölcsű leány volt. Nem volt ugyan felvidéki, de rövid latolgatás után gyorsan házasságot kötöttünk.

Bayer Erzsébet – Dr. Szirmay Endre

Időközben Erzsikét kinevezték tanárnak Bácsalmásra. Szerencsére sikerült – a háború utáni kavargásban megoldanunk, hogy mindketten

lemond-tuk kinevezett állásunkat és *egy helyre* kaptunk kinevezést: DOMBÓVÁRRÁ! Feleségemet tanárnak, engem megbízott igazgatónak neveztek ki az Ipari Leányközepiskolához. Hát Istenem. A település legalább közel volt feleségem szüleinek falujához. Nekem meg mindegy volt. Kassára úgysem mehettem tanítani.

Így aztán 1948 szeptember elején ifjú feleségemmel és édesanyámmal Dombóvárra indultunk.

Feleségem akkor 26 éves volt; én 28 éves.

2. AZ IPARI LEÁNYKÖZÉPISKOLA

Eddig Dombóváron soha életemben nem jártam. Egy délnyugat dunántúli település mintegy tizennyolcezer lakossal. Ebben az időben még nem is volt városi rangja.

Töprengtem a település nevének furcsa írásán. Kiderült, hogy a név hosszú ó-ja Dombó Pál hajdani várkapitány nevéből származik.

Lakóinak többsége a magyar vasút alkalmazottja volt – így vagy úgy. Ha este 8-kor végigmentem az utcán, emberrel alig találkoztam. Hiszen vagy szolgálatban voltak – vagy otthon aludtak.

A településen két neves iskola volt: egy gimnázium és az orsolyiták rendházának iskolái: a líceum (ill. tanítóképző) meg az ipari leányközepiskola a kollégiummal együtt. Persze a II. világháború után az akkori magyar vezető politikai hatalom az apácarendet felszámolta, iskoláit pedig államosította. Így aztán megértettem, hogy minket miért helyeztek Dombóvárra.

Nagyot mulattam, amikor egy fél esztendő elmúltával az egyik gyakorlatvezető bizalmasan elmesélte: „Hát mi azt hittük, hogy ha az új, megbízott igazgató Budapestről jön és Szirmaynak hívják, akkor az csak kommunista és zsidó lehet. – Úgy is fogadtak.

Mivel lakást nem tudott adni az iskola, keresnem kellett hármunknak egy albérleti szobát. Találtam is. Kibéreltük és egy évig igénybe is vettük – bár kissé furcsa volt hármunknak egy szobában. Hiszen fiatal feleségem az édesanyámat csak néhány hónap óta ismerte. – Persze háború utáni esztendőket élünk. – Otthon feladataink is különböztek, hiszen nekem és

feleségemnek esténként készülnünk kellett a másnapi tanítási órákra. De hát: szegény ember vízzel főz.

Igyekeztünk kapcsolatainkat kiépíteni a település társadalmi, közéleti és kulturális vezetőivel. Eleinte meglehetősen hűvösen kezelték minket, csupán a pedagógusok között találtunk rokonszenvre, megértésre. Nagyon örültem, amikor megtudtam, hogy a gimnázium idős igazgatója ugyancsak felvidéki származású. – Istenem, kicsi a világ.

A mi iskolánkban hat tanárral és 5 gyakorlatvezetővel dolgoztam együtt a három párhuzamos osztályban. Természetes volt, hogy a szakiskola leányaitól nem kívánhattam olyan magyar irodalmi és anyanyelvi ismereteket, mint más középiskola tanulóitól. Őket elsősorban a gyakorlati munka érdekelte: a szabás, a varrás, a hímzés stb. –(ebben viszont én voltam kevésbé járatos). A gyakorlatvezetők javaslatára elhatároztuk, hogy a tanév végén egy nagyszabású kiállítást rendezünk tanítványaink munkáiból. Nagyon ízléses ruhákat, ruhaneműket tudtak készíteni a fiatalok gyakorlatvezetőik irányításával. Ezek a tiszta szemű, becsületes, paraszti származású lányok a változatos gyakorlati munkát becsülték a legtöbbre.

Az Ipari Leányközépiskola tanárai és
III. osztályos tanulói az 1948-49. tanévben

Az iskola épületében okosan berendezett tantermek sorakoztak. A gyakorlati munkát kis műhelyekben végezték, amelyek hiányosan voltak gépesítve. Viszont szép tornaterme volt az iskolának. Az első emeleten

egy tekintélyes „kulturterem” is díszelgett – üléshelyek nélkül. Ezt persze az államosítás után alakították ki a hajdani kápolnából. Eredeti hivatását az is bizonyította, hogy nagy magasságban – mindkét oldalon – színes ablaküvegek szelíd szenteket ábrázoltak most is.

A tornateremtől és a kulturteremtől délre, a kert felé a két emeletet a kollégium foglalta el. Itt voltak valamikor az apácák lakosztályai és a könyvtár, amit kollégiummá alakítottak át. Ebben a környezetben élt, tanult a két iskola diáksága – valamennyien lányok.

Három hónappal azután, hogy Dobóváron tevékenykedtünk, szomorúan kellett tapasztalnom, hogy az apácarend megszűnésének és az iskolák államosításának zavaros eseményeiből – a hatalom egyes társszervezői – jogtalan anyagi előnyökhöz akartak jutni.

– Egyik este egy teherautó érkezett a megyeszékről – két emberrel. A vezető az iskola megbízott igazgatóját kereste. A küldött közölte, hogy őt a megye vezetői azzal küldték, hogy egy zongorát, egy ezüst étkészletet és néhány festményt kell vinniük az Ipari Leányközépiskolából. – (Nyilván, az illetékes vezetők tudták, hogy még nincsenek rendezett és véglegesített leltárak!)

Mivel semmiféle írásbeli utasítást, kérést nem hoztak – én semmit nem adtam át nekik. Visszaküldtem őket a megyei „illetékesekhez”.

Az érkezők ezt meglehetősen rossz néven vették és méltatlankodva – sőt burkoltan fenyegetőzve – távoztak.

Nekem ugyan nem lett bajom a visszautasításból, de szomorúan könyveltem el magamban, hogy ügyes „illetékesek” miként akartak jogtalan anyagi előnyökhöz jutni.

Egy alkalommal ellenőrök érkeztek az Iparügyi Minisztériumból. Persze ők nem az oktatás színvonalát, hanem a pénzgazdálkodás és a könyvelése módját vizsgálták. Mivel én nem voltam gazdasági szakember – az én leltáraimban és könyvelésemben találtak néhány formai hibát. De egyébként annyira pontos és becsületes volt minden nyilvántartásom, hogy az ellenőrzés után mintegy harminc nap múlva egy fél havi fizetésemnek megfelelő pénzjutalmat kaptam.

Különben a két iskola nevelői és diákjai kissé gyanakvással, olykor ferde szemmel figyelték egymást – főképp az első hónapokban. Persze mindenki úgy viselkedett, úgy irányította cselekedeteit, hogy minden megfeleljen az „új” követelményeknek.

Feleségem lelkesen, eredményesen tanította a lányokat és igyekezett óráit színessé, változatossá, érdekessé tenni. Tanulmányaikkal összefüggésben főképp a népművészet sajátosságaira irányította figyelmüket.

Édesanyám 1949 februárjában

– Édesanyám meg csöndesen, a körülményekhez méltóan alkalmazkodva múlatta napjait. Olykor töprengve nagyokat hallgatott. Bizonyára fáj-lalta, hogy nem a régi környezetben él. – népesebb családjá körében, a felvidéken.

Én meg, ha egy kis szabadidőm volt, szívesen ismerkedtem még a települést környező természettel. A rétek és a vizek világával. Mert a természet világa mindig nyitott könyv.

Így telt az első tíz hónapunk Dombóváron.

3. MUNKAHELYI VÁLTOZÁSOK

1949. júliusában több meglepetés ért minket munkahelyünkön. Azt azonban nem gondoltuk, hogy ezek a változások sorsunkat egy évtizedre meghatározzák.

Az ország politikai változásának szinte természetes következménye lett, hogy a minisztérium megszüntette az ipari leány-középiskolát. De nemes

gesztus volt részükről, hogy megengedték a már másodéves iparistáknak, hogy – ha akarnak – tanuljanak tovább a tanítóképzőben – megfelelő különbözeti vizsga letétele után. A líceum utolsó évfolyamának tanulóit pedig gyakorlati munkára küldték az általános iskolákba. Ők majd a tanév végén (1950 júniusában) tanítóképesítő vizsgát tehetnek.

Az új, állami tanítóképző intézet élére új igazgató került. Nekem pedig följánlották az igazgatóhelyettesi állást! Bár igazán nem ismertem teljes mélységében a pedagógusképzés világát, rendszerét – a följánlott munkát vállaltam. Feleségem pedig – mondták – majd tanít rajzot és művészettörténetet.

Jellemző, hogy a háború befejezése óta munkára, élethivatásunkra vonatkozó cselekedeteinket elsősorban az határozta meg, hogy az újabb élethelyzetben biztosítva van-e mindennapi megélhetésünk. Másodrendű lett az alkotó szellemi munka lehetősége – akár nekem, akár fiatal feleségemnek. (Itt az irodalomra és a festészetre gondolok.) Azzal nyugtatgattuk magunkat, hogy majd... később... szerencsésebben alakul a helyzet.

Persze kedvezőbb életkörülményeket alakíthattunk volna ki családunk számára, ha csatlakoztunk volna a hatalmat birtokló politikai párthoz! Ezt azonban lelkiismeretünk, erkölcsünk semmiképpen sem engedte meg.

A Dombóvári Tanítóképző Intézet Gyakorló Általános Iskola
tanulói tanáraiukkal az 1951-52. tanévben

– Viszont lelkesen vállalkoztunk arra, hogy jól képzett, művelt tanítókat nevelünk a magyar társadalom számára.

Ezen kívül is szerencsésen alakult a helyzetünk, mert a tanítóképző melletti zsákutcában, az apák egyik öreg, elhagyott épületében kaptunk egy kétszobás lakást – hiszen mindketten a tanítóképző alkalmazottai voltunk. Így aztán édesanyám is formálgathatta, alakíthatta a maga csöppnyi világát.

Mi pedig föltérképeztük, hogy mit és hogyan kell majd jól végezni a tanítóképzőben. Az megnyugtató volt számunkra, hogy a többség faluról érkezett, tiszta lelkű leánytanuló volt.

A meglepő és váratlan élethelyzetek sora engem kissé elszomorított, mert egyre inkább megszakadt a kapcsolatom Budapesttel és a felvidéki fiatalsággal. Az új Csehszlovákiába nem látogathattunk; nem kaphattunk útlevelet – s a felvidéki fiatalságot tömörítő egyesület hovatovább megszűnt.

Igen fontos feladatunknak tekintettük a végzendő nevelést. Szívvel-lélekkel készültünk hivatásunk gyakorlására, tanulmányoztuk a szakirodalmat, és földolgoztuk a majdan tanítandó anyagot. Tudtuk azonban, hogy a személyes példamutatás mindennél fontosabb. Úgy éltünk és úgy készültünk jövőre életünkre, hogy cselekedeteink, magatartásunk, erkölcsünk mindenkor példa lehessen tanítványainknak.

Sőt – az említetteken kívül rám még egy újabb feladat is várt. Tudták rólam, hogy második szakom az olasz nyelv és irodalom. Megmosolyogtak.

Mit akar maga az olasszal? Kérdezték. Tanulja meg inkább az orosz.

„Nyicsivó” – mondtam és jelentkeztem orosz nyelvi-irodalmi továbbképzésre. – Az illetékesek nem gondolták, hogy én felvidéki lakhelyemen – még gyermekkoromban – megtanultam szlovákul. Így egy szláv nyelvet már ismertem!

4. A BIZTATÓ DOMBÓVÁRI TANÍTÓKÉPZÉS

A szárnyas idő nemcsak emlékeztet – változtat is.

1949. koraőszén meglepődve tapasztaltam, hogy az elmúlt évtized nyomasztó eseménysort tornyoz maga mögött. Nemzeti és egyéni szempontból egyaránt.

Hiszen a Felvidék, Kárpátalja és Észak-Erdély visszatérhetett az „anyaországhoz”. Aztán újra elszakították.

Lett is újra hazám – meg el is vették ismét! S bár a felvidéki egyetemisták egyesülete segített budapesti tanulmányaim idején – én is hűséggel és áldozatosan segítettem később az egyesület nevében a fiatalokat. Sajnos, mára az egyesület már megszűnt, s egyre kevesebb az a tanuló fiatal, akit segíthetnénk.

Aztán a második világháború kegyetlenül meggyötörte és megalázta szegény magyar népünket. Én meg nagy lendülettel igyekeztem befejezni egyetemi tanulmányaimat. Megszerezvén tanári okleveletem, elkezdtem tanári pályámat – s közben megalapítván a magam családi életét – megnősültem.

Minderről beszámolhattam volna egykori osztálytársaimnak, ha lehetőségünk lett volna megünnepelni érettségink 10. évfordulóját – Kassán. De ez csupán jámbor szándék maradt. Osztálytársaim szétszóródtak az egész világon – s ki tudja, összejöhetünk-e valaha is!

Az újjászervezett tanítóképzés Dombóváron nagy lendülettel indult. A felső vezetés mindenképpen ki akarta iktatni az apácák által szervezett és meghonosított magyar szellemű és vallásos lelkületű pedagógusképzést. Ehhez pedig új és liberális szellemű oktatói kart kellett létesíteni. Csak hát a háború utórezgései és a hatalmi harc következményei az oktatási munka irányításában sok gondot jelentettek. Az egységes szellem kialakítása nehezen ment a megújított testületben. Hiszen több új tanerő még régi szellemet hozott magával. Dombóvárra a képzőhöz helyezték a megszüntetett gyönki református gimnázium igazgatóját (magyar-latin szakos volt), a kolozsvári egyetemről „haza” menekült történelemtanárt, meg az orosz hadifogságból hazatért ének-zene tanárt. Én a feleségemmel az ipari leányközépiskolától jöttem, sőt hozzánk került egy hajdani apácából lett „világi” magyar-német szakos tanárnő is. Így a fegyelmezett, rangos szakemberekből álló gárda jó színvonalat biztosított. A világnézeti nevelés szellemiségét az új igazgató és néhány párttag tanár biztosította. Az így összeálló 30 tagú tantestület garantálta a jó színvonalat. A hozzánk tartozó gyakorló általános iskola pedagógusai is megbízható szakemberek voltak.

A művelt jó modorú testülettel öröm volt együtt dolgozni. A tanulók meg szorgalmasak és többségében jó képességeknek bizonyultak. Az egykori

iparisták jól helyt álltak – és ha gondjuk volt mind tanulmányi, mind nevelési kérdésekben mindenkor bizalommal fordultak mindkettőnkhez.

A kevés tanító pótlására évfolyamonként három osztályt terveztünk, s bizalommal tekintettünk a jövő felé.

A nevelői munkán kívül egyéni életemet most még betöltötte az a tény, hogy feleségem jelzése szerint gyarapodni fog a család! S ennek édesanyám is örült.

1950. április 3-án egészségesen megszületett Bandi fiúnk. Ez a tény jelentősen átalakította családjunk belső életét. Hiszen az oktatói nevelői munka, meg a további önművelés, önképzés családjunk gazdagodó élete. Különösen feleségemet viselte meg a jelen szociális rendje – mivel feleségem a szülés előtt három héttel ment el szabadságra – a szülés után pedig hat hét múlva már ismét munkába állt. Szerencsére drága édesanyám velünk élt és ebben az életszakaszban sokat segített a családnak.

5. AZ ÖTVENES ÉVEK ELEJÉN

A múlt idő természetesen figyelmeztetett újabb élethelyzetünk kezdetére. – Számot kellett vetnem magammal és a körülményekhez alkalmazkodva figyelmem kellett a változások következményeire.

A hadifogságból hazaérve magányos felnőtté gyarapodtam és elkezdtem újabb életszakaszom építgetését – új közösségi közegben. Pedig egy-egy életmozzanat és a körülmények alaposan próbára tettek. Hazaértem, de mégis elvesztettem igazi hazámat. Magányos lettem, hisz elvesztettem édesapámat; de édesanyámat magam mellett tudhattam. A megélhetéshez tanári diplomát szereztem s új családot alapítva magam mellett tudhattam ifjú feleségemet. Sok tekintetben magamon éreztem a felelősség súlyát.

Oktató-nevelő munkám és családjunk helyzete megkívánta, hogy alkalmazkodjak-alkalmazkodjunk a társadalmi-politikai helyzet követelményeihez. Persze a magunk erkölcsi elvei alapján. Feleségem és a magam művészi törekvései nagyon háttérbe szorultak, mert a család megélhetését elsőrendűen biztosítani kellett. Természetesen: megalkuvás nélkül.

Szabad időnket erőteljesen lekötötte piciny gyermekünk gondozása, nevelése. Szerencsénkre – ebben édesanyámtól sok segítséget kaptunk.

A politikai körülmények mindnyájunktól megkívántak bizonyos munkát – az oktatási-iskolai feladatokon kívül. Pld. feleségem népviseletbe öltöztetett tanítványairól portrékat festett a hajdani kápolna ablakaiban szereplő szentek helyettesítésére. – Persze a festmények végül mégsem kerültek a magasán díszelő ablakokba.

Én meg 1950 nyarán egy hónapot Debrecenben kellett töltsék orosz nyelvtanfolyamon. Jellemző és mulatságos volt, hogy szállásunk a Süket-néma Intézetben adódott, s onnan jártunk be naponta az egyetemre. A kor divatja szerint a napi munkát újságolvasással kezdtük reggel fél hétkor! A tanfolyam előadásai és szemináriumai nekem nem okoztak gondot; előadóink többségében „vonalas” emberek voltak. Egyetlen idősebb asszony akadt közöttük, aki jól beszélt franciául és németül is.

Egy alkalommal az orosz névszóragozás kritikus eseteit közülünk többen türelmesen elemezték – s rámutattak a bizonytalan esetek alkalmazására.

Ugyan kérem – mondta az idősebb tanárnő – mit firtatják ezeket a bizonytalanságokat. Hiszen ezt maguk az oroszok sem ismerik pontosan!

A tanfolyam végén eredményesen vizsgáztam. Siettem haza családomhoz: kicsi fiamhoz, fiatal feleségemhez.

1951 nyarán újabb orosz nyelvtanfolyamot szerveztek részünkre Budapesten. Végigrobotoltam itt is az előadásokat, a szemináriumokat – mert hát ki kellett egészítenünk a tavaly megszerzett debreceni ismereteket.

Nyugtalanul végeztem feladataimat és siettem haza, hiszen otthon újabb fontos, személyes feladataim jelentkeztek. Feleségem ismét gyermeket várt.

1951 augusztus végén értem haza. Dombóvári orvos barátunk – aki egyébként az új szülőotthon vezetője volt – bizonygatta, hogy főleg a feleségemnek a kaposvári kórházba menni. Ha eljön az ideje, csak át kell menni a második szomszédba – a szülőotthonba – és itthon szülhet.

Eljött az idő, és feleségem át is ballagott a szülőotthonba, de a folyamat csak nem akart megindulni. Három napi vívódás után, amelyet egy tragikus éjszaka követett, negyedik nap hajnalán feleségem megszülte második gyermekünket- Erzsikét.

Sajnos, a kislány a szülésbe bele is halt:

Igen nehezen tudtunk belenyugodni ebbe a kegyetlen sorscsapásba. Miért történt így, s hogyan történhetett meg – ezt sohasem tudtuk meg. A végzet kegyetlenül lesújtott ránk.

Feleségem hónapokig vigasztalhatatlan volt. Én meg sosem felejthettem azt a napot, amikor kislányunkat csöpp koporsóba téve hónom alá vettem, és kiballagtam vele az utca végén várakozó temetőbe. Út közben meghittten elbeszélgettünk és aztán csendesen – a katolikus szertartás szerint – tisztességesen eltemettük. Azóta is ott pihen az én szerelmes kislányom békecsövegben, mosolyogva.

6. ÁRNYÉKOS KITÉRŐK

A kis Erzsike halála nagyon megviselte családunkat. De igyekeztünk kárpótlást találni Bandika nevelésében, gondozásában. Életünket – ezekben az években – az iskolai munkán kívül valahogyan bizonyos befelé fordulás jellemezte. Házasságunk, családi kapcsolataink egyre gazdagabbak lettek. Egyre több személyes jellembeli, erkölcsi, művészetek felé irányuló vonás került előtérbe. – Hiszen tanítványaink sorsa, gondjai, fejlődési problémái egyre inkább eltereltek a társadalmi harcoktól – és az egyéni, emberi gondok felé fordítottak.

Szomorúan láttam, hogy édesanyám nehezen – de nagy igyekezettel – találja meg az új környezetben s kissé magányos életében a maga helyét, szerepét. Erzsikém és én szétágazó testvéri-rokoni kapcsolatainkat igyekeztünk megfelelően ápolni. Erzsike szüleivel és élő testvéreivel gondozta a családi kapcsolatokat. A szegénységből „magasra” kiemelkedve segítette, támogatta családjuk tagjait. Fölmutatta nekik a fehér zászlót. Íme érdemes volt tanulni, álmodozni; mégis jutott valamire. Becsületes munkájának íme meg lett az eredménye.

Én meg győri és budapesti testvéreim családja előtt bizonyíthattam, hogy nem volt hiábavaló az áldozat. Van munkám, családom; boldogulunk, eredményesen dolgozunk és tisztességesen képviseljük valamennyien a „felvidéki” erkölcsi-jellembeli magatartást, életformát.

Az elmúlt évtizedekben Erzsikének három testvére halt meg, nekem egy – s most a kislányunk is – de mi, többiek tisztességesen helyt állunk. – Bár Feri bátyám családja Budapesten nyomorúságos körülmények között élt, de becsületesen és eredményesen dolgoztak, fáradoztak, fejlődtek.

Munkahelyünkön – az iskolavezetésben is – egyre erőteljesebben érvényesült az államhatalom kommunista erőinek agressziója. A felügyeleti

szervek és a minisztérium illetékesei azonban nem vették észre, hogy az akkori igazgatónk – aki második feleségével élt, családi-erkölcsi gondokkal küszködik. De azért igyekezett jól helytállni – néhány bizalmas munkatársa segítségével. Buzgóságuk azonban olykor visszájára fordult.

Egy alkalommal feleségem hozta be utánam Ady összes verseit, egy bibliapapíron nyomtatott fekete fedelű könyvben. Félig nyitott táskáját a tanári szoba számára kijelölt helyén hagyta. Egy túlbuzgó kolléga feljelentette feleségemet, hogy „imakönyvet hoz az iskolába”. Az igazgató jóakaratóan figyelmeztetett a szabálytalanságra. De amikor bemutattam neki az Ady kötetet – szabadkozva elnézést kért.

Persze az ilyen és efféle vádaskodások gyakran feszült légkört teremtettek. Az 1953. esztendő családjunk életét mozgalmassá tette. Hiszen augusztus közepén megszületett Zoltán fiunk. Ez a tény vigasz is volt nekünk, meg a gondok gyarapodását is jelentette. Feleségem szervezete kissé meggyengülve viselte az elmúlt három év megpróbáltatásait, de bizakodva néztünk a jövő felé. Fialat szervezetének erőtartalékai legyőzték a nehézségeket. Édesanyám meg felélénkülve fogadta az új jövevényt.

Kapcsolataink egyre gyöngültek Budapesttel, a Felvidékkel, a szakemberekkel, a művészekkel. Pedig mi mindketten szerettünk volna kibontakozni a művészetekben is. Ám a vidékiség meglazította a további kapcsolatokat is. Feleségem olykor készített egy-egy vázlatot, de sem grafikai, sem festészeti munkák kidolgozására nem jutott ideje. Tanítványainak szakköri munkáit – sokak meglepetésére – igen eredményesen irányította. Sajnos, kicsi gyermekeink miatt nem mehetett el dolgozni nyári művészeti alkotótáborokba.

Én meg vissza-visszatértem a hadifogságban fölvázolt verseimhez, bár tudtam, hogy ezek publikálása nem jöhetett szóba. Egy-két műfordítással is kísérleteztem orosz nyelvi tanulmányaim idején. Meghatóan és ösztönözően hatott rám, hogy tanítványaim kérésére írtam egy búcsúverset a végzősök nevében, amit jeles zenetanárunk megzenésített – s az énekkar a tanévzáró ünnepségen el is énekelt. – Egy másik alkalommal intézetünk hangversenyének nyitányául megírtam *A szó és a muzsika* című versemet és el is mondtam a rendezvény elején. De ilyesmi ritkán adódott.

Tanítványaink anyanyelvi és idegen nyelvi tanulmányait sokoldalúan és eredményesen fejlesztettem. De az eredményes pedagógusképzésben és az

olvasáson kívül még érdeklődéssel fordultam a természet felé. – A természet mindig megrázkált és csodálkozásra készítetett.

Ezeknek az esztendőknél vidéki élete meglehetősen távol tartott minket a huzakodó politizálástól. Inkább az egyszerű és szegény emberek kulturális és művészeti mozgalmait támogattuk.

Ezekben a nyomasztó esztendőknél a társadalmi életben a kulákok kiiktatása, a szovjet-magyar barátság ápolása és a munkaversenyek látszottak a legfontosabbnak. Legalábbis az állami vezetők részéről. Szó került ugyan a népművelő munka fejlesztéséről, napközi otthonos óvodák nyitásáról vagy a Pécsi Állami Pedagógiai Főiskola eredményes működéséről – de a művészeti életéről alig. Sztálin halála majd Klement Gottwald elhunyt, meg az 1954-es dunai árvizek a kulturális szellemi életet egészen háttérbe szorították. Bár az egyik divatos jelszó volt, hogy „legfőbb érték az ember”, de ezt elsősorban gazdasági, termelési szempontból értékelték. A szellemi értékrend kevés szerepet kapott az akkori, mindennapi életben.

7. NYUGTALANÍTÓ FESZÜLTSEGEK

Miután 1952 nyarán Pécsen az előírt orosz nyelvtanfolyamot elvégeztem, megkaptam a tanári oklevelet az orosz nyelv és irodalom tanítására. Ezért az 1952-53-as és 1953-54-es oktatási években egy osztályban tanítottam is ezt a tárgyat. De 1954-ben már megjelentek a Lenin Intézetben kiképzett egyszakos orosz tanárok. Így én átengedtem nekik ezt a munkát. Szívesen tettem, hiszen ezért a tárgyért bizony nem lelkesedtek tanítványaink.

1954-55-ben a diktatórikus állami és társadalmi vezetés hatására egyre feszültebb lett a légkör hazánkban. Hiszen a diktátorok egymást váltották. Ezeknek az éveknek a társadalmi, politikai eseményei garmadával termelik a nyugtalanságot, a feszültséget a társadalom életében és az egyes dolgozók mindennapjaiban. A sajtó, a rádió részletesen foglalkozott a párt, a nemzetközi békemozgalmak, a munkaversenyek és a kongresszusok eseményeivel. Sokoldalúan ismertették a „felszabadulási versenyek” és a békekongresszusok, a sztahanovista munkaversenyek és a pártoktatás eredményeit.

A márciusi újságcikkek április negyedikéről és hazánk felszabadulásának 10. évfordulójáról szóltak és „örök hálát” zengtek Leninnek – Sztálinnak – Rákosinak. Aztán május elsejének tisztelegtek.

Megemlítették ugyan, hogy Kaposváron új tanítóképző épül, sőt júniusban köszöntötték a pedagógusokat. De a központi téma a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a DISZ kongresszus és a tsz-ek pártszervezeteinek a munkája volt. Sokat foglalkoztak azzal is, hogy Magyarország városai 10 éve szabadultak föl – és ezért örök hálával tartozunk Szovjetúniónak. Mindenkinek ügyelnie kellett arra, hogy vélekedése, magatartása megfeleljen a párt követelményeinek.

Így aztán értelmiségi rétegek egyedei úgy viselkednek, olyan magatartást tanúsítanak, hogy az megfeleljen a párt által képviselt elveknek.

Mi pedig Erzsikémmel – borongva gondoltunk a festészet esztétikai követelményeire, a költészet, az esztétikai tanulmányok, a novellák, regények, drámák alkotásainak értékrendszerére – és lehajtott fejjel végezzük mindennapi feladatainkat. Persze vannak, akik ezt buzgón végzik.

Nem csoda, ha egyesek megfelfohóznak, amikor Dantét, Goethét, Dosztojevszkijt, Adyt, Babitsot vagy éppen Krúdyt olvasnak – netán Martin Ferenc vagy Bernáth Aurél alkotásainak vagy Kodály, Bartók zeneműveinek szellemét csodálják.

Az 1954-es esztendő Erzsikémnek újabb feladatokat adott. Ebben az évben szervezte meg a Dombóvári Járási Kultúrház képzőművész szakkörét – felnőttek és diákok számára. Szívesen és sikeresen tanította őket rajzolásra és festészetre. Több mint másfél évtizedig foglalkozott velük.

Bennem meg motoszkált, hogy vajon mikor látogathatok el Kassára érettségi találkozóra – vagy Bárcára, legalább egy méceszt gyűjtani édesapám sírján.

És vajon milyen sors vár felnövekvő gyermekeinkre, majdani unokáinkra? Vagy majd megöregedő családunkra?

Kevéske szabad időnkben mindketten sokat és szorgalmasan foglalkoztunk fiaink nevelésével. Bandit készítettük elő az „iskolai” munkára; Zoltánt szívós és hosszas gyakorlással megtanítottam az r-hang helyes képzésére. Mert ő bizony eleinte raccsolt. Amikor csak lehetőségünk nyílt beszélgettünk, játszottunk velük; énekelgettünk nekik. Sok mesét

Fiaink: Bandika és Zotyika 1954. őszén

mondunk nekik és tanítottuk őket mesélni. Legkedvesebb közös időtöltésünk volt – természetesen – a játék.

Persze 1955 ősze ránk vetette a maga szomorú árnyékát is. Erzsikém édesapja hirtelen megbetegedett és hamarosan meghalt. Igaz, hogy az I. világháború harcosai – különösen a doberdói csatározások – rokkantságára juttatták, mégis a rákbetegség végzett vele. Feleségem igen fájlalta, hogy nem festette meg édesapja portréját – mint ahogy megalkotta édesanyja és testvérei arcképét. – Így aztán ismét szegényebbek lettünk.

8. A SZÜLŐFÖLD SZÓLÍTÁSA

Hazánkban az 1956. esztendőben tovább feszülnek a politikai, társadalmi, gazdasági ellentétek. A vezetés változatlanul szorgalmazza az ipari és a mezőgazdasági termelés fejlesztését, de viták és feszültségek jelentkeznek a kommunista párt vezetésében is. A sajtó és a rádió sokoldalúan szorgalmazza, a mezőgazdasági termés betakarítását, de a politikai bizottság részletesen beszámol a Központi Vezetőségnek a vitás kérdésekről. Júniusban Rákosi Mátyást fölmentették az első titkári tisztség alól és az irányítást Gerő Ernő vette át. A mi családunk figyelmét az a hír keltette fel, hogy esetleg lehet útlevelet szerezni egy csehszlovákiai utazáshoz. Édesanyámmal együtt

azonnal beadtuk a kérvény és szerencsére meg is kaptuk az útlevelet! Tehát azonnal felkészültünk, hogy a nyáron ellátogatunk szülőföldemre. Erzsikém itthon maradt a gyerekekkel, én pedig édesanyámmal augusztusban útra keltem egy kéthetes felvidéki látogatásra. Hatodikán elindultunk Kassára.

Tíz évi távollét után újra itthon. A távolból előtűnő falvak és a város látványa megdobogtatja szívemet. Úgy érzem, igazából nem változott semmi! Vagy mégis? Az új házakkal együtt a régi környezet változatlan összképet fest. Rokonaim erőteljesen megváltoztak. Nénéim ősz, megfáradt emberek; unokaöcsém meglett férfi. Keresztanyám sírva borul a nyakamba: „Fiam, hogy megöregedtél!” – megdöbbenek. A Rákóczi körúton magyar és szlovák mondattörödékek hömpölyögnek az esti hársfasorban.

A hivatalos kötelességek teljesítése – rendőrségi jelentkezés, pénzváltás – egy fél napot elvitt. Délután a Csermelybe és a Bankóra látogattunk el. A Hernád völgyében a Kárpátok felől hűvös szél fűtyült.

Másnap édesanyámmal ellátogattunk a szomszédos faluba Bárcára, édesapám sírjához. A sír gondozottan, őszinte nyíltsággal fogadott. Őrizte és földézte gyermekkoromat, gimnáziumi tanulóéveimet. Minden mosolyával és könnyével, minden árnyékával és sugarával. Családunk itt élt egy negyed századon át.

Másnap meglátogattuk a kassai Dómot, amely csodálatos épületet. A templom 55 méter hosszú, 30 méter széles, a főtorony 70 méter magas. 163 lépcső vezet föl a csúcsra. – A főoltár szinte üres. A gyönyörű szárnyas oltároknak csak a helye van meg. A háromhajós gótikus templom összhangulata – nekem még mindig a régi.

Lenn a kriptában négy koporsó található. A középsőben II. Rákóczi Ferenc, felesége Zrínyi Ilona és a fiuk, József fekszik. Tőlük balra Sibrik Miklós kancellár, tőlük jobbra gr. Eszterházy Antal tábornok. – Hátrább egy koporsóban Bercsényi Miklós és felesége Csáky Krisztina. A koporsókon most is friss koszorúk tömege. – Történelmünk vas-alakja mindenütt árnyékban jár.

A következő három napom azzal telik, hogy ellátogatok Jóska bátyámhoz Pozsonyba. Körbe a Táttra alatt utazom és a Vág völgyében leereszkedve érkezem a történelmi városba. Jóskaival egy kollégiumban laktunk Budapesten egyetemi tanulmányaink idején. Jóska mérnök és a csehszlovák szakembereket Indiában képviseli.

Másnap délelőtt megtekintettük a várost. A várat, a dómot, a XIV-XV. századból való épületeket; a könyvtár, a színház a régi városháza is őrzi azt a történelmi hangulatot, ami egy fővárost jellemez. A vén Duna partján elterülő öreg Pozsony bensőséges, régies hangulatot áraszt.

Az emberek ajkán szlovák, magyar és német szó pereg és ez egy kis nemzetközi légkört közvetít. Aztán az éjszakába nyúló bensőséges, áradó beszélgetést folytatunk, mert a tizenkét évi kihagyás sok érdekes, fontos témát kínál.

Másnap reggel – ugyanazon az útvonalon, amely a Táttra alatt vezet – visszatértem Kassára. Ahogy járom ezt az országot, egyre tisztábban látom, hogy a feltörekvő szlovákság, a régi csehek mellett kétféle magyarságból él. Egy tényleges és egy névleges magyarságból. Az előbbi csalódott és keserű, az utóbbi darabos és bizonytalan. Mondván: hát élni, élni kell...

Délután és este régi osztálytársaimmal és barátaimmal találkoztam. Mivel még több napunk volt szabadon, ellátogattam a többi barátomhoz, hogy követlen impresszióim legyenek a Felvidékről és az itteni magyarság életéről. – Először dr. Danisékhoz látogattam Feledre.

Ez a városka éppen olyan, ahogy elképzeltem. Csak kisebb. Félig falu, félig város. De az emberek itt is kíváncsiak, gyanakvók, sőt dicséretesen igényesek. És többségében magyarok. Úgy tapasztaltam: az itt élőknek a helyzete pillanatnyilag jobb, mint Magyarországon a kisvárosban élőknek.

Másnap, vonatra szállván, Tamással ellátogattunk Rimaszombatba, Gömör egyik fővárosába. A városka mintegy nyolcezer lakosú; eleven, lüktető település. Jó hallanom az emberek ízes, palóc beszédét. Legnagyobb csodálkozásomra találkoztam itt öt egykori kollégistával, akik a budapesti egyetemeken végeztek orvos, mérnök vagy állatorvosként.

A városka 1882-ben alapított múzeumában az általános anyagon kívül érdekességekkel találkoztam. Így Tompa Mihály személyes följegyzéseivel, leveleivel, Mikszáth Kálmán tréfás versével vagy Jókai Mór venyigéből készített állatfiguráival. Meglepőek Madarász Viktor, Rudnay Gyula és Ferenczi Károly portréi. Megállapíthattam, hogy ismerőseimben és családjaikban igen elevenen él a szülőföld és a magyar nemzet iránti szeretet.

A hét végén – szombaton – újra elmentem a bárcai temetőbe búcsúzni édesapám sírjához. Apám sírkövén ülve jegyeztem föl a két hét alatt szerzett legfrissebb impresszióimat. A hosszas esti beszélgetések alapján kiderült,

hogy az én őseim – apai és anyai ágon egyaránt – jelentős német és szláv vér keveredésével alakították és fejlesztették életüket. Hiszen pl. apai nagyapám – aki műbútor asztalos volt – és Amerikában is járt, otthon a feleségével leginkább németül beszélt. Sőt az 1860-as években német nyelvű folyóiratokra fizetett elő. Apai dédapám – úgy tudják – molnár volt Szepesolasziban. És nemesi család tagja volt. Apai nagyanyámról meg kiderült, hogy a szepességi Görgey famíliánál nevelkedett.

Édesanyám meg úgy tudta, hogy anyai ágon a dédanyám bátyja eperjesi református püspök volt. – A történelem az egyes generációk különös mozgását, kapcsolatait mutatja.

9. AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

Augusztus végén érkeztünk vissza Kassáról Dombóvárra. Útközben, meg a hazaérkezés utáni hetekben valami furcsa, lefojtott feszültséget éreztem a politikai – társadalmi életben. A rádió és az újságok közleményei szorgalmasan és megfelelő hangsúlyokkal számoltak be mind a Szovjetunió, mind a magyar politikai változásokról. Sztálin halála után igen szorgalmas és változékony lett a párt politikai és diplomáciai élete. A mi társadalmi megmozdulásainkat az ifjúság szervezkedése és a párt különféle törekvései, célkitűzései jellemezték.

Október 6-án Moszkvában Mikoján és Szuszlov részletes megbeszélést tartott Gerővel és Kádárral. Ugyanakkor nálunk újra temetik Rajk Lászlót és három társát a kerepesi úti temetőben. A párt nagy rendőri készültséget biztosít, de az egyetemisták így is kitartóan tüntetnek a sztálinizmus és az ÁVH ellen.

A következő napokban letartóztatják Farkas Mihályt; Nagy Imrét meg visszaveszik a pártba. Gerő és Kádár egy kormánydelegáció élén egyhetes látogatásra Belgrádba utazik Titóhoz. – A Műszaki Egyetem egyik kollégiumában tüntetést ígérnek, ha követeléseiket nem teljesítik, a másik kollégium 15 pontosan határozatba foglalja szociális jellegű követeléseit.

A magyar kulturális, szellemi élet forrongó katlan. A Műszaki Egyetem aktuális politikai kérdésekről vitatkozik. A Petőfi Körben és egyéb „körökben” ugyancsak vitafórumokat rendeznek. Az sem véletlen, hogy a Katona József Színház Németh László: Galilei c. drámáját tűzi műsorára.

A legtöbb fontos esemény Budapesten történik; a vidék vár, drukkol vagy helyesel. Úgy érzem, népünk történelmében újra megjelent – a kül-ső hatalmak közvetítésével – az első és a második „Trianon” következményeinek hangulata. – A tüntető csoportok fő követelménye az volt, hogy a szovjet katonaság vonuljon ki Magyarországról.

Minket és pedagógus barátainkat szeptember első heteiben nagyon lekötötték a tanévnytás teendői meg a tanítóképzés sokféle és változékony feladatai. Sőt a mi családunkat az is nagyon foglalkoztatta, hogy Bandi fiunk most kezdte el iskolai tanulmányait. – Az óvodai csoportok foglalkozásain már a tavalyi tanévben részt vett. Sikeresen. Most azt figyeltük és segítettük, hogy megfeleljen a követelményeknek. Patronáltuk, hogy mielőbb megtanuljon olvasni.

Mégis – a mindennapi élet és az ország eseményei egyre nyugtalanítóbbak lettek.

Októberharmadikáján különösfeszültséget, lüktető készülődést, konok elszántságot és valamiféle vihar előtti csöndet éreztem elhatalmaskodni az egész országban.

Az értesítéseket, a nyugtalanító híreket visszafogottan adták tovább az emberek egymásnak. Mert hát ki tudja, hogy kicsoda és miféle kapcsolatban van a pártemberekkel – meg a tőlük két kilométerre található szovjet katonai laktanya lakóival. Csak nem fog robbanni valami...

Istenem. Hiszen csak egy évtizede hallgattak el a II. világháború fegyverei.

A tizen- és húszon-éves fiatalság soraiban igen nagy volt a nyugtalanság.

Igazgatónkat a minisztérium Budapestre hívta – megbeszélésre. Legalábbis ő ezt mondta. És sürgősen elutazott. Engem figyelmeztetett, hogy határozottan ügyeljek a rendre, a nyugalomra! És – magamra hagyott a 32 tagú tantestülettel meg a mintegy 250 nyugtalan tanítóképzős diákkal.

Három nap sem telt el – és Budapesten s az országban kirobbant a forradalom! A hazai és a külföldi rádiók éjjel-nappal harsogták a híreket a csoportosulásokról, a felvonulásokról, a harcokról és a halottak számáról.

Hát hogy én most miért nem lehetek ott, Budapesten! Az egyetemistákkal, a magyar katonákkal. De hát a feleségem, a fiaim, az édesanyám...!?

A forradalom harmadik napján a mi diákságunk – többségében lányok – összegyűlt a kultúrteremben és küldöttségük tudatta velem, velünk, hogy ki akarnak vonulni tüntetni meg tiltakozni a főtérrre, a szovjet emlékműhöz.

Erre összehívtam a tantestületet. Megállapodtunk, hogy igyekszünk a fiatalságot lebeszélni a kivonulásról és a tüntetésről. Majdnem egy óráig győzködtünk velük, de – sajnos – nem sikerült meggyőznünk őket.

Én időközben üzenetet kaptam a szovjet laktanya parancsnokától: ha az ifjúság ki mer vonulni és tüntet, szétlövik az iskolát!

Eszembe jutottak a II. világháborúban átélt bombázások, az égő foszforos bombák, s megszállt a rettegés. (Érdekes – gondoltam – hogy a szovjetek milyen gyorsan tudomást szereztek a diákság szándékairól! Nyilván volt a mieink között beépített spicli!)

Nem tehattünk mást. Dél tájban osztályonként felsorakozott a diákság és az osztályfőnökök, a tanárok vezetésével kivonultunk! Reméltük, mivel a diákság többsége leány, hogy az oroszok majd nem lőnek ránk!

Mire tanulóink a főtérrre értek a szovjet emlékoszlophoz, az már nem volt a helyén. Azt már a mezőgazdasági dolgozók traktorokkal ledöntötték. Ifjúságunk megállt a téren; lelkesen elénekeltük a Szózatot, aztán fegyelmezett sorokban visszatértünk az iskolába. Bejelentettem nekik: intézkedtem a vasútnál, hogy a kollégisták mielőbb hazatérhessenek.

Tüstént lementem a vasútállomásra. Az állomásfőnök megígérte, hogy egy-egy pótkocsit kapcsol délután a Szekszárd és Pusztaszabolcs felé induló szerelvényekhez – s a kollégisták hazautazhatnak.

Valóban hazaküldtük a kollégistákat – az ifjúság többségét. Így mi aztán megkönnyebbülhattunk. Megígértem: visszahívjuk őket, ha lezárulnak az események.

10. NOVEMBER. LECSENGŐ FORRADALOM

Áradó öröm és fojtogató aggodalom óránként váltják egymást bennem. Kétségtelen, hogy a nemzet egységes és lelkes forradalma eddig győzött. Az a kérdés, hogy az orosz fegyverek óriási túlerejének árnyékában meg tudjuk-e védeni ezt a tiszta forradalmat? A világ színe előtt cselekszünk. Szándékunk és ügyünk mindenki előtt tiszta. Az igazság előtt – talán – az erőszak is kénytelen meghátrálni.

Belül minden erővel védeni kell a forradalom tisztaságát. Minden önző érdek, meggondolatlanság, felelőtlenség, hatalomvadászat és kishitűség

ellen. Mindenkinek védenie kell a forradalom eredményeit – különben eláruljuk a hősi hallottak hatalmas véráldozatát. – És az igazságot.

Az oroszok tovább vonulnak fel ellenünk. Gyülekeznek. A kormány – helyesen – kinyilvánította az ország *semlegességét*. Olyan álmot beteljesülése villant a nemzet elé, amelyért a felelősök annyiszor küzdöttek!

Az események és az orosz tankok a szívemig dübörögnek. Aggódva várom a fejleményeket.

A felelősség mindkét részről óriási! Nem engedhetünk utat sem a boszúnak, sem a hatalom szélsőségeinek! Mindebből tisztán bontakozik ki az ember! Nemzeti, erkölcsi és európai értelemben!

Családunk életének napjai itt, vidéken változatlanul feszült körülmények között telnek. Nincs értelme Budapestre utaznom – meg lelkiismeretem nem is engedne.

Igazgatónk visszaérkezett Budapestről. Megelégedéssel értesült az itthoni eseményekről. Főképp azt helyeselte, hogy a kivonuló diáksággal mi pedagógusok is együtt mentünk. Örült, hogy a kollégista diákokat sikerült „idejében” hazaküldenünk! Ő a budapesti eseményekről ugyanazt mondta el, amit a rádió is felsorolt. Várnunk kell – mondta – majd kialakul a helyzet.

A mi családjunkban is fölvetődött a „nyugatra” menekülés gondolata. De szegény anyám már nem akart erre vállalkozni.

Ő már nem!

Ha menni akartok, menjetek. Én már nem megyek sehová! Hetven éves vagyok – és nem tudok németül. Miskolc, Bács, Kassa és Budapest után eljöttem veletek Dombóvárra. Már nincs értelme elmennem idegen országba. Megnyugtattuk. Mi sem megyünk!

November negyedike lett. Mikor e sorokat írom, népünk egyik legnagyobb katasztrófája játszódik le. Tíz nap óta remény és csüggedés, bizakodás és rémület szinte óránként váltják egymást szívemben.

Zilált vagyok, fáradt és csontomig érzem hatolni a hideget és a pusztulást.

Lakásunk előtt két orosz tank őrzi az éjszaka halálosan dermedt csöndjét. Ágyúcsövük fenyegetően mered az éjszakára. A rádió pedig szinte félóránként mondja, hadarja a borzalmas hírsorozatot. A világ minden nyelvén szörnyülködve beszél az éterben valamit. A világ sajnál minket.

Bámulattal adózik hősiességünknek. Dicsér, magasztal, szánakozik, háborog – és nem tesz semmit! Semmit.

A két tank óránként nagy zajjal megindul. Lemegy a vasútállomásig, aztán visszajön és megáll. Ezt ismételi óránként.

Itt nincs fegyveres harc, de Budapest lángokban áll. Az ország népe pusztul – szinte percről percre.

Éppen az előbb dörrent egy lövés az ablakunk alatt. Vajon kire lőttek és miért? Este nyolc óra van.

Az éjszaka halványan csillagos és kísértetiesen, komoran fekete. –

Másnap délelőtt odamerészkedtem az egyik tank gazdájához. Meglepetten láttam, hogy a vezetője afféle „tejfeles szájú” fiatalember. Lehetett vagy tizenhét éves.

– Miért gyakorlatoznak itt – vagy mire várnak? -kérdeztem. Ferde vágású szeme rám mosolygott. Mi nem maradunk itt. Mi a Szuezi csatornához megyünk.

– De hiszen ez nem erre van – és ráadásul igen messze!

– Nem baj. Mi biztosan jól megyünk. Hiszen a parancsnokunk megmondta!- Különben nem nagyon akart társalogni velem.

– Fiaim nagyon érdekesnek találták az egészet – és nem értettek az egészből semmit. A feleségem viszont nem helyeselte, hogy én a tankosokkal társalgok.

– November vége felé a győztes magyar forradalom kétségbeesetten védekezett. Politikai szatírának is erőltetett volt az, amit 25-én este a magyar rádióban végighallgattam. Kádár János és a kormány tagjai tanácskoztak a munkástanácsok küldötteivel. A rádióban elhangzott nyilatkozatok és felszólalások meggyőzően bizonyították a gondolkodó emberek előtt a következőket:

1/ A Kádár kormány a Szovjetunió bábja; még a munkások sem bíznak benne – s ezt a küldöttek felszólalásaikban meg is mondták.

2/ A felszólalók határozottabban, műveltebben és magyarabban szóllottak, mint a kormány emberei. Hiszen Kádár János és Apró Antal miniszterek felszólalásaiban számos goromba nyelvi magyartalanság is szerepelt. Hogyan vezethetnek egy népet félművelt és szűklátókörű, hatalmukhoz korlátlanul ragaszkodó miniszterek? Vagy ők csupán külső rányitás emberei?

3/ A nyolc napja tartó országos sztrájk teljes gazdasági összeomláshoz vezetne. Ezért a munkástanácsok küldöttei a munka felvétele mellett döntöttek. – Tehát nem azért, mert a kormány teljesítette a követeléseket, hanem mert a munkások egészében érzik népünkért a felelősséget. – Különb politikusok, mint a miniszterek.

Ami pedig NAGY IMRE volt miniszterelnökkel és társaival két nappal ezelőtt történet, az visszaidézi a középkor emberrablási rémtörténeteit – a maga tragikus valóságban. Kádárék kormánya november 21-én írásban is szavatolta azt, hogy Nagy Imre és társai /kb. 20 ember/ minden veszély nélkül elhagyhatja a Jugoszláv Követséget és bántatlanul hazatérhet otthonába. S mi történt? Miután elhagyták a követség épületét, az orosz páncélautók körülvették gépkocsijukat, s az orosz katonai parancsnokságra kényszerítették. Onnan aztán ismeretlen helyre vitték őket. – Persze, a magyar rádió azt jelentette, hogy Nagy Imréék saját kérésükre a Román Népköztársaságba távoztak.

Íme! Ennyit ér a Kádár kormány ígérete – s így mondanak igazat a hivatalos nyilatkozatok. Így lehet embereket elrabolni a XX. században Európa kellős közepén.

Az országban teljes a zűrzavar, halálos a birkózás! A magyar nép kezében nincs fegyver. Eszmei és politikai harcot vív az orosz fegyveres túlerő és a terror ellen.

Müncheni jelentés szerint eddig 75 ezer ember menekült ki Ausztriába. Félelmetes. Naponta ezrével mennek át az emberek.

A természet is különösen viselkedik. Napokkal ezelőtt kb. 10 cm. vastagságú hótakaró terült a vidékre. Valósággal tél lett egyik napról a másikra. Még a természet is fagyosan nézi a magyar forradalom eltiprását.

11. UTÓREZGÉSEK

Ötvenhat végén és ötvenhét elején lényegében semmi sem változott. A forradalmi Magyarország forradalmi hangulatban élt. Várt. De vajon mit tud kívánni?

Az október 23-án kezdődő forradalmat már kétszer elárulták. Egyszer október 23-án Gerő Ernő, másodszor november 4-én Kádár János.

Ugyanis November 4-én hajnalban rohanták meg Budapestet másodszor az oroszok. Ekkor három és fél napig nehéz tüzéséggel lőtték a védtelen várost. – Szemtanuk azt mondják, hogy Budapest jobban elpusztult, mint a II. világháborúban az ostrom idején.

A halottak számát október 23-a óta 50 ezerre becsülik az ország területén! Megdöbbenő. Ötvenezer magyar halott! És a zsarnokok mégis itt vannak

S a legtragikusabb az a tény, hogy a Kádár kormány most akarja eladni a magyar forradalmat. Gyalázkodik, s az egyetemes magyar nép szent és hősi forradalmát cinikusan fasiszta felkelésnek meri nevezni!

Budapest népe úgy összeforrt, a magyar nép olyan egységes a jelen forradalomban – mint talán még soha történelme folyamán. Ez az egyetlen, ami biztató. – A tíz napja tartó sztrájk véget ért, de az emberek nem dolgoznak. A forradalom él, a forradalom mégsem ért véget.

– Testvéreimről és családjukról semmit sem tudok. –

Tegnap – december 4-én – Budapest újra tüntetett. De csak az asszonyok vonultak fel a Hősök terére, gyász-szalagosan, virágokkal – annak emlékezetére, hogy egy hónappal ezelőtt rohanták meg az oroszok másodszor Budapestet. A jelentések szerint az orosz tankok úttjukat állták a fegyvertelen asszonyoknak. De ők nem ijedtek meg. Hosszas tanakodás után vagy száz asszonyt a hősök emlékművéhez akartak engedni – a virágokat elhelyezni. De amikor ezek előtt megnyitották a kordont, a többiek is utánuk tódultak. Ebben a feszült helyzetben érkezett a térre két orosz tábornok és München belügyminiszter úr. Ők aztán hosszas tanakodás után valamennyi asszonyt engedték fölvonulni.

Megjegyezték, hogy India követe éppen akkor hajtott arra gépkocsiján. Hát jókor! Láthatta, hogy az orosz „hősi” hadsereg tankokkal vonul fel az asszonyok ellen!

A csüggedés és bizakodás naponta cserélnek helyet lelkemben. Kis nép vagyunk – nagy hősökkel. De – sajnos – egyedül vagyunk.

Az Ausztriába menekültek száma a 110 ezret is meghaladja; közülük pedig 30 ezer a 14 éven aluli gyermek. Ijesztő!

Deportálások is voltak! Megbízható számadatokat nem tudok, de ezrekre menő ártatlan embert deportáltak Olaszországba, mert magyar mert lenni Magyarországon. Németh Károlyné kartársnőm ötödéves vegyész mérnök hallgató egyetemista öccsét például elvitték. Ungvárig tudott róla.

Dombóvárról a forradalmi tanács kilenc emberét – akik a világon semmit sem ártottak senkinek – elvitték az oroszok. Négy katonatisztet sikerült a kaposvári börtönből kiszabadítani és hazahozni. Ebben nagy része volt a dombóvári központi munkástanács erélyes és szívós követelésének és nyomozásának. De a további öt ember hollétét nem sikerült eddig kideríteni. Íme: a XX. század; még ha forradalom van, akkor is gyalázat. Dombóvár mégis gyámoltalan kissé. Most is álmos, közömbös; nem járta át az itt élő emberek szívét a forradalom tüze. Az emberek csak sejtik, nem élik a forradalmat. –

- Szerettem volna feljegyezni minden fontos, jellemző eseményt. Sajnos, nem volt hozzá sem lehetőségem, sem lelkierőm.

Testvéreimről és családjukról hír érkezett. Élnek; nem történt családjuknak különösebb baja. Bár Ferenc bátyám sógorát elvitték az oroszok, amikor egy üres kannával a Dunára ment vízért.

Közben a dombóvári munkástanács öt tagja hazaérkezett öt heti fogság után. Az egyik elhurcolttal – Kováts Istvánval – személyesen beszélgettem. Elmondta: gépkocsin vitték el és vissza is hozták. Innen Ungvárra, majd Sztríj-be vitték őt, ami Lembergől 15 kilométerre van. – Közben a hivatalos szovjet nyilatkozatok tagadják a deportálást. – Kováts István elmondta, hogy Ungváron körülbelül ötezer magyar fogoly volt. Kijelentette, hogy mindvégig igen udvariasan bántak velük. Nem bántalmazták őket. Ismételtelen kihallgatták, s a kihallgatásról mindig jegyzőkönyvet vettek fel. Mivel nem tudtak semmi különösebb bűnt rájuk bizonyítani, hazaengedték őket. – Úgy hallottam, hogy Németh Károlyné öccse is hazaérkezett. Ebből arra lehet következtetni, hogy a deportáltak közül sokakat hazaengedtek. De vajon valamennyit visszaengedték-e?

Néhány epizód, amit szemtanuktól hallottam:

A dombóvári városparancsnokság vaskapuja előtt mosolyogva áll az orosz őr. Hat-hétéves gyerekek mennek arra – kezükben botokkal. Lehetnek vagy ötven. Mikor meglátják az orosz katonát, ütni kezdik. Botjuk nagyokat puffog a köpenyen. Az őr játéknak veszi a dolgot. A gyerekek kacagnak, ő is nevet. De azért tanácsosabbnak látta a kapu mögé húzódni. A gyerekek azonban bementek utána – és egyre szorgalmasabban paskolták botjaikkal. Az őr végül kénytelen volt kituszkolni a gyerekeket az utcára, aztán becsukta a kaput.

Íme, ez az epizód is bizonyítja, hogy mit éreznek a kis gyerekek az orosz katonák iránt. Persze, ők még azt hiszik, hogy amit éreznek, azt a világ tudomására hozhatják.

Vagy: egy suhanc csúzlival rálőtt az egyik orosz tankra. Nyilván hetke tréfa volt, de az oroszok elvitték a fiút és becsukták. Az apja másnap hosszas vita után kapta vissza a fiát. Úgy látszik, az oroszok a csúzlit is veszedelmes fegyvernek tartják.

Árad a külföld felé a menekülők serege. Az Ausztriába menekültek száma már 150 ezer! Ijesztő!

A kormány egyre szívósabban igyekszik kezébe kaparintani a hatalmat. Propagandát, erőszakot, megfélemlítést egyaránt igénybe vesz.

December 30-án, vasárnap reggel Dombóváron számos plakát jelent meg. Az írások a Kádár-kormányt és rendszerét dicsőítették. Külön szólt egy plakát a tanulókhoz is biztatván őket, hogy ne higgyenek a „fasiszta”, hazaáruló pedagógusoknak! Csak a kormányhű pedagógusokat támogassák! – Mondanom sem kell, hogy már délelőtt 10 órakor egyetlen ép plakátot sem találtam a városban. Mindegyiket letépték vagy legalább a felét leszakították! Íme a közvélemény így reagált a kormány propagandájára. – A plakátokat éjszaka ragasztották ki ismeretlen egyének.

Az a gyanúm, hogy talán maguk a rendőrök – vagy sok rendőrruhába öltöztetett ÁVH-s. – Magam is ismerek két ÁVH-s nyomozót, akik most rendőrruhában járnak.

A kormány másik sunyi manővere az a rendelet, amely a munkásoknál és a tisztviselőknél lehetővé tesz számos elbocsátást. Az igaz, hogy nincs szükség ennyi ellenőrré és különféle jogcímen tartott hivatalnokra, mint eddig. Az a baj azonban, hogy e rendelet leple alatt a kormány el fog bocsátani állásából sok forradalmi beállítottságú egyént – vagy aki exponálta magát a forradalomban. Mindenképpen veszedelmes fegyver. Az állástalanságtól, a nyomortól sokkal többen félnek, mint akár az orosz fegyverektől vagy a haláltól.

Az iskolákban újra folyik a munka. A szaktárgyak elemzése, a gyakorlati oktatás áll a középpontban. A forradalmat, a lezajlott eseményeket lehetőleg senki sem hozza szóba. Úgy hallik, nem is tanácsos!

Az 1956-57-es tanév nemsokára befejeződik.

12. 1958-1959

– A forradalom utáni esztendőök változatlanul kábulatban teltek. A halottak és a külföldre menekültek kissé megritkították a cselekvő fiatalok és a tettekész csoportosulások sorait. A kádár kormány pedig kitartóan végezte megtorló munkáját. Érezte maga mögött a szovjet fegyverek biztosító erejét. Akit csak lehetett megrágalmaztak, börtönbe vetettek, elítéltek vagy éppen kivégeztek. A munkahelyeken elhallgattatták – ha kellett állásuktól megfosztották – a bátran, nyíltan szólókat.

Az iskolákban lefogott hangon, kötelességszerűen folyt a munka. Ha szóba került a forradalom, nagyon megnézték a bátrak is, hogy ki hallja véleményüket.

Igazgatónk – részben beteg felesége, részben „tagkönyvcseréje” miatt álláshelyet változtatott. Egy másik városba ment dolgozni. Új igazgatót kaptunk, aki jobban tudott „alkalmazkodni”.

Tanártársaim változatlanul szorgalmasan, okosan és tisztességesen dolgoztak.

A magam igazgatóhelyettesi munkája senkinek sem okozott gondot. Ebben a beosztásban egy évtizedet tudtam magam mögött.

1959 tavaszán Ferenc bátyám sógorát hazaengedték a deportálásból. Ugyanis a 180 cm. magas, erős férfi lefogyott 30 kilóra. Ilyen gyengén már nem tudták dolgoztatni az oroszok a bányában.

Fiacskáink még annyira gyerekek voltak, hogy az egészből semmit sem értettek; bár a nyolc éves Bandika már szorgalmasan érdeklődött, hogy miért, minek, hová, kicsodák stb. De az összefüggéseket nem értette.

Édesanyám indulatos volt. Elkeseredett és szomorkodott.

Feleségem nagyon aggódott. Félt, hogy a forradalmi mozgás az idegen katonák, a lelkiismeretlen állami, társadalmi vezetők sok kárt tesznek hazánk lakosságának életében. Főképp a szegény emberek, a falusiak életkörülményeinek sorsa miatt aggódott. Meg aztán egyik nővérének jövője miatt szomorkodott, aki hivatásos katona férjével Ausztriába menekült. Sőt úgy hírelett, hogy esetleg Ausztráliába vándorolnak ki. – De siratta Marika nővérének férjét is, akit elvittek „málenkij robotra” és úgy tűnik, soha nem tér vissza. Ismerősei úgy tudták, hogy nem bírta a robotot és belehalt.

Mindezek miatt is feleségem az alkotói munkához menekült és jelentkezett nyári, művésztelepi munkára.

1958 júliusában két hétre Tokajba ment nyári művésztelepre. Ott eredményesen festett. Elsősorban tájképeket alkotott, mert az ottani táj nagyon változatos, érdekes és ihlető volt.

Egy hétre én is elmentem s meglátogattam a művésztelepet. De a festményeken és grafikákon kívül sokat gyönyörködtem a tokaji és Tisza menti tájban.

Az 1958-59-es tanévben a minisztérium szakemberei sokat foglalkoztak a magyar tanítóképzés ügyével. Az elemzések megállapították, hogy a szín-vonal és a szellem nem felel meg korunk követelményeinek. Erőteljesen szorgalmazták a felsőfokú – illetőleg a főiskolai képzés bevezetését. Több megbeszélés és szaktanácsadás után a minisztérium úgy döntött, hogy az országban működő 24 tanítóképző helyett szerveznek tíz, illetőleg tizenként felsőfokú tanítóképzőt. Sőt az óvónőképzőket is megreformálják.

Ez a döntés meglehetősen nyugtalanságot szült a működő tanítóképzők tantestületeiben. A dolgozók állása így bizonytalanná vált.

A minisztérium azonban megfelelően cselekedett. Kidolgozta a felsőfokú képzés tantárgyi- és vizsgarendszerét. A négyéves képzést egy évvel megtoldotta, illetőleg elrendelte bevezetni az érettségire épülő hároméves felsőfokú képzést. A pedagógusokat biztosították, hogy megfelelő munkahelyről gondoskodnak számukra.

Ezek a változtatások a mi életünkben is újra föltették a kérdést: mikor, hogyan és hol fogunk dolgozni a következő szeptembertől!? Hiszen úgy hírlett, hogy Dombóváron megszűnik a tanítóképzés. Úgy látszik, el kell hagynunk ezt a várost, pedig az elmúlt évtizedben megszoktuk, megszerettük. Virágzó, fiatal életünk fontos színtere lett.

13. ÚJ MUNKAHELY KAPOSVÁRON

1959. áprilisában megjelent nálunk egy rokonszenves, határozott férfi: a jövő kaposvári tanítóképző leendő igazgatója. Érdeklődött, hogy vállalnék-e munkát a szeptemberben induló felsőfokú tanítóképzőben.

Szívesen igent mondtam, de feltételeimet is előadtam. Közöltem, hogy akkor, ha a feleségemet is alkalmazzák, s ha kapunk egy lakást.

Megígérte, hogy igyekeznek: lesz lakás is, ha nem is azonnal! Egyébként leendő főnököm azt is előadta, hogy innen Dombóvárról a következő tanévre átvinnék a negyedik osztályt. A tanulók a gyakorlóévet is ott teljesítenék és ott képesítőznének. Egyúttal mi elkezdenénk az új felsőfokkal az első évet – a későbbi részletezés szerint. A mi feladatunk elsősorban a szaktárgyi ismeretek és a velük kapcsolatos módszertani eljárások ismertetése és elsajátíttatása lenne. Így tehát családunk élete jövőre sorsa újabb változások elé néz. Sikeres tevékenységünk érdekében nagy figyelemmel kísértük azokat a híreket, értekezleteket, szacikkeket, amelyek a felsőfokú tanítóképzés megszervezésével, kialakuló szaktárgyi, módszertani munkájával kapcsolatosak.

Érthető volt, hogy Kaposváron létesül az új felsőfokú tanítóképző. Hiszen Dombóváron – halványan -még mindig érezhető volt az apák nevelési szelleme. Kaposváron pedig a nemrég alakult középfokú intézet már új szemléletet, szellemet képviselt.

Reménykedtünk mindketten, hogy nevelői munkánkban ismét előbbre léphetünk. Bár a középfokú tanítóképzésbe már jól beledolgoztuk magunkat, de Kaposvár újabb felemelkedést jelent. – Az elmúlt évtizedben megismertük ugyan néhány jó barátunkat is, de Kaposvár – mint megyeszékhely ígéretesebb élet-és munkakörülményeket jelent majd. Reméltük azt is, hogy fiaink kedvezőbb körülmények között tanulhatnak, fejlődhetnek. Az csak érzelmi megilletődést jelentett feleségemnek, hogy tanárként tér vissza abba a városba, ahol egykor érettségizett. – Bár az a gimnázium már azóta megszűnt.

Amint elérkezett a szeptember, elköszöntünk a dombóváriaktól. Lakást ugyan még nem kaptunk Kaposváron – de ígéretünk már volt. Ezek szerint fél év múlva kapunk majd lakást, addig pedig bejárók leszünk – mint gimnazista diákkorunkban. Hiszen Dombóvár és Kaposvár között csupán 30 km. volt a távolság és a menetrend jó összeköttetést biztosított. Így aztán utazgattunk naponta. Gyermkeink még Dombóváron jártak iskolába; nagymama felügyelt rájuk. Mi esténként és kora reggel találkoztunk velük.

A napi oda-vissza utazgatás elegendő időt adott a töprengésre. Rádöbbsentem, hogy már 30 éves vagyok. Családos, felelős állásban lévő

nevelő. Már egy évtizede itt dolgozom Magyarország délnyugati csücskében – távol szülővidékemtől. Pedig annakidején azt hittem, Hogy Kassán leszek majd tanár és Felvidék magyarságát nevelem majd. – Bár a Dunántúlnak is nagy szüksége van jó tanítókra.

Most majd beveszem magam a felsőoktatás – a főiskolai nevelés – rengetegébe; s talán olyan szerencsés helyzetbe kerülök, hogy majd jut egy kis időm foglalkozni szépirodalommal is.

14. A FELSŐFOKÚ TANÍTÓKÉPZÉS KEZDETI TAPASZTALATAI

Az 1959-60-as tanév igen sokoldalú változást hozott mindnyájunk életében. Új munkahely, új munkatársak, új tanítványok, új város, új környezet. Szerencsére még elég fiatalok és tettekések voltunk – édesanyámat kivéve – valamennyien.

Egy félévi vonatkozás után 1960 január 6. –án megkaptuk az ígért lakást és átköltöztünk Dombóvárról Kaposvárra. Egy téli reggelen fölpackoltunk egy teherautóra egész családi bútortatunkat, motyónkat és átvittük Kaposvárra a főpostával szembeni éppen elkészült, új házba. A Bajcsy-Zsilinszky utca 32. Számú ház II. emeleti 5. Lakásába. A két szobát, a konyhát, az előszobát, a WC-t, a fürdőszobát birtokba vettük és – ha szűkösen is – elhelyezkedtünk.

Családunk 1959 őszén

Örömmel – bár némileg búslakodva – tudomásul vettem, hogy újra messzebb kerültem Kassától.

Fiaink az Anna Iskolába kerültek, új pedagógusok kezébe. Bandi negyedikes, Zoltán elsős volt.

Édesanyám kissé szomorkodott a sok lépcső miatt, de gyakran megjártuk helyette az utat. – Biztattuk: az erkélyen majd nevelünk virágot a kiskert helyett.

Mi pedig minden figyelmünkkel és igyekezetünkkel a felsőfokú tanítóképzés szervezése felé fordultunk. Az átmenetnek fokozatai, változatai voltak.

Az első tanévben /1959-60/ volt még három középfokú negyedik osztály is. Az egyik Dombóvárról, a másik Pécsről, a harmadik helyből került ide. Az előbbi kettő leányosztály volt, a harmadik fiúosztály. Velük együtt átvettek pedagógusokat is: Dombóvárról négyet, Pécsről kettőt, a helyi iskolától hatot. A tanulók összlétszáma a három osztályban hatvan fő volt.

A felsőfokú intézetbe az első évfolyamra is fölvettek hatvan hallgatót. A jelentkezők – sikeres érettségi vizsga után – felvételi vizsgával nyertek felvételt.

Az első tanévben tizenkét oktató látta el a munkát, de a második tanévben /1960-61-ben/ már húszra emelkedett az oktatói kar létszáma.

A tanárok az első évben öt, később hat szakcsoportban végezték a munkát – a tantárgyi feladatoktól függően. A vezető szerepet a Marxizmus-Leninizmus szakcsoport kapta. De jelentős szerepe volt még a Neveléstudományi szakcsoportnak.

1960 júniusában mind a három középfokú negyedik osztály érettségi vizsgát tett. Szeptembertől pedig megkezdték a gyakorlóévet – különféle általános iskolákban. A gyakorlóév és az azt követő minősítés után tanítóképesítő vizsgát tettek, és tanítói oklevelet kaptak. – Az egykori dombóvári osztályt Erzsikémmel mindketten tanítottuk és érettségiztettünk. – Szorgalmas, jó képességű gárda volt.

Az oklevél megszerzése után, 1961 júliusában a megyei vezetőkkel és iskolaigazgatókkal koordinálva az igényeket, a kéréseket mindenki munkát, állást kapott.

Az 1960-61. tanévben a felsőfokon már két évfolyam dolgozott a napali tagozaton. Sőt megindult a képzés a levelező tagozaton is.

Az első évek tapasztalatai alapján elmondhattuk, hogy a középfokon végzetekben erőteljes volt a hivatástudat. Szilárd és korszerű világnézeti tájékozottsággal rendelkeztek. A kezdeti években is eredményesen és sikeresen tanítottak.

A felsőfokon tanulók hivatástudata némileg gyöngébb volt. Érettségi után jelentős számban azok jöttek tanítóképzőbe, akik úgy érezték, hogy nincs esélyük bejutni más főiskolára. Világnézeti tájékozottságuk viszont némileg kiforrottabb volt mint a középfokon végzeteké.

Felsőfokra a hallgatókat elsősorban Somogy és Tolna megyéből toboroztuk. A később induló levelező tagozaton a tanítóképzés mellett óvónőképzés is folyt.

Örömmel tapasztaltuk, hogy az elmúlt másfél-két évben fiaink jól megtalálták helyüket a nekik új általános iskolában. Eredményesen dolgoztak; rokonszenves, jó nevelőik voltak.

Édesanyám találta meg legnehezebben a helyét, szerepét az új körülmények között. Nem csoda! Hiszen már a 74-75. esztendőben ballagdált. Gyakran kísértette a magány, a tétlenség. De nagyon lelkesen, szívesen foglalkozott unokaival – ha kellett.

Erzsikével mi ketten úgy éreztük, hogy kedvezőbb körülmények közé kerültünk. Az oktatás-nevelés mellett a művészeti alkotó munka lehetőségei is jelentkeztek. Nagyobb örömeinkre.

15. ÚJRA ITTHON

A hatvanas évek első fele – érzésem szerint – családunknak a célbaérkezés gazdag kibontakozása volt. Munkánk, hivatásunk szabad gyakorlása, családi társadalmi életünk gazdagodása jótékonyan biztatott, ösztönzött. Mintha vágyaink beteljesedőben lettek volna.

Fiaink gazdagon bontakozó életét, sorsát nagy figyelemmel kísértük és szeretettel segítettük. Bandi az első gimnáziumig ért, Zoltán ötödikes lett. Figyelmüket, érdeklődésüket sokoldalúan tereltük, de teljes szabadságot biztosítottunk egyéni adottságaik kibontakoztatásához. Sokat olvastak, zeneiskolába jártak, idegen nyelveket tanultak. Érdekes volt, hogy figyelmük főképp a reáلتanulmányok felé fordultak. Bandi a természettudományokat,

Zoltán a matematikát kedvelte különösebben. Persze mindez részben jó tanáraik pozitív hatásaként jelentkezett.

1960 őszén arra a szokatlan és merész vállalkozásra szántuk rá magunkat, hogy vettünk egy vízparti telket a Balaton mellett. Erzsikém több mint fél évig kutatót, amíg talált egy – nekünk kedvező fekvésű telket – Fonyódligeten. A vízparton, a település szélén. Sőt a település legszélén volt. Bár egy részét elmosta a Balaton, de így viszonylag olcsóbb volt. Összekuporgatott pénzünkhöz még kértünk egy kicsit kölcsön is, de megvettük.

Erzsikének az volt az egyik álma, hogy építünk majd rá egy kis nyaralót, ahol később majd gyermekeink családtagjai, a mi rokonságunk és jó barátaink – összejöhetnek.

Mosolyogtam, hogy a nincstelen, szegény családból származó utódok földtulajdonosok lettek és nyaralót, saját házat fognak építeni. Nem tudtam, hogyan lesz rá pénzünk, de belevágtunk.

Megkerestem egyik felvidéki származású mérnök barátomat, aki elkészítette az épület tervét. Kérésem ellenére jó nagy épületet tervezett mondván; majd gyarapszik a család. Sok embernek sok hely kell.

1961 nyarán megépítettük az épület alapjait. Egész nyáron ástam, betonoztam, lapátoltam, döngöltem – Kőműves irányításával.

1962-ben összeszedtünk minden pénzt. Kölcsönt, segítséget – és 1963 nyarán fölépítettük az oldalfalakat s az épületre a tetőt! Egy hat méter széles és kilenc méter hosszú ház oldalfalai álltak már – tető alatt. Majd lesz valahogy. Fiaiink – erejükhöz mérten – sokat segítettek, de mi Erzsikével az egész nyarat végigdolgoztuk. / Pesti és győri testvéreim egy kis kölcsönnel segítettek./

1964 és 65 nyarán az oldalfalak közötti egységeket építettük be – meg az ajtókat, ablakokat helyeztük el. – Persze a munkát szakemberek szervezték, irányították.

Örültünk, mert nyaranként a munka mellett a szabadban tudtunk pihenni; fürödni, szórakozni. Sőt én még horgásztam is.

Édesanyám – a mozgalmas nyarak hatására – fölélénkült. Bár fizikai ereje nem volt, de örült a saját teleknek, épületnek – a szabad levegőn töltött időnek. Fölcsillantak előtte a régi, falusi évtizedek kellemes emlékei. – Főképp tanácsaival tudott segíteni.

Feleségemmel – Erzsikével – életünk minden vonatkozásban harmonikusan alakult. Gazdagodott; megvalósuló álmok színtere lett. Családanyaként, feleségként nagyszerű pedagógus, nevelő, sőt alkotó festő-művészként kiteljesedett vele egész életünk. Csodáltam, tiszteltem, szerettem.

Tanítóképzős munkáján kívül még visszajárt Dombóvárra is a Művelődési Ház szakköröseinek munkáját segíteni.

A főigazgató kérésére festett egy 180 x 620 cm. nagyságú negyvenkét emberalakos művet, amely azt ábrázolta, hogy a tanító milyen szeretettel fogadja az iskolába érkező tanulókat és szülőket. Munkáját az előcsarnokban, a színpadi rész háttérében helyezték el.

Kapcsolata egyre gazdagodott a budapesti festőművészekkel és újra gyakrabban szerepelt különféle kiállításokon. Tanúsította, hogy érdeme és tehetsége szerint kapta annakidején a falusi tehetségmentő ösztöndíjat.

Időnként hazalátogatott falujába, Szentlászlóra nővéreit, ismerőseit és régi „otthont” köszönteni – és tisztelni szülei sírjánál. Amikor csak lehetőségem volt, mindig vele mentem.

Olykor az én teendőim is összezsúfolódtak. Egy év elteltével minden tekintetben jól beledolgoztam magam a felsőfokú tanítóképzés minden tevékenységébe. 1961-ben már beválasztottak a tanítóképzők és főiskolák országos anyanyelvi szakbizottságába. Ott pedig megbízást kaptam, hogy írjam meg a tanítóképzők és óvónőképzők számára a nyelvtan, nyelvművelés c. tankönyvet. Tíz hónap alatt elkészültem vele és 1964 szeptemberére megjelent a tankönyv. Kilenc éven át ez volt az anyanyelvi nevelés tankönyve az ország tanító- és óvónőképző intézeteiben.

A felsőfokú intézet nyelvi-irodalmi szakcsoportjában jó kollégákkal működtem együtt és részt vettem a gyakorlati képzés szakmunkáinak kidolgozásában is.

Sőt 1960-tól a helyi Somogyi hírlapban évente rendszeresen megjelent nyolc-tíz versem is – a kulturális rovatban. Lassan összeállt a helyben megjelenő első verseskötetem anyaga is

Ezek a gazdag, szerencsés esztendőök meggyőzték arról, hogy immár újra hazaérkeztem. Nemcsak a felvidéki, hanem az egész Kárpát-medencei magyarság kulturális életébe.

Szívvel-lélekkel itthon voltam újra. Somogyországban – mint a felvidéken.

16. RÉV ÉS KIKÖTŐ

A hűmmögő idő olykor felvillantotta a múlt tornyosodó fényeit.

A hatvanas esztendők második felében családkunk elhatározta, hogy minden karács

Kor összejövünk és beszámolunk az elmúlt esztendő legértékesebb, legfontosabb eseményeiről. Terveinkről, sikereinkről és az átélt kudarcokról.

1969 karácsonyán először édesanyám mondta el emlékeit, sikereit – bánatát. Nyolcvanhárom éves lévén – a családnak és önmagának – megélt sorsáról adott számot. Emlékezett.

Szerencsés életre tekintett vissza. Nehéz és szép esztendők sorakoztak mögötte. Élete Miskolcon indult 1886. Januárjában Csorba András esztergályos mester és felesége Fischer Anna családjában. Öten voltak testvérek. Öccse – Bandi – az I. világháborúban katonáskodva megsebesült s ebbe belehalt. Anna húga – még a háború előtt – kivándorolt Amerikába, s ott is maradt.

Anyám hamar árvaságra jutott. Csupán négy éves volt, amikor negyvenegy éves édesapja meghalt. Négy évre rá, 1894-ben édesanyját is elvesztette. Ezután nőtestvérével élt; tanult, dolgozott.

Hernádszadányba költözve 1914-ben feleségül ment Szirmay Gusztáv tisztviselőhöz. Onnan Csányba, majd 1924-ben Bárcára költöztek, ahol 1947-ig – férje haláláig – éltek, dolgoztak.

Négy fiút szült. Hármát fölneveltek – egyikük korán meghalt.

A Bárcán megélt negyed század nehéz, olykor megalázó körülményeket hozott a kisebbségi sorban tengődő magyar családnak.

Szorongva emlékezett arra, hogy falunkat és házunkat a II. világháborúban milyen szomorú – sőt tragikus események érték. Hiszen először német katonákat szállásoltak be hozzánk; aztán a visszavonult vagy elesett németek helyére orosz katonákat. Fiaira gondolt akkor is, amikor segédkeznie kellett begyűjteni a decemberi hóban fekvő, elesett német katonákat. S ő – idős férjével – további hasonló szörnyűségeket élt át falujában, Bárcán.

1947 karácsonyán aztán Budapestre hozattam – s a mai napig itt él velünk. 1948-tól 1959-ig Dombóváron, 1960 januárja óta itt, Kaposváron.

Visszaemlékezését így fejezte be: örülök, hogy tanúja lehetek növekvő unokáimnak, fejlődésüknek – és hogy segíthetem őket. Miskolctól Bárcán és Dombóváron át Kaposvárig hosszú és göröngyös volt az út – de most már megelégedett, sőt boldog ember vagyok.

Feleségem, Erzsike csak a közelmúlt évszázad adatait, eseményeit említette – bevezetőül. Hivatkozott édesanyjára, Pucheit Máriára /1889. Drávaszarvas/ és édesapjára, Bayer Mihályra/1886. Püspöklak/ – akiknek hét gyermekük született, de közülük csak négyen nőttek föl. Valamennyien lányok. Erzsike volt köztük a legfiatalabb. Nővérei közül Anna Ausztráliában, Teréz és Mária Szentlászló községben élnek. – A szülők azonban már meghaltak.

Nekünk három gyermekünk született: Endre, Erzsébet és Zoltán. Erzsikénk korán meghalt – a két fiú él, virul, fejlődik és tanul.

Az együtt töltött huszonegy év – a dombóvári és kaposvári esztendő – a nehézségek mellett szép és eredményes időszakot ívelnek át. Családunkban és hivatásunk gyakorlásának esztendeiben eredményesen helyt álltunk. Az otthon építése, a nevelői munka gyakorlása és a művészeti alkotómunka gyakorlása eredményesen haladt, haladgatott. Sőt már sikerült olykor kilépni a Dunántúlról – s az ország határain túlra is.

Meghatódva tapasztalta szakmai munkájának elismerését, hiszen 1966-ban meghívott előadó és kiállító volt Prágában, a nemzetközi INSEA kongresszuson. Itthon pedig több kiállításon szerepelt festményeivel – mint Szentlászlón, Kaposváron, Bonyhádön, Dombóváron stb.

S együtt voltunk 1963-ban Kassán, 1969-ben pedig Olaszországban.

Fejlődő fiaink főképpen tanulmányi munkájuk eredményeiről, többkevesebb sikeréről adhattak számot.

Bandi eredményesen érettségizett és az egyetemen – kémia szakon – folytatta tanulmányait. Kutató munkára készül. – Német barátjához egy hónapra ellátogatott az NDK-ba is.

Zoltán eredményesen tanul. Sikeresen oldja meg a matematikai versenyfeladatokat. Szorgalmasan csellózik; erős akarátú, kitarató és jó humorú fiatal.

– Véghallgatva az emlékezőket fölrémlett bennem mindaz, amit eddig átéltem. Emlékeztem Hernádsadányra, Csányra, Bárcára. A nevek mögött zúgott és hömpölygött a Hernád, áradt az erdők és bokrok illata; s őrt állt első hat esztendőm magánya, csöndje és csodálkozása.

Aztán a faluból kiszakadva – terelt a városi iskola – Kassa magyarság, meg az életre csodálkozás. Ezt az időszakot a nyolc osztályos gimnáziumi esztendőik követték, melyek érző, gondolkodó, hívő emberré – meg a szépségekért, igazságokért rajongva küzdő felnőtté neveltek. Majd két évi „szellemi szükségmunka” után a a budapesti egyetemi évek csodálatos tanulmányi varázsvilága következett. Aztán a katonáskodás, hadifogság és a felelős felnőtté-válás. S 1947-től – apám halálától számítva – az egyéni, családi élet építése és a nevelői feladatok lelkes teljesítése. S mindezek mögött árnyékként settenkedett az alkotó művészi-költői igény áhítása.

Már több, mint két évtizede tanítok, nevelek, írok. Elvesztettem, visszanyertem, majd újra elvesztettem szülőföldemet. Mégis most is elevenen él bennem. Gondolataimban, cselekedeteimben, vágyaimban.

Nevelem a Kárpát-medencei magyarság számára a tanítókat, a nevelőket, útmutatókat. Fordítok, írok, egy-egy verset Darkó István, Márai Sándor, Mács László, Horváth János professzor – vagy a Somogyi Hírlap szerkesztői, kritikusai, tanácsai szerint. – Ma is hallom, ahogy a lobogó hajú, lelkes Mécs László 1940 tavaszán – Kassán – irodalmi estjén szavalta, hogy:

„Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld”.

S ha ellátogatok édesapám sírjához a bárcai temetőbe, beszámolok neki munkámról, tevékenységemről, szándékaimról. A megtett útról: KASSÁTÓL – KAPOSVÁRIG.

Szirmayné Bayer Erzsébet műtermében a hetvenes évek elején

S amikor Erzsikém, fiaim velem vannak, még erőteljesebben érzem, hogy jó úton járok és igaz emberként élek.

Falusi voltam, fészületlen álmok
kócolták poros félszegségemet
fűzizegéstől, vízsuhogástól
tanultam egykor tiszta éneket

és igazat, lelkemből lelkedzett
a tisztesség, a nyíltan emberi
nem kísérheti rágalom, ármány
azt, aki a szépet szívből szereti.

(Aki a szépet..., 2006)

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ

1/	Prefáció	7
2/	Tünékeny messzeség	8
3/	Születésem – Az első sírás	10
4/	Bontakozás	11
5/	Vándorúton a hazámban.....	12
6/	Nevelő falum.....	14
7/	Az első száműzetés.....	15
8/	Kassai hontalanságom.....	17
9/	Elemi iskoláim.....	19
10/	Otthonalanság és otthonosság	20
11/	Az első négy gimnáziumi esztendő.....	22
12/	A Magyar Gimnázium nevelő szelleme	25
13/	1938. november	27
14/	Régi közösség – új életformában	30
15/	Szellemi szükségmunkás	31
16/	Kassa bombázása	33
17/	A mégiscsak kezdete	35
18/	A budapesti egyetem.....	37
19/	A régiók fiatal értelmisége.....	39
20/	A haza szolgálata – egyenruhában	41
21/	Katonáskodás – Érsekújváron	42
22/	Német földön.....	45
23/	Stetin – Lingen – Cuxhaven	48
24/	Bolyongás Schleswig Holsteinben	51
25/	Fegyverszünet – Vége a II. világháborúnak?	53
26/	Hadifogság.....	57
27/	Hazafelé	61
28/	Tanári oklevél.....	63
29/	Apám halála	65

MÁSODIK RÉSZ

1/ Hármas feladatsor.....	71
2/ Az ipari leány-középiskola	75
3/ Munkahelyi változások	78
4/ A biztató Dombóvári tanítóképzés.....	80
5/ Az ötvenes évek elején	82
6/ Árnyékos kitérők	84
7/ Nyugtalanító feszültségek	87
8/ A szülőföld szólítása.....	88
9/ Az 1956-os magyar forradalom.....	91
10/ November. Harc és megtorlás	93
11/ Utórezgések.....	96
12/ 1958 – 1959.....	100
13/ Új munkahely Kaposváron	101
14/ A felsőfokú tanítóképzés kezdeti tapasztalatai	103
15/ Újra itthon	105
16/ Rév és kikötő.....	108

